FRÉDÉRIC BASTIAT

Ekonominių
ir politinių esė
rinktinė

FRÉDÉRIC BASTIAT

Ekonominių ir politinių esė rinktinė

Sudarytojas ALGIRDAS DEGUTIS
Vilnius 2007

Versta iš:
Frédéric Bastiat. Oeuvres complètes. Paillolet, 1855.
Vertė: ***Algirdas Degutis, Gintaras Miškinis, Guoda Steponavičienė***

Dėkojame knygos rėmėjams:
AB bankui „Hansabankas",
Gintautui Monkevičiui

© 1995 by the Foundation for Economic Education
© Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2007
© Algirdas Degutis, vertėjas, 2007
© Gintaras Miškinis, vertėjas, 2007
© Guoda Steponavičienė, vertėja, 2007
©Leidykla „Eugrimas", 2007

ISBN 978-609-8101-02-7

Frederikas Bastiatas (Frédéric Bastiat) (1801–1850) — prancūzų ekonomistas, publicistas ir politikas. Klasikinės politinės ekonomijos (Adam Smith) ir prancūzų ekonomistų (R. J. Turgot, J. B. Say) idėjų tęsėjas ir puoselėtojas. *Laissez faire* doktrinos gynėjas. Artimas R. Cobdeno ir G. Brihto — Mančesterio ekonominės mokyklos idėjinių vadų ir *free-trade* sąjūdžio Anglijoje įkvėpėjų — bendražygis. Kartu su jais F. Bastiatas teoriškai pagrindė merkantilistinės sistemos išardymą Europoje, kai 1860 m. Cobdeno sutartimi Anglija ir Prancūzija panaikino visus tarpusavio prekybos draudimus.

1844 m. Frederikas Bastiatas pradėjo publikuoti savo darbus leidinyje *Journal dès Économistes*, taip pat rašė pamfletus ir straipsnius laikraščiams. Du jo veikalo *Sofizmai (Sophismes économiques)* tomai pasirodė 1844 ir 1845 metais.

1846 m. Bastiatas pasinėrė į Prancūzijoje vyravusį judėjimą už laisvąją prekybą. 1848-ųjų revoliucijos metu jis tapo nariu leidybinės asamblėjos, kurioje gynė pilietine teises, tačiau kartu pasisakė ir prieš dešiniųjų, ir prieš kairiųjų vykdomą varžančią ekonominę politiką.

Išsamiausiai Frederiko Bastiato teoriniai ekonomikos teiginiai buvo išplėtoti darbe *Ekonomikos harmonija* (išversta į anglų k. — *Economic Harmonies)*, kurio dalis pasirodė jau po jo mirties (1850 m. gruodžio 24 d.). Jo darbai darė įtaką ir už Prancūzijos ribų — Belgijoje, Italijoje, Švedijoje ir Prūsijoje.

Bastiato veikalą *Oeuvres Complétes* (nurodomos skirtingos pirmojo ir pakartotinio leidimo datos) sudaro septyni tomai. Tik maždaug dvi penktosios šio darbo dalys yra išverstos į anglų kalbą. Kiti Bastiato darbai — tik prancūzų kalba: *Cobden et le Ligue, Libre-Échange* ir du tomai laiškų bei įvairių esė.

„**I**šsamiausia, veiksmingiausia, išmintingiausia ir šmaikščiausia iš visos kada nors parašytos protekcionizmo kritikos. Kaip socializmo oponentas Bastiatas neturėjo sau lygių tarp prancūzų ekonomistų."

Encyclopaedia Britannica

„**G**enialusis Bastiatas, kurio rašiniai koncentruoja savyje ištisą libertarinės ekonominės politikos sistemą. ... Pažiūros, su kuriomis jis kovojo, iš esmės tos pačios, su kuriomis tenka grumtis šiandien"

F. A. Hayekas, Nobelio premijos laureatas

TURINYS

Įvadas **4**

Pratarmė **7**

ŽVAKDARIŲ PETICIJA **9**

KAS MATOMA IR KAS NEMATOMA (POLITINĖ EKONOMIJA PER VIENĄ PAMOKĄ) **12**

1. Išdaužtas langas 12
2. Demobilizacija 13
3. Mokesčiai 15
4. Teatrai ir menai 16
5. Viešieji darbai 19
6. Tarpininkai 20
7. Prekybos apribojimai 22
8. Mašinos 24
9. Kreditas 27
10. Alžyras 28
11. Taupumas ir prabanga 30
12. Teisė į darbą ir teisė į pajamas 32

ĮSTATYMAS **34**

VALSTYBĖ **52**

NUOSAVYBĖ IR ĮSTATYMAS **58**

TEISINGUMAS IR BROLYBĖ **66**

KLIŪTIS – PRIEŽASTIS **76**

NEIGIAMAS GELEŽINKELIS **78**

PREKYBOS BALANSAS **79**

PLĖŠIKAVIMO FIZIOLOGIJA **81**

ĮVADAS

Frederikas Bastiatas (Frédéric Bastiat) gimė 1801 m. birželio 29 d. Bayonne, Prancūzijoje. Jo tėvas buvo pirklys didmenininkas. Frederikas devynerių metų liko našlaitis. Jį išaugino senelis ir teta.

Atrodo, kad jis gavo gerą, nors ir neypatingą išsilavinimą. Tarp kitų dalykų mokėsi kalbų, muzikos ir literatūros. Devyniolikos pradėjo studijuoti politinę ekonomiją. Labiausiai jo skaitomi autoriai buvo Adamas Smitas ir Jean-Baptistas Say.

Bastiatas jaunystėje mokslinio darbo nelaikė svarbiausiu dalyku. Septyniolikos pradėjo dirbti savo dėdės buhalterijoje ir ten praleido beveik šešerius metus. Vėliau jis paveldėjo savo senelio ūkį Mugrone ir tapo ūkininku. Bastiatas buvo aktyvus vietos politiniame gyvenime: 1831-aisiais tapo *juge de paix,* o 1832 metais – Landės *conseil general* nariu.

Bastiatas gyveno revoliuciniu laikotarpiu. Jam buvo keturiolika, kai Napoleonas buvo sumuštas prie Vaterlo ir ištremtas į šv. Elenos salą. Jis pergyveno ir 1830 metų revoliuciją. Tačiau rašyti pirmiausia jį paskatino domėjimasis Kobdeno (Cobden) darbais ir Anglų lyga prieš grūdų įstatymą, kuri kritikavo protekcionizmą. 1844 metais Bastiatas staiga išgarsėjo, žurnale *Journal des economistes* išspausdinęs straipsnį „Prancūzijos ir Anglijos tarifų įtaka dviejų tautų ateičiai".

Po to pasipylė serijos puikių straipsnių, brošiūrų, knygų. Si versmė nenutrūko iki Bastiato ankstyvos mirties 1850 metais. Pirmiausia pasirodė pirmoji *Sofizmų (Sophismes economiques*) dalis, po to įvairios esė, tada antroji *Sofizmų* dalis ir galiausiai paskutiniaisiais jo gyvenimo metais - *Ekonomikos harmonija (Economic Harmonies).*

Tačiau trumpo šešerių metų laikotarpio Bastiato raštų sąrašas tikrai neatspindi jo veiklos. Jis buvo vienas pagrindinių Prancūzijos laisvosios prekybos asociacijos organizatorių Bordo mieste, jis tapo panašios organizacijos, įsteigtos Paryžiuje, sekretoriumi. Bastiatas rinko lėšas, redagavo savaitinį žurnalą, sakė kalbas susirinkimuose, skaitė paskaitas, vedė seminarus. Trumpai tariant, jis dosniai dalijo savo ribotą energiją į visas puses. Tai atsiliepė jo sveikatai. Bastiatui išsivystė plaučių infekcija. Jam buvo sunku kvėpuoti ir valgyti. Galų gale, nors ir pavėluotai, dėl blogos sveikatos buvo priverstas vykti į Italiją, kur Romoje 1850-ųjų Kalėdų išvakarėse ir mirė, būdamas keturiasdešimt devynerių.

Ironiška, kad *Ekonomikos harmonija*, kurį pats Bastiatas laikė savo šedevru ir kurį rašydamas atidavė daug energijos, daugiau pakenkė jo pomirtinei reputacijai, nei jai padėjo. Kai kuriems ekonomistams netgi tapo mada rašyti apie Bastiato darbus juos ginant arba išjuokiant. Ši mada pasiekė savo viršūnę Šumpeterio (Joseph A. Schumpeter) *Ekonominės istorijos* analizėje, kurioje vienas puslapis skirtas Bastiatui: „tai tiesiog pavyzdys žmogaus, kuris maudosi ir mėgaujasi sekluma, o po to nuplaukia giliau ir paskęsta... Aš nemanau, kad Bastiatas buvo blogas teoretikas. Aš manau, kad jis apskritai nebuvo teoretikas.“[1]

Mano tikslas nėra čia aptarinėti Bastiato *Ekonomikos harmonijos* teorijų. Tai labai išsamiai padarė Denas Ruselas įvade naujam leidinio vertimui, publikuotam kartu su nauju šių *Sofizmų* vertimu. Mes galime atvirai pripažinti, kad Šumpeterio pastebėjime yra tiesos užuomazga, tačiau visgi galime įžvelgti daugiau tiesos apie Bastiatą, kurią Šumpeteris praleido. Tiesa, Bastiatas netgi *Sofizmuose* nepadarė didelio originalaus įnašo į abstrakčią ekonomikos teoriją. Jis analizuoja klaidas daugiausia remdamasis teorija, perimta iš Smito, Say ir Rikardo. Šios teorijos trūkumai dažnai neleido jam atskleisti ekonomikos teiginių klaidingumo taip įtikinamai, kaip galėjo būti kitu atveju. Įžvalgus So*fizmų* skaitytojas pastebės, kad, pavyzdžiui, Bastiatas niekada nesuabejojo klasikine gamybos sąnaudų teorija, nors jo paties argumentai su šia teorija dažnai nesuderinami. Tačiau reikia prisiminti, kad joks kitas Bastiato laikų ekonomistas (išskyrus neįtakingą vokietį von Thureną) dar nebuvo išradęs ribinės arba subjektyvios vertės teorijos. Ji buvo išdėstyta tik po kokių dvidešimties metų po Bastiato mirties.

[1] Niujorkas: Oxford University Press, 1954, p. 500.

Šumpeterio pateiktas Bastiato vertinimas yra ne tik neteisingas, bet ir neprotingas dėl tos pačios priežasties, kaip neprotinga kaltinti obelį, kad ji neveda banano vaisių. Bastiatas visų pirma nebuvo ekonomikos teoretikas. Iš kitų žmonių tarpo jis išsiskyrė savo talentu polemizuoti ekonomikos klausimais, demaskuoti ekonominės argumentacijos klaidas, jis buvo stipriausias Europos kontinente laisvosios prekybos gynėjas. Netgi Šumpeteris (tarsi slystelėjus plunksnai) pripažįsta, kad jei Bastiatas nebūtų parašęs *Ekonomikos harmonijos,* „jo vardas būsimoms kartoms galėjo būti perduotas kaip talentingiausio bet kada gyvenusio ekonomikos žurnalisto“. Ką reiškia žodžiai „galėjo būti“, aš nežinau. Jie taip ir buvo perduoti.

Ir tai, be jokios abejonės, yra nusipelnyta, nieko nereikia specialiai girti. Ekonomika savo prigimtimi yra praktinis mokslas. Nieko gero iš jos pamatinių principų atradimų, jei jie netaikomi. O jie bus taikomi tiktai tuomet, kai juos supras daug žmonių. Nepaisant šimtų ekonomistų, atskleidusių laisvosios rinkos ir laisvosios prekybos privalumus, protekcionistinių iliuzijų gajumas palaiko protekcionistinę ir fiksuotų kainų politiką, kuri netgi šiandien klesti daugumoje pasaulio šalių. Bet tas, kuris bent kartą skaitė ir suprato Bastiatą, turi įgyti imunitetą nuo protekcionizmo bei „Gerovės valstybės“ bacilų, nebent jie pasireikštų labai švelniom formom. Bastiatas užmušė protekcionizmą ir socializmą juos išjuokdamas.

Jo pagrindinis argumentavimo metodas – hiperbolizavimas. Jis buvo *reductio ad absurdum* (paneigimo per absurdą) meistras. Kažkas pasiūlė, kad nauja geležinkelio linija nuo Paryžiaus iki Madrido turėtų būti pertraukta Bordo mieste. Šis pasiūlymas buvo grindžiamas argumentu, kad tuomet prekės ir keleiviai bus priversti sustoti mieste, ir tai bus pelninga valtininkams, nešikams, viešbučių savininkams bei kitiems Bordo gyventojams. Gerai, sako Bastiatas. Bet tuomet, kodėl nenutraukti geležinkelio ir Angouleme, Poitiers, Tours, Orleans bei visose kitose tarpinėse stotelėse? Kuo daugiau yra pertrūkių, tuo daugiau papildomai bus sumokėta už prekių saugojimą, pernešimą ir pan. Mes galėtume nutiesti visą geležinkelio liniją, susidedančią tik iš tokių tarpų – *neigiamą geležinkelį*!

Yra įvairių kitų pasiūlymų, skirtų darbo vietoms sukurti, bet mažinančių efektyvumą? Gerai, sako Bastiatas. Pateikime karaliui peticiją, kuri uždraustų žmonėms naudoti savo dešinę ranką, o gal net įsakytų ją nukirsti. Tuomet reikėtų daugiau nei dvigubai žmonių, daugiau nei dvigubai darbo vietų tam pačiam darbui atlikti (tariant, kad vartojimas lieka tas pats).

Geriausias Bastiato pokštas buvo žvakdarių ir jiems gimininguų verslų peticija dėl apsaugos nuo nesąžiningos konkurencijos, kuria užsiima saulė. Atstovų rūmai prašomi priimti įstatymą, reikalaujantį uždangstyti langus ir duris, liukus, užverti išorines bei vidines langines, užkišti visas skyles, angas, plyšius ir įtrūkimus, per kuriuos saulės šviesa gali patekti į namo vidų. Nauda, kuri dėl to atsirasianti per išaugusį žvakdarių ir jų sąjungininkų verslą, yra visai rimtai apskaičiuota, o argumentai pateikti pagal pripažintus protekcionizmo argumentavimo principus.

Žvakdarių peticija yra triuškinanti. Tai gryno genialumo blyksnis, *reductio ad absurdum,* kurio niekas nepralenks, kuris pakankamai įtikina Bastiato amžina šlove tarp ekonomistų.

Tačiau Bastiatas galėjo daugiau nei žarstyti trykštantį sąmojį ir taiklius pastebėjimus. Jo logika taip pat buvo galinga. Kai jis tik apčiuopdavo ir išaiškindavo principą, galėjo pateikti argumentus įvairiausioje šviesoje ir įvairiausia forma taip, kad nepalikdavo niekam galimybės jį praleisti ar apeiti. Vėl ir vėl jis demonstruoja klaidingus argumentus, kurie kyla dėl išskirtinio rūpesčio vieno gamintojo reikalais. Jis nuolatos pabrėžia, kad vartojimas yra ekonomikos tikslas, o gamyba yra tik priemonė ir kad vartotojų interesų aukojimas gamintojų interesams yra „tikslo aukojimas priemonėms“.

Jeigu bent dalis mūsų šiandien suprantame šias tiesas aiškiau, už savo įžvalgumą daugiausia esame skolingi Frederikui Bastiatui. Jis buvo vienas pirmųjų ekonomistų, kritikavusių ne tik protekcionizmo, bet ir socializmo paklydimus. Jis kovėsi su klaidingais socializmo argumentais daug anksčiau, nei dauguma jo amžininkų ar pasekėjų pradėjo manyti, kad jie apskritai verti dėmesio. Čia aš daug nekalbėjau apie jo antisocialistinę argumentaciją, nes jos yra daugiau jo veikaluose *Esė* ir *Ekonomikos harmonija* negu *Sofizmuose.* Tačiau ji sudaro nemažą jo indėlio dalį.

Bastiatą kaltino, kad jis buvo propagandistas ir advokatas. Jis toks ir buvo. Labai gaila, kad tiek laiko jis buvo vienas, kai kiti „ortodoksai“ ekonomistai susilaikė nuo socializmo kritikos ar kapitalizmo gynimo, bijodami prarasti savo „mokslinio nešališkumo“ reputaciją. Taip jie paliko šią sferą socialistų ir komunistų agitatoriams, kurie šiuo požiūriu buvo mažiau baikštūs.

Šiandien mums praverstų tokie žmonės kaip Bastiatas. Tiesą pasakius, mums jų labai trūksta. Bet mes turime, dėkui Dievui, patį Bastiatą – naujame jo vertime. Šių puslapių skaitytojams jis pasirodys ne tik kaip Kobdenui „įdomus kaip romanas“, bet ir stulbinamai modernus, kadangi sofizmai, kuriuos jis atskleidžia, ir šiandien pasirodo beveik kiekvienos dienos laikraščiuose.

Henry Hazlitt
Vertė Guoda Steponavičienė

P R A T A R M Ė

Frederikas Bastiatas (1801–1850) – prancūzų ekonomistas, publicistas ir politikas. Klasikinės politinės ekonomijos (Adamas Smithas) ir prancūzų „ekonomistų“ (R. J. Turgot, J. B. Say) idėjų tęsėjas ir puoselėtojas. *Laissez faire* doktrinos gynėjas. Artimas R. Cobdeno ir G. Brihto – Mančesterio ekonominės mokyklos idėjinių vadų ir *free-trade* sąjūdžio Anglijoje įkvėpėjų – bendražygis. Kartu su jais teoriškai pagrindė merkantilistinės sistemos išardymą Europoje, kai 1860 m. Cobdeno sutartimi Anglija ir Prancūzija panaikino visus tarpusavio prekybos draudimus.

Svarbesnieji darbai:

Sophismes économiąue, lt. 1845; II t. 1848;

Cobden et la Ligue ou L'agitation anglaise pour la liberté des échanges, 1845;

Gratuité du crédit, 1850;

Les harmonies économiques, 1850;

Oeuvres complétes, 7 t. 1855.

Apie Frederiką Bastiatą *Encyclopaedia Britannica* rašė: „Jo „Ekonominiai sofizmai“ yra išsamiausia, veiksmingiausia, išmintingiausia ir šmaikščiausia iš visos kada nors parašytos protekcionizmo kritikos. Kaip socializmo oponentas jis neturėjo sau lygių tarp prancūzų ekonomistų“ (1910).

1990 m. penkioliktame amerikietiškame Frederiko Bastiato „Įstatymo“ leidime redaktorius rašo: „Šiam esė, kuris pirmąkart pasirodė 1850-ųjų birželyje, jau beveik pusantro šimto metų. Kadangi jo tiesos amžinos, jis bus skaitomas dar po pusantro šimto metų... Tos pačios socialistinės idėjos, kurios tada sklido Prancūzijoje, dabar sklinda Amerikoje. Argumentai, kuriais tada Frederikas Bastiatas naudojosi prieš socializmą, galioja – žodis žodin – ir šiandien.“

Nobelio premijos laureatas Hayekas taip atsiliepia apie Bastiatą: „Genialusis Bastiatas, kurio rašiniai koncentruoja savyje ištisą libertarinės ekonominės politikos sistemą... Pažiūros, su kuriomis jis kovojo, iš esmės tos pačios, su kuriomis tenka grumtis šiandien.“

Socializmas, apie kurį kalbama šiose ištraukose, žinoma, nėra tas totalinis socializmas, kurį išgyvenome mes. Tai vakarietiškas, vangus, neišbaigtas, iki galo neįgyvendintas socializmas. Bet jis ne mažiau pavojingas už „realųjį“ socializmą. Ir ne vien tuo, kad jis gali baigtis realiu socializmu, o tuo, kad būdamas neišbaigtas visuomenei jis atrodo mažiau pavojingas, netgi reikalingas.

Juo labiau tai pasakytina apie visuomenę, patyrusią totalinio socializmo tikrovę. Nepakanka vien prakeikti buvusią tvarką. Kad neliktume jos įkaitais, reikia išsiaiškinti gilumines jos prielaidas ir jos veikimo logiką. Vien socializmui nepalankūs faktai, net ekonominis jo žlugimas, mažai ką įrodo. Kol nebus susprogdinta pati socializmo idėja, tol visada liks galimybė tokius faktus „nurašyti“ tironų ir kitokių „netikusių“ socializmo statytojų sąskaiton.

Socializmo idėja daug gudresnė už primityvius jos keikūnus, ir tai matyti iš to, kad aršiausi jos keikūnai beveik visur yra fašistai arba nacionalsocialistai – to paties lizdo paukščiai. Kokia ji gaji, kokia ji daugiaveidė ir klastinga – tuo galime įsitikinti šiandien patys, regėdami, kaip, keikiant socialistinę tvarką, praktikoje vykdoma socialistinė politika. O visuomenėje, išsižadėjusioje socializmo, ir toliau viešpatauja socialistinės idėjos.

Netikite? Bet turbūt tikite, kad valstybė turi rūpintis švietimu? O tai reiškia, kad švietimo srityje esate socialistas! Ir taip visose srityse: žodžiais socializmas atmetamas, bet darbais tęsiamas arba naujai pertvarkomas. Visi – už privatizavimą, bet tik ne „svarbiausiose“ srityse; visi – už valstybės nesikišimą, bet tik ne tada, kai kalbama apie „socialines“ paslaugas. Valstybinės „globos“ ideologija – protekcionizmas – viešpatauja ne tik vidaus, bet ir išorės politikoje. Jeigu galvojate, kad protekcionizmas mums neaktualus, kad tai Amerikos ir Japonijos problema, prisiminkite „rinkos apsaugos“ priemones, kurių buvo griebtasi Lietuvoje nuo pat pirmųjų nepriklausomybės mėnesių, pažvelkite į karštligišką muitinių kūrimą. Įvertinkite valstybinio

sektoriaus svorį, mokesčių ir subsidijų mastą ir šimtus „priemonių“, kurių visų vardas – protekcionizmas.

Protekcionizmas – tai nuosavybės teisės ribojimas, privačių mainų varžymas, rinkos reguliavimas. Trumpai, tai visuomenės suvalstybinimo – socializmo – įvadas arba, kaip mūsuose, tęsinys.

Protekcionizmas, kaip ir socializmas, paremtas keliais gražiais ketinimais, keliomis elementariomis ekonominėmis klaidomis ir bendru mąstymo neprincipingumu. Todėl jo padariniai visada priešingi jo ketinimams. Nepaisant to, protekcionistinis protas, vadovaudamasis politiniu „realizmu“, retai susieja šį padarinį su jo priežastimi. Priešingai, nesėkmė dažniausiai tik skatina naujas protekcionistines priemones. Todėl valstybinė „globa“ turi tendenciją plisti, keldama tas pačias problemas vis naujose srityse. Jokie daliniai jų sprendimai nieko neišsprendžia, kol nėra suprasta visų jų priežastis.

Protekcionizmo mazgui išrišti reikalingas visiškai naujas, principinis mąstymo posūkis.

Laissez faire, laissez passer doktrina ir buvo toks posūkis. Priešingai daugelio žmonių įsitikinimui, tai ne išaugtinė doktrina, tai greičiau doktrina, iki kurios dar nepriaugta. Prie jos buvo artėjama, nuo jos buvo tolstama, bet ji niekada nebuvo įgyvendinta, nors teoriniu požiūriu tai labiausiai išvystyta socialinė doktrina, apimanti rinkos ekonominę teoriją, nuosavybės idėja paremtą teisinę koncepciją ir individualistinę moralę.

Tiesą sakant, netikslu sakyti, kad *laissez faire* išreiškia tik siekiamybę, o ne realybę. Nevaldomos visuomenės tvarka, kurią propaguoja *laissez faire* doktrina, tai reali, objektyvi tvarka, kurią politinės institucijos gali suvaržyti, deformuoti, iškreipti, bet negali visiškai sunaikinti. Rinka gali būti paskelbta už įstatymo ribų, ji gali virsti „pilkąja“ ir „juodąja“, bet kol žmonėse dar rusena savo naudos siekis, ji išliks kaip jų išlikimo priemonė. Todėl tiksliau sakyti, kad *laissez faire* doktrina siūlo mums pripažinti realybę, nesivaikyti politinių miražų, liautis prievartauti savo prigimtį. Štai kodėl ji yra iš esmės kritinė – tiesa atsiveria pati, išsivadavus iš proto sutemų ir prievartos apžavų.

Frederiko Bastiato darbai pasižymi skaidriu logiškumu, kurį retai sutiksi dabartinių socialinių mąstytojų darbuose. Todėl jie gali tapti mokykla jaunam protui, dar nepagautam socialinių ideologijų ir politinių prietarų. Ir jie yra puikus priešnuodis protui, tokių prietarų jau pagautam. Trumpai, jie yra tikras lobis protui, kurio apšvietimas gali tapti gerovės šaltiniu visiems.

Algirdas Degutis

ŽVAKDARIŲ PETICIJA

Pp. Deputatų Rūmų nariams

Riebalinių ir vaškinių žvakių, lempų, žvakidžių, žibintų, žnyplių ir gesiklių gamintojų, taip pat riebalų, aliejaus, kamedės, spirito ir kitų apšvietimo reikmenų tiekėjų

Peticija

Ponai!

Jūs esate teisingame kelyje. Jūs atmetate abstrakčias teorijas; gėrybių gausa, jų pigumas jums nerūpi. Jums pirmiausia rūpi gamintojo likimas. Jūs norite išlaisvinti jį nuo užsienio varžovų; vienu žodžiu, jūs norite *tautos rinką* apriboti *tautos darbo* vaisiais.

Mes norime suteikti jums nuostabią progą pritaikyti jūsų... kaip čia pasakius? Jūsų teoriją? Ne, ne teoriją, nes nėra nieko apgaulingesnio už teoriją. Jūsų doktriną? Jūsų sistemą? Jūsų principus? Bet jūs nemėgstate doktrinų, jums kelia siaubą sistemos; o jei kalbėsime apie principus, tai jūs skelbiate, jog jų negali būti visuomeninėje ekonomikoje; todėl mes sakysime – progą pritaikyti jūsų praktiką be teorijos ir be principų.

Mus vargina nepakeliama konkurencija vieno svetimšalio tiekėjo, kurio sąlygos gaminant šviesą tiek palankesnės už mūsų sąlygas, kad jis *užverčia* savo preke *tautos rinką* neapsakomai žema kaina. Nes kai tik jis pasirodo, mūsų prekyba nutrūksta, visi vartotojai puola prie jo, ir ištisa prancūzų pramonė su jos begalinėmis atšakomis staiga visiškai sustingsta. Šis varžovas – ne kas kitas kaip saulė, ir jis kovoja su mumis tokią nuožmią kovą, kad įtariame, ar tik jis nėra prieš mus susidėjęs su klastingąja Anglija (nebloga diplomatija šiais laikais!), juo labiau kad šiai išpuikusiai salai jis rodo ypatingą palankumą.

Mes jūsų prašome: būkite malonūs, išleiskite įstatymą, kuris įpareigotų užkalti visus paprastus, įstrižus ir apskritus langus, langelius, orlaidės; uždaryti langines; užtraukti užuolaidas, nuleisti žaliuzes, vienu žodžiu – uždengti visas angas, skyles, plyšius ir įskilimus, per kuriuos saulės šviesa paprastai įsiskverbia į namus, kenkdama toms pramonės šakoms, kurias savo tėvynei sukūrėme ir kuri dabar, jau vien iš dėkingumo, neturėtų mūsų apleisti tokioje nelygioje kovoje.

Nepalaikykite, ponai deputatai, mūsų prašymo satyra ir neatmeskite jo, neišklausę bent jau argumentų, kuriais galime paremti jo pagrįstumą.

Visų pirma, jeigu jūs uždarysite, kiek tik įmanoma, visus priėjimus prie gamtinės šviesos, jei tokiu būdu sukursite dirbtinės šviesos poreikį, tai argi tai nebus paskatinimas visai Prancūzijos pramonei?

Jeigu bus suvartojama daugiau riebalų, reikės daugiau jaučių ir avinų, o dėl to padaugės dirbtinių pievų, bus daugiau mėsos, vilnos, odų ir ypač trąšų, šio žemės ūkio gerovės pamato.

Jeigu bus suvartojama daugiau aliejaus, bus daugiau auginama aliejinių augalų, alyvmedžių, aliejinių ropių. Šiems labai vaisingiems ir žemę alinantiems augalams labai pravers tos trąšos, kurias žemei duos nauja gyvulių gausa.

Mūsų dykvietės bus apželdintos dervingais medžiais. Daugybė bičių spiečių rinks mūsų kalnuose brangųjį aromatą, kuris dabar beprasmiškai garuoja, kaip vysta ir gėlės, skleidžiančios šį aromatą. Žodžiu, toji priemonė, kurios mes prašome, gerokai pakels žemdirbystės šakas.

Tas pats įvyks su jūreivyste: tūkstančiai laivų bus išsiųsti medžioti banginius ir greitai mūsuose susikurs laivynas, pajėgus palaikyti Prancūzijos garbę ir patenkinti patriotinius jausmus žemiau pasirašiusiųjų prašytojų, žvakdarių ir kt.

O ką galima pasakyti apie paryžietiškas prekes? Įsivaizduokite visus tuos paauksuotus daiktus, bronzą ir krištolą, kurie žvakidžių, lempų, sietynų, kandeliabrų pavidalu užpildys prabanga didžiules krautuves, nepalyginamas su dabartinėmis krautuvėlėmis.

Neliks nei vieno vargšo sakų rinkėjo, nei vieno angliakasio šachtų glūdumoje, kurio atlyginimas ir gerovė nepakiltų.

Pagalvokite apie tai, ponai, ir jūs įsitikinsite, kad nėra nė vieno prancūzo, pradedant turtingų rūdynų akcininku ir baigiant pačiu kukliausiu degtukų pardavėju, kurio padėtis nepagerėtų įvykdžius mūsų prašymą.

Mes numatėme, ponai, jūsų prieštaravimus; bet jie visi bus pasisemti iš pasenusių prekybos laisvės skelbėjų knygų. Mes lažinamės, kad kiekvienas jūsų žodis, pasakytas prieš mus, gali būti tuojau pat atsuktas prieš jus pačius ir prieš visos jūsų politikos pagrindus.

Jūs mums pasakysite, kad nuo tokios globos laimime mes, o ne Prancūzija, kadangi vartotojas turės mokėti šios globos išlaidas.

Mes jums atsakysime:

Jūs nebeturite teisės apeliuoti į vartotojo interesus. Kai jis susikirsdavo su gamintoju, jūs visada jį paaukodavote. Jūs tai darėte *skatindami užimtumą ir didindami darbo apimtį.* Tais pačiais motyvais jūs privalote vadovautis ir dabar.

Jūs patys nuspėjote mūsų atkirtį. Jums buvo sakoma: vartotojui naudingas geležies, akmens anglies, sėmenų, kviečių, audinių laisvas įvežimas. „Taip, – atsakydavote jūs, – bet gamintojui naudingas jų įvežimo draudimas.“ Taigi nors vartotojams naudingas gamtinės šviesos įsileidimas, gamintojams naudingas jos uždraudimas.

Jūs sakote, kad gamintojas ir vartotojas sudaro vieną visumą. Jeigu fabrikantas laimi iš globos, iš to laimėjimo pelnysis ir žemdirbys. O žemdirbystės klestėjimas sukurs didelę rinką fabrikams. Taigi, jeigu jūs suteiksite mums dienos šviesos monopoliją, mes pirksime daugiau riebalų, anglies, aliejaus, dervos, vaško, spirito, geležies, bronzos, krištolo, duodami peno mūsų pramonei. O tada mes ir visa daugybė mūsų tiekėjų praturtėję pradėsime daugiau vartoti ir paskleisime gerovę po visas tautos ūkio šakas.

Gal jūs pasakysite, kad saulės šviesa yra dovanota gėrybė ir kad atsisakyti tokių dovanų reikštų gerovės priemonių skatinimo dingstimi atsisakyti pačios gerovės?

Saugokitės: jūs paskelbtumėte nuosprendį savo pačių politikai. Iki šiol jūs visada drausdavote užsienio gaminius *dėl to,* kad jie panašėja į neatlyginamą dovaną, ir darėte tai *tuo atkakliau,* kuo panašesni jie į ją darėsi. Kitų monopolistų reikalavimų tenkinimui jūs turėjote tik *pusę priežasties*: mūsų prašymo patenkinimui jūs turite *visą priežastį,* ir atstumti mūsų prašymą, remiantis būtent tuo, kad jis *pagrįstesnis* už kitus, būtų tas pats, kas spręsti lygtį „+ x + = –“ kitaip sakant, krauti ant *nesąmonės* dar vieną *nesąmonę.*

Darbas ir gamta skirtingai talkina gamybai, atsižvelgiant į šalies padėtį ir klimatą. Gamtos talkininkavimas visada neatlyginamas; darbo talkininkavimas reikalauja atlyginimo už sukurtą vertę.

Jeigu apelsinas iš Lisabonos parduodamas perpus pigiau už paryžietiškąjį, tai todėl, kad gamtinė ir, vadinasi, nemokama šiluma sukuria pirmajame tą, ką antrajam teikia dirbtinė ir, vadinasi, mokama šiluma.

Taigi, kai apelsinas atvežamas mums iš Portugalijos, galima sakyti, jog mes jį gauname pusiau veltui – pusiau už darbą; kitaip sakant, *pusvelčiui*, lyginant su paryžietiškuoju.

Bet jūs remiatės būtent šiuo *pusveltiškumu* (atleiskite už pasakymą), grįsdami portugališkųjų apelsinų įvežimo draudimą. Jūs klausiate: kaip tautos darbas gali atlaikyti varžybas su svetimtaučių darbu, jeigu pirmasis turi atlikti jį visą, o pastarajam pakanka ir pusės, kadangi kitą darbo pusę padaro saulė? Bet jeigu gavimas *pusvelčiui* verčia jus drausti konkurenciją, tai kokiu būdu gavimas visiškai *veltui* gali pagrįsti konkurencijos įsileidimą? Arba jūs esate nenuoseklūs, arba jūs turite atmesti gavimą *pusvelčiui* kaip tautos užimtumui žalingą dalyką, dvigubai ryžtingiau atmesdami *veltui* gavimą.

Dar kartą: kai produktas – akmens anglis, geležis, kviečiai ar audiniai – įvežamas iš svetur, ir mes galime jo įsigyti mažesnėmis darbo sąnaudomis nei jų reikėtų patiems jį gaminant, tai visas šis skirtumas bus mums *neatlyginama dovana.* Ši dovana bus tuo didesnė, kuo didesnis šis skirtumas. Jį sudaro ketvirtis, pusė, trys ketvirčiai gaminio vertės, jeigu svetimšaliai prašo iš mūsų tik tris ketvirčius, pusę, ketvirtį kainos. Ją sudaro visa vertė, jeigu dovanotojas – kaip šviesą teikianti saulė – neprašo jokio atlyginimo.

Klausimas, kurį mes jums keliame visiškai rimtai, yra toks: ar jūs siekiate Prancūzijai nieko nekainuojančio vartojimo naudos, ar išlaidžios gamybos tariamų privalumų? Apsispręskite, bet būkite logiški; nes kol jūs neįsileidžiate, kaip tai darėte iki šiol, svetimšalių akmens anglies, geležies, kviečių, audinių, jų kainai *artėjant* prie *nulio,* tol bus akis badantis nenuoseklumas įsileisti saulės šviesą, kurios kaina ištisą dieną lygi *nuliui!*

Vertė Algirdas Degutis

KAS MATOMA IR KAS NEMATOMA

(POLITINĖ EKONOMIJA PER VIENĄ PAMOKĄ)

Ekonomikos srityje veiksmas, įprotis, institucija, įstatymas sukelia ne vieną padarinį, bet jų seriją. Iš visų šių padarinių tik pirmasis yra akivaizdus; jis pasireiškia kartu su savo priežastimi; *jis matomas.* Kiti padariniai pasireiškia tik vėliau; *jie nėra matomi:* gerai, jei mes pajėgūs juos *numatyti.*

Yra tik vienas skirtumas tarp prasto ir gero ekonomisto; prastas ekonomistas apsiriboja regimais padariniais; geras ekonomistas atsižvelgia ir į padarinį, kurį galima matyti, ir į padarinius, kuriuos reikia *numatyti.*

Bet šis skirtumas didžiulis, nes beveik visuomet būna taip, kad jeigu tiesioginė pasekmė yra palanki, tai vėlesnės pasekmės yra pražūtingos; ir priešingai. Iš čia seka, kad prastas ekonomistas siekia menko dabarties gėrio, lydimo didžiulio ateities blogio, o geras ekonomistas siekia didžiulio ateities gėrio, rizikuodamas nedideliu dabarties blogiu.

Tą patį, žinoma, galima pasakyti apie sveikatą ir dorovę. Neretai kuo saldesnis pirmasis įpročio vaisius, tuo kartesni vėlesni jo vaisiai: pavyzdžiui, ištvirkavimas, tinginiavimas, išlaidumas. Kai žmogų patraukia *matomas* padarinys jam dar neišmokus įžiūrėti *nematomų* padarinių, jis pasiduoda apgailėtiniems įpročiams ne tik dėl įgimto polinkio, bet savo paties valia.

Todėl ir žmogaus evoliucija neišvengiamai skausminga. Neišmanymas supa jį nuo lopšio; todėl savo veiksmus jis valdo pagal pirmuosius jų padarinius, vien tik kuriuos savo kūdikystėje jis pajėgia įžvelgti. Ir tik po ilgo laiko jis išmoksta atsižvelgti ir į kitus padarinius. Du labai skirtingi mokytojai išmoko jį šio dalyko: patirtis ir įžvalga. Patirtis moko veiksmingai, bet žiauriai. Ji atskleidžia mums veiksmo padarinius, priversdama mus juos pajusti, ir kartą nudegę, mes būtinai išmokstame saugotis ugnies. Norėčiau, kiek tai įmanoma, pakeisti šį grubų mokytoją švelnesniu: numatymu. Šiuo tikslu aš imuosi ištirti keletos ekonominių reiškinių padarinius, priešpastatydamas tuos, *kurie matomi*, tiems, *kurie nematomi.*

1. Išdaužtas langas

Ar jums yra kada nors tekę stebėti to solidaus piliečio, Gerojo Žako, įniršį, kai jo nepataisomas sūnus atsitiktinai išdaužė langą? Jei tokį reginį esate matęs, turbūt taip pat pastebėjote, kad susirinkę žiūrovai, net kokios trys dešimtys, vienbalsiai ramina nelaimingąjį savininką: „Nėra to blogo, kuris neišeitų į gera. Tokios nesėkmės duoda darbo pramonei. Kiekvienam reikia užsidirbti pragyvenimui. Ką darytų stikliai, jei niekas nedaužytų langų?“

Šioje paguodos formulėje slypi ištisa teorija, kurią mums verta atskleisti, *flagrante delicto,* elementariu atveju, kadangi ji tapati tai teorijai, kuria, nelaimei, remiasi dauguma mūsų ekonominių institucijų.

Tarkime, žalos atitaisymas kainuos šešis frankus. Jeigu jūs sakote, kad tas nelaimingas nutikimas gali šešių frankų verte paskatinti stiklių pramonę, aš sutinku. Dėl to aš visai nesiginčiju; jūs teisingai protaujate. Stiklius ateis, padarys savo darbą, gaus šešis frankus, jais apsidžiaugs ir širdyje palaimins nerūpestingą vaiką. Tai *matomoji* dalyko pusė.

Tačiau jei dedukcijos būdu jūs padarysite išvadą, kaip labai dažnai būna, jog langų daužymas yra geras dalykas, skatinantis apyvartą ir pramonės apskritai plėtrą, man teks sušukti: Jokiu būdu! Jūsų teorija apsiriboja tuo, kas matoma. Ji neatsižvelgia į tai, kas *nematoma.*

Nematoma, kad mūsų pilietis, išleidęs šešis frankus vienam dalykui, negali jų išleisti kitam. Nematoma, kad jei jam nebūtų reikėję taisyti lango, jis būtų, pavyzdžiui, galėjęs nusipirkti naują porą batų ar dar vieną knygą savo bibliotekai. Trumpai kalbant, jis būtų tuos šešis frankus panaudojęs dalykams, kuriems dabar jų jau neturės.

Dabar panagrinėkime pramonę *apskritai.* Sudaužius langą, stiklo pramonė gauna šešių frankų vertės paskatinimą; tai *matomoji* pusė.

Jei langas nebūtų buvęs sudaužytas, šešių frankų vertės paskatinimą būtų gavusi batų (ar kokia kita) pramonė; tai *nematomoji* pusė.

Ir jeigu atsižvelgsime į tai, kas *nematoma*, nes tai negatyvus veiksnys, ir į tai, kas *matoma,* nes tai pozityvus veiksnys, turėsime suprasti, kad nei pramonė apskritai, nei užimtumas kaip visuma nieko nelaimi nuo to, daužomi ar nedaužomi langai.

Dabar pažvelkime į Gerąjį Žaką.

Pirmuoju – sudaužyto lango – atveju jis išleidžia šešis frankus ir, kaip ir anksčiau, džiaugiasi savo sveiku langu.

Antruoju atveju, t. y. tam nelaimingam atsitikimui neįvykus, jis būtų išleidęs šešis frankus naujiems batams ir dabar džiaugtųsi ir naujais batais, ir sveiku langu.

O kadangi Gerasis Žakas yra visuomenės dalis, turime padaryti išvadą, kad visuomenė savo vargų ir džiaugsmų atžvilgiu prarado vertę, prilygstančią sudaužyto lango vertei.

Iš čia apibendrinimo būdu prieiname prie netikėtos išvados: „Visuomenė praranda nereikalingai sunaikintų daiktų vertę“ ir dar vieno aforizmo, nuo kurio pasišiauš protekcionisto plaukai: „Daužymas, naikinimas, švaistymas neskatina visuminio užimtumo“ arba trumpiau: „Naikinimas neapsimoka“.

Ką į tai pasakys *Moniteur industriel*[2] ar mokytiniai p. de Saint-Shamanso, kuris yra tiksliai apskaičiavęs, kiek laimėtų pramonė sudegus Paryžiui, nes tektų atstatyti visus namus?

Man gaila griauti jo išradingus apskaičiavimus, juolab kad jų dvasia persikėlė į mūsų įstatymų leidybą. Bet aš prašau jį pradėti iš naujo, į savo apskaitos knygas įtraukiant skyrelį „kas nematoma“ šalia skyrelio „kas matoma“.

Skaitytojas turi pasistengti suprasti, kad mano aprašytoje mažytėje dramoje dalyvauja ne du, o trys veikėjai. Pirmasis, Gerasis Žakas, atstovauja vartotojui, kurį lango sudaužymas privertė tenkintis viena gėrybe vietoj dviejų. Antrasis, stikliaus asmenyje atstovauja gamintojui, kurio pramonę tas įvykis skatina. Trečiasis – batsiuvys (ar bet kuris kitas gamintojas), kurio pramonė dėl tos pačios priežasties atitinkamai nukenčia. Būtent šis trečiasis asmuo visada lieka šešėlyje ir, įkūnydamas, kas *nematoma,* yra esminis problemos elementas. Būtent jis verčia mus suprasti, koks absurdas matyti naudą naikinime. Būtent jis netrukus mums parodys, kad tiek pat absurdiška matyti naudą prekybos apribojime, kuris galiausiai yra ne kas kita kaip dalinis naikinimas. Taigi, įsigilinus į esmę visų argumentų už suvaržymo priemones, galima rasti tik nuvalkiotos klišės parafrazę: „Kas atsitiktų su stikliais, jei niekas nedaužytų langų?“

2. Demobilizacija

Tautos padėtis panaši į žmogaus padėtį. Kai žmogus nori suteikti sau kokį malonumą, jis turi išsiaiškinti, ar tas malonumas vertas jo kainos. Tautai saugumas yra didžiausia palaima. Jeigu jam užtikrinti reikia mobilizuoti šimtą tūkstančių vyrų ir išleisti šimtą milijonų frankų, aš nieko negaliu prieš tai pasakyti. Tai gėrybė, kuri įsigyjama aukos kaina.

[2] *Moniteur industriel* - šalies Vidaus pramonės gynimo komiteto, protekcionistinės organizacijos, laikraštis.

Tad tenebūnie nesusipratimų dėl mano intencijų kalbant šia tema.

Įstatymas siūlo paleisti iš karinės tarnybos šimtą tūkstančių vyrų. Tai palengvins mokesčių naštą šimtu milijonų frankų.

Tarkime, mes pasitenkiname atsakydami sau: „Tie šimtas tūkstančių vyrų ir šimtas milijonų frankų būtini mūsų nacionaliniam saugumui užtikrinti. Tai iš tiesų auka: bet be šios aukos Prancūzija bus sunaikinta vidinių frakcijų kovos arba svetimšalių užpuolimo.“ Šiam argumentui aš negaliu nieko priešpastatyti, nors jo teisingumu galima suabejoti, bet teoriškai jis nėra jokia ekonominė erezija. Erezija prasideda tada, kai pati auka pateikiama kaip laimėjimas, nes ji kažkam neša pelną.

Bet, jei aš neklystu, vos tik šio pasiūlymo autorius nulips nuo tribūnos, jo vieton stos oratorius ir prabils: „Paleisti šimtą tūkstančių vyrų! Ką jūs galvojate? Kas su jais bus? Iš ko jie gyvens? Iš savo algų? Bet argi nežinote, kad visur siaučia nedarbas? Kad visur jaučiamas dirbančiųjų perteklius? Jūs norite išmesti juos į rinką, kad padidintumėte konkurenciją ir sumažintumėte atlyginimus? Būtent šiuo metu, kai taip sunku užsidirbti pragyvenimui, argi nėra gerai, kad valstybė duoda pragyvenimo šaltinį šimtui tūkstančių asmenų? Dar prisiminkite, kad kariuomenė teikia paklausą vynui, drabužiams ir ginklams, kad tokiu būdu ji duoda darbo gamykloms ir garnizonų miestams ir kad ji yra tiesiog Dievo dovana jos nesuskaičiuojamiems tiekėjams. Ar jūs nesuvirpate pagalvojęs, kad visa ši didžiulė pramonė sustos?“

Matome, kad šioje kalboje pasisakoma už šimto tūkstančių karių išlaikymą ne dėl tautos kariuomenės paslaugų poreikio, bet dėl ekonominių motyvų. Būtent tik šiuos motyvus aš ruošiuosi paneigti.

Šimtas tūkstančių vyrų, kainuojančių mokėtojams šimtą milijonų frankų, pragyvena patys ir duoda pragyvenimo šaltinius savo tiekėjams, kiek tai leidžia šimtas milijonų frankų: tai *matomoji* pusė.

Tačiau šimtas milijonų frankų, atkeliaujančių iš mokesčių mokėtojų kišenių, atima iš mokėtojų ir jų tiekėjų šimto milijonų frankų vertės pragyvenimo šaltinių: tai *nematomoji* pusė. Paskaičiuokite, pasvarstykite ir pasakykite man, kur visos šios žmonių masės nauda.

O aš jums pasakysiu, kur jų nuostolis. Paprastumo dėlei, užuot kalbėję apie šimtą tūkstančių vyrų ir šimtą milijonų frankų, kalbėkime apie vieną vyrą ir tūkstantį frankų.

Štai mes esame kaime A. Rekrūtų gaudytojai išnaršo apylinkę ir pašaukia tarnybon vieną žmogų. Mokesčių rinkėjai taip pat pereina per kaimą ir surenka tūkstantį frankų. Ir žmogus, ir pinigai keliauja į Metzą, kur jis iš jų gyvena, ištisus metus nieko neveikdamas. Jeigu jūs žvelgiate tik į Metzą, taip, jūs šimtąkart teisus; tokia procedūra jam labai naudinga. Bet jeigu jūs nukreipsite savo žvilgsnį į kaimą A, jūs nuspręsite visai ką kita, nes jei jūs ne aklas, pamatysite, kad tas kaimas neteko darbininko ir tūkstančio frankų, kurie apmokėtų jo darbą ir kurie, jo išleisti, sukurtų verslą aplink jį.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo lyg tas nuostolis kompensuotas. Kas anksčiau vyko kaime, dabar vyksta Metze, ir tiek. Bet nuostolis štai kur. Kaime žmogus dirbo, kasė griovius: jis buvo darbininkas; Metze jis žygiuoja „Kairėn!“, „Dešinėn!“: dabar jis kareivis. Pinigai ir jų apyvarta abiem atvejais yra tokie patys, tačiau pirmuoju atveju turėjome reikalą su trimis šimtais dienų produktyvaus darbo, antruoju - su trimis šimtais dienų neproduktyvaus darbo (tarus, žinoma, kad dalis kariuomenės nėra būtina visuomenės saugumui).

Ir štai demobilizacija. Jūs man kalbate apie šimto tūkstančių darbininkų perteklių, padidėjusią konkurenciją ir jos spaudimą darbo užmokesčio dydžiui! Tai jūs matote.

Bet štai ko jūs nematote. Jūs nematote, jog šimto tūkstančių kareivių grįžimas namo reiškia ne šimto milijonų frankų praradimą, bet jų grąžinimą mokesčių mokėtojams. Jūs nematote, kad šimto tūkstančių žmonių pasirodymas rinkoje reiškia ir šimto frankų jų darbui apmokėti pasirodymą; ir kad dėl to priemonės, didinančios darbininkų *pasiūlą,* taip pat didina jų *paklausą*; taigi seka, kad jūsų minėtas atlyginimų mažėjimas tėra iliuzija. Jūs nematote, kad prieš ir po demobilizacijos šimtas milijonų frankų atitinka šimtą tūkstančių vyrų; kad skirtumas tik toks: anksčiau šalis mokėjo šimtą milijonų frankų šimtui tūkstančių vyrų už nieko nedarymą; po to ji moka tuos pinigus už darbą. Pagaliau jūs nematote, kad mokesčių mokėtojui atidavus savo pinigus kareiviui mainais už nieką ar darbininkui už kažką, tolesnės tų pinigų apyvartos pasekmės vienodos abiem atvejais: bet tik pastaruoju atveju mokesčių mokėtojas kažką gauna, pirmuoju – negauna nieko. Rezultatas: grynas nuostolis visuomenei.

Sofizmas, kurį čia puolu, neatlaiko nuoseklaus taikymo išbandymo, kuris yra visų teorinių principų patikimumo kriterijus. Juk jei viską sudėsime, kariuomenės didinimas duoda visuomeninę naudą, tai kodėl po vėliavomis nepašaukus visų šalies vyriškosios lyties gyventojų?

3. Mokesčiai

Ar jums teko girdėti ką nors kalbant: „Mokesčiai – tai geriausias investavimo būdas; jie yra gyvybę palaikanti rasa. Pažvelkite, kiek šeimų iš jų gyvena, ir pasverkite vaizduotėje jų netiesioginius padarinius pramonei; jie begaliniai ir neaprėpiami kaip gyvenimas."

Kovodamas prieš šią doktriną turiu pakartoti anksčiau pavartotą paneigimą. Politinė ekonomija gerai žino, kad jos argumentai nėra kiekvienam tokie patrauklūs, kad apie juos sakytų: *Repetitia placent* – kartojimas teikia malonumą. Todėl, kaip Bazilis[3], politinė ekonomija „pertvarkė" patarlę savo tikslams, tvirtai įsitikinusi, kad jos lūpose *Repetitia docent* – kartojimas moko.

Valdžios pareigūnų nauda iš gaunamų algų yra tai, kas *matoma.* Nauda, kurią gauna jų tiekėjai, taip pat yra tai, kas *matoma.* Visa tai – panosėje.

Tačiau nuostolis, nuo kurio bando išsilaisvinti mokesčių rinkėjai, yra tai, kas *nematoma,* o nuostolis, kurį dėl to patiria juos aprūpinantys prekeiviai, yra kažkas, kas *nematoma,* nors protu tai turėtų būti aiškiai suvokiama.

Kai valdžios pareigūnas savo labui išleidžia šimtą su daugiau, tai reiškia, kad mokesčių mokėtojas išleidžia sau šimtą su mažiau. Tačiau valdžios pareigūno išlaidos *matomos,* nes jos daromos, tuo tarpu mokesčių mokėtojo išlaidos *nematomos,* nes jam, deja, neleidžiama jų padaryti.

Jūs lyginate tautą su išdžiūvusios žemės plotu, o mokesčius - su gyvybę nešančiu lietumi. Puiku. Bet jūs turėtumėte savęs taip pat paklausti, iš kur susikaupia lietus ir ar tik ne mokesčiai ištraukia iš žemės drėgmę ją išdžiovindami.

Jūs dar turėtumėte savęs paklausti, ar dirva iš lietaus gauna daugiau brangaus vandens, negu ji jo praranda jam garuojant.

Visiškai tikra viena: kai Gerasis Žakas atskaičiuoja šimtą su mokesčių rinkėjui, jis už juos nieko negauna mainais. Tad kai valdžios pareigūnas, išleisdamas tuos šimtą su gražina juos Gerajam Žakui, tai tik už atitinkamą kviečių ar darbo vertę. Dėl to Gerasis Žakas patiria penkių frankų nuostolį.

Tiesa, dažnai ar net dažniausiai, jei norite, valdžios pareigūnas suteikia lygiavertę paslaugą Gerajam Žakui. Tokiu atveju nė viena pusė nieko nepraranda; įvyksta tik mainai. Tad mano argumentai nėra nukreipti prieš naudingas funkcijas. Aš sakau štai ką: jei norite sukurti valstybinę įstaigą, įrodykite jos naudingumą. Įrodykite, kad Gerajam Žakui tos įstaigos paslaugos vertos tiek, kiek jos jam kainuoja. Tačiau be šio tikro naudingumo argumento nesiūlykite kaip argumento naujam biurui atidaryti tų privalumų, kuriuos jis duoda biurokratui, jo šeimai ir tiems, kurie tenkina jo poreikius; nepradėkite vaizduotis, kad jo atidarymas skatina užimtumą.

Kai Gerasis Žakas moka valdžios pareigūnui šimtą su už tikrai naudingą paslaugą, tai tas pats, lyg jis mokėtų batsiuviui už batų porą. Tai abipusės naudos atvejis ir rezultatas lygus. Tačiau kai Gerasis Žakas duoda valdžios pareigūnui šimtą su, už tai nieko negaudamas ar net patirdamas nepatogumų, tai tas pats, lyg jis būtų atidavęs savo pinigus vagiui. Beprasmiška aiškinti, kad pareigūnas išleis tuos šimtą su bendram mūsų nacionalinės pramonės labui; kuo daugiau vagis gali padaryti su tais pinigais, tuo daugiau Gerasis Žakas būtų galėjęs su jais padaryti, jei savo kelyje nebūtų susidūręs su neteisėtu ar su įteisintu parazitu.

Tad pratinkimės nespręsti apie dalykus vien pagal tai, kas *matoma,* veikiau spręskime pagal tai, kas *nematoma.*

Pernai man teko būti Finansų komisijos nariu, kadangi opozicijos nariai dar nebuvo sistemingai nušalinami nuo Steigiamosios Asamblėjos komisijų darbo. Šiuo požiūriu Konstitucijos kūrėjai veikė išmintingai. Girdėjome p. Tiersą sakant: „Aš visą gyvenimą praleidau kovodamas su žmonėmis iš legitimistų ir klerikalų partijų. Susipažinęs su jais bendro pavojaus akivaizdoje ir atvirai pasikalbėjęs, aš matau, kad jie nėra tokios baidyklės kaip įsivaizdavau."

Taip, tarp nebendraujančių partijų priešiškumas tampa išpūstas, o neapykanta gilėja; ir jeigu dauguma leistų keletui mažumos atstovų prasiskverbti į visų komisijų sudėtį, galbūt abi pusės pripažintų, kad jų įsitikinimai ne taip jau labai skiriasi ir, svarbiausia, kad jų ketinimai nėra tokie blogi kaip įsivaizduojama.

[3] „Sevilijos kirpėjo" antrajame akte muzikantas Bazilis sako: „Čia suaranžavau keletą patarlių su variacijomis."

Kaip ten bebūtų, pernai priklausiau Finansų komisijai. Kiekvienąkart, kai vienas iš mūsų kolegų pradėdavo kalbą apie būtinybę griežtai nustatyti nuosaikią Respublikos prezidento, kabinetų ministrų bei ambasadorių algą, jam būdavo atsakoma:

„Visos tarnybos labui mes privalome tam tikras pareigas apgaubti prestižo ir kilnumo aureole. Tik taip galime į jas pritraukti dorus, vertus žmones. Į Respublikos prezidentą kreipiasi begalės nelaimingų žmonių, ir jis atsidurtų itin nepatogioje padėtyje, jei jam visad tektų atsisakyti jiems padėti. Tam tikra ministrų ir diplomatų salonų prabanga yra konstitucinės valdžios mechanizmo dalis. Ir t. t., ir t. t.“

Nesvarbu, ar tokius argumentus galima nuginčyti, bet juos verta rimtai išnagrinėti. Jie remiasi teisingai ar klaidingai įsivaizduojamais visuomenės interesais; ir asmeniškai aš galėčiau daugiau pasakyti jų labui negu daugelis mūsų katonų, skatinamų žemos šykštumo ir pavydo dvasios.

Tačiau mano, kaip ekonomisto, sąžinę sukrečia ir verčia rausti dėl savo šalies intelektualinio prestižo tai, kaip pereinama nuo šių argumentų (ko niekuomet nepamirštama padaryti) prie absurdiškos banalybės (visuomet palankiai priimamos):

„Be to, aukštųjų valdžios pareigūnų prabanga skatina amatų, pramonės ir užimtumo vystymąsi. Valstybės galva ir jo ministrai savo banketais ir priėmimais įlieja gyvybės į visas politinio organizmo gyslas. Sumažinti jų algas, vadinasi, nusmukdyti Paryžiaus ir tuo pačiu metu visos tautos pramonę.“

Dėl Dievo meilės, ponai, gerbkite bent aritmetiką ir neaiškinkite Nacionalinei Asamblėjai, baimindamiesi, kad ji, jos gėdai, jūsų nepalaikys, kad sudedant du vienodus skaičius gaunamos skirtingos sumos, atsižvelgiant į tai, ar tuos skaičius sudėsite nuo viršaus į apačią, ar nuo apačios į viršų.

Tarkime, aš susideru su žemkasiu, kad už šimtą su jis iškas man lauko gale griovį. Man su juo tai suderėjus, atėjęs mokesčių rinkėjas atima iš manęs šimtą su ir perduoda juos Vidaus reikalų ministrui. Mano sandoris sulaužomas, o ministras savo vakarienei gauna dar vieną patiekalą. Kokiu pagrindu jūs tvirtinate, kad šios oficialios išlaidos prisideda prie nacionalinės pramonės plėtros? Argi nematote, kad tai tėra paprastas darbo ir vartojimo *perkėlimas*? Tiesa, kabineto ministro stalas dabar gausiau nuklotas valgiais; tačiau tiesa ir tai, kad ūkininko laukas dabar prasčiau nudrenuotas. Paryžietis patarnautojas, be abejonės, gavo šimtu su daugiau; tačiau nėra jokios abejonės ir dėl to, kad provincijos žemkasys prarado penkis frankus. Galima tik pasakyti, kad patiekalas oficialiai vakarienei ir patenkintas virėjas yra tai, kas *matoma;* pelkėtas laukas ir bedarbis žemkasys yra tai, kas *nematoma.*

Viešpatie šventas! Kaip sunku politinėje ekonomijoje įrodyti, kad dukart du yra keturi; ir jei jums tai pavyksta, žmonės pradeda šaukti: „Tai taip aišku, kad net nuobodu!“ O po to jie balsuoja taip, lyg jūs nieko nesate įrodęs.

4. Teatrai ir menai

Ar valstybė turi finansuoti?

Žinoma, šia tema galima išsakyti daug už ir prieš.

Pasisakant už subsidijų sistemą, galima priminti, kad menai išplečia, pakelia ir poetizuoja tautos dvasią; atitraukia ją nuo materialių rūpesčių, išmoko jausti grožį ir tuo pačiu metu teigiamai veikia jos elgseną, dorovę, netgi pramonę. Galima paklausti, kas įvyktų su muzika Prancūzijoje, jei ne *Theatre-Italien* ir Konservatorija; su dramos menu be *Theatre-Francais;* su tapyba ir skulptūra be mūsų kolekcijų ir muziejų. Galima tęsti toliau ir klausti, ar be dailiųjų menų centralizavimo ir atitinkamai subsidijavimo būtų išugdytas tas subtilus skonis, kilnusis prancūzų darbo požymis, kuris įgalina skleisti jos gaminius po visą pasaulį. Turint tokius pasiekimus, argi ne įžūlumo viršūnė būtų atsisakyti šios saikingos visų piliečių naštos, kuri galų gale teikia jiems pranašumo ir šlovės Europos akyse?

Į visus šiuos ir į daugybę kitų argumentų, kurių aš neginčiju, galima atsikirsti daugybe kitų, ne mažiau įtikinamų. Pirmiausia, galima sakyti, iškyla paskirstomojo teisingumo klausimas. Ar įstatymų leidėjo teisės tokios plačios, kad leistų jam kėsintis į amatininko uždarbį, papildant menininko pajamas? Ponas Lamartine'as yra pasakęs: „Jei naikinsite subsidijas teatrui, tai kur *šiame* kelyje sustosite, ir ar nelogiška jums bus reikalauti panaikinti universitetų fakultetus, muziejus, institutus, bibliotekas?“ Galima būtų atsikirsti: Jei norite teikti subsidijas viskam, kas gera ir naudinga, tai kur sustosite šiame kelyje ir ar nelogiška jums bus reikalauti sudaryti subsidijų sąrašą žemės ūkiui, pramonei, prekybai, visuomeninei rūpybai ir švietimui? Be to, ar iš

tikrųjų subsidijos skatina menų vystymąsi? Į šį klausimą toli gražu nėra aiškaus atsakymo, ir mes savo akimis matome, kad klesti tie teatrai, kurie gyvena iš savo pelno. Pagaliau, pereinant prie bendresnių apmąstymų, galima pastebėti, kad poreikiai ir troškimai gimdo vienas kitą ir apima vis įmantresnes sritis pagal tai, kiek visuomenės ištekliai pajėgūs juos patenkinti; kad valdžia neturi kištis į šį procesą, nes kokie bebūtų visuomenės ištekliai dabartiniu metu, ji negali mokesčiais skatinti prabangos pramonės, nepadarydama žalos pagrindinėms pramonės šakoms ir šitaip nepasukdama atgal natūralios civilizacijos raidos. Galima taip pat nurodyti, kad dėl tokių dirbtinių norų, skonių, darbo ir gyventojų paskirstymo tautos atsiduria rizikingoje ir pavojingoje padėtyje, prarasdamos tvirtus pamatus.

Tai tik keletas argumentų, teikiamų prieš valdžios kišimąsi į tvarką, kuria piliečiai patys savo veikloje vadovaujasi, tenkindami savo poreikius bei norus. Prisipažinsiu, aš esu vienas iš tų, kurių įsitikinimu, pasirinkimas, akstinas turi eiti iš apačios, ne iš viršaus, iš piliečių, ne iš įstatymų leidėjų; priešinga doktrina, mano supratimu, skatina laisvės ir žmogiškumo sunaikinimą.

Tačiau remiantis samprotavimu, kuris yra ir klaidingas, ir negarbingas, ar žinote, kuo dabar kaltinami ekonomistai? Kai mes priešinamės subsidijoms, mus kaltina, kad mes priešinamės subsidijuojamai veiklai, kad mes esame tos veiklos priešai, kadangi norime, kad ta veikla būtų savanoriška ir pati užsitarnautų sau atlygį. Antai jei mes prašome, kad valstybė per mokesčius nesikištų į religijos reikalus, mes – ateistai. Jei prašome, kad valstybė per mokesčius nesikištų į švietimą, mes – švietimo niekintojai. Jei sakome, kad valstybė neturėtų per mokesčius dirbtinai kelti žemės ar kurios nors pramonės šakos kainos, mes – žemės savininkų ir darbininkijos priešai. Jei mes manome, kad valstybė neturėtų teikti subsidijų menininkams, mes – barbarai, laikantys meną beverčiu dalyku.

Visomis savo išgalėmis aš protestuoju prieš tokias išvadas. Mes ne tik nepuoselėjame absurdiškų ketinimų panaikinti religiją, švietimą, nuosavybę, užimtumą ir menus, kai prašome valstybę ginti laisvą visų šių žmogiškos veiklos rūšių vystymąsi, neišlaikant jų viena kitos sąskaita, mes tikime – priešingai – kad visos šios gyvybinės visuomenės jėgos turi harmoningai vystytis laisvės sąlygomis ir kad nė viena iš jų neturi tapti, kaip jau yra šiandien atsitikę, neramumų, piknaudžiavimų, tironijos ir suirutės šaltiniu.

Mūsų priešininkai įsitikinę, kad jeigu veikla nėra subsidijuojama ar reguliuojama, ji panaikinama. Mes įsitikinę priešingai. Jie tiki įstatymų leidėju, o ne žmonėmis. Mes tikime žmonėmis, ne įstatymu leidėju.

Antai p. de Lamartine'as yra pasakęs: „Vadovaudamiesi šiuo principu mes turėtume *panaikinti* viešas parodas, kurios neša mūsų šaliai gerovę ir garbę."

Mano atsakymas jam toks: Anot jūsų, *nesubsidijuoti* – vadinasi, *panaikinti,* nes remdamasis prielaida, kad niekas negali egzistuoti kitaip negu valstybės valia, jūs darote išvadą, kad tai, ko mokesčiai nepalaiko, neegzistuoja. Bet aš pavartosiu prieš jus jūsų paties pasirinktą pavyzdį ir tvirtinsiu, kad didžiausia, kilniausia iš visų parodų, paremta kuo liberaliausia, universaliausia koncepcija – galiu net pavartoti žodį „humanistinė", ir tai nebus perdėjimas – yra dabartiniu metu Londone[4] rengiama paroda, vienintelė, į kurią nesikiša jokia vyriausybė ir kurios nepalaiko jokie mokesčiai.

Grįžtant prie dailiųjų menų, galima, kartoju, pateikti svarių argumentų už ir prieš subsidijas. Skaitytojas supranta, kad konkrečiam šios apybraižos tikslui čia nėra reikalo tų argumentų dėstyti ar spręsti, kurie svaresni.

Tačiau p. de Lamartine'as yra išsakęs vieną argumentą, kurio negaliu praleisti negirdomis, nes jis telpa į labai atidžiai nustatytus šios studijos rėmus.

Jis yra pareiškęs:

„Ekonominį klausimą teatro srityje galima reziumuoti vienu žodžiu: užimtumas. Užimtumo pobūdis neturi didesnės reikšmės; čia jis tiek pat produktyvus ir vaisingas, kaip bet kur kitur. Kaip žinote, teatrų dėka algas gauna mažų mažiausiai aštuoniasdešimt tūkstančių įvairiausių darbininkų: dažytojų, mūrininkų, dekoratorių, kostiumininkų, architektų ir t. t., kurie lemia daugelio mūsų sostinės vietovių gyvybingumą bei pramonę ir kurie todėl turi teisę į jūsų simpatijas."

Jūsų simpatijas? Išverčiu: jūsų subsidijas.

Ir toliau:

„Paryžiaus malonumai didina užimtumą ir teikia vartojimo prekes provincijų departamentams, o turtingųjų prabanga aprūpina algomis ir duona du šimtus tūkstančių įvairiausių darbininkų, gyvenančių iš Respublikos teatro pramonės ir iš tų kilnių malonumų, garsinančių Prancūziją, gaunančių pragyvenimo šaltinį

[4] Kalbama apie Didžiąją parodą Londone 1851 m., pirmąją iš didžiųjų tarptautinių parodų arba „pasaulinių mugių", surengtą Londono menų draugijos.

sau, savo šeimoms ir vaikams. Būtent jiems jūs atiduodate tuos šešiasdešimt tūkstančių frankų.“ [Labai gerai! Labai gerai! Ilgi plojimai.]

Bet aš esu priverstas pasakyti: „Labai blogai! Labai blogai!“, žinoma, apribodamas šio sprendimo galią tuo ekonominiu argumentu, kuris čia mums rūpi.

Taip, bent jau dalis tų šešiasdešimties tūkstančių frankų atitenka teatrų darbininkams. Truputis galbūt pasimeta pakeliui. Atidžiau reikalą panagrinėjus, galima net atrasti, kad didžioji šios sumos dalis pateks kitur. Darbininkams pasiseks, jei jiems liks bent keletas trupinių! Bet tarkime, kad visa subsidija atiteks dažytojams, dekoratoriams, kostiumininkams, kirpėjams ir t. t. Tai yra *matomoji* pusė.

Bet iš kur ta subsidija? Tai *antroji* monetos pusė, kurią ištirti lygiai taip pat svarbu kaip ir pirmąją. Iš kur tie šešiasdešimt tūkstančių frankų? Ir kur *jie būtų patekę,* jei įstatymų leidėjų balsai nebūtų juos pirmiausia nukreipę į *rue de Rivoli,* o iš ten – į *rue de Grenelle*? Tai yra *nematomoji* pusė.

Žinoma, niekas nedrįs tvirtinti, kad įstatymų leidėjai balsuodami išperėjo tą sumą urnoje; kad ji grynas nacionalinio turto prieaugis; ir kad jei ne šis stebuklingas balsavimas, šie šešiasdešimt tūkstančių taip ir būtų likę nematomi ir neapčiuopiami. Turime suprasti, kad visa, ką dauguma gali nuspręsti, tai paimti tą sumą iš vienur ir perkelti kitur, ir kad ji gali būti skirta vienam tikslui tik kitų tikslų sąskaita.

Tai supratus tampa aišku, kad mokesčių mokėtojas, apmokestintas vienu franku, jau nebeturi to franko. Aišku, kad taip iš jo atimama vieno franko vertės paslauga ir kad darbininkas, kas jis bebūtų, kuris jam tą paslaugą būtų suteikęs, neteko to paties dydžio užmokesčio.

Taigi nepasiduokime vaikiškai iliuzijai tikėdami, kad gegužes 16-osios balsavimo rezultatai ką nors *prideda* nacionalinei gerovei ar užimtumui. Jie tik perskirsto nuosavybę ir pajamas, ne daugiau.

Sakysite, kad vieną paslaugos ar darbo rūšį jie pakeičia kita – būtinesne, dorovingesne ir išmintingesne paslaugos ar darbo rūšimi? Ir čia galėčiau su jumis grumtis. Galėčiau atsikirsti: atimdami iš mokesčių mokėtojų šešiasdešimt tūkstančių, jūs mažinate artojų, grioviakasių, stalių, kalvių atlyginimus ir tiek pat padidinate dailininkų, kirpėjų, dekoratorių, kostiumininkų atlyginimus. Tačiau nėra įrodyta, kad ši pastaroji klasė svarbesnė už pirmąją. P. de Lamartine’as tokios prielaidos ir nedaro. Jis pats sako, kad teatrų darbas toks pat produktyvus, *toks pat* vaisingas, kaip bet kuris kitas darbas. Net tai galima ginčyti, kadangi geriausias įrodymas, kad teatro darbas nėra toks pat produktyvus kaip bet kuris kitas, yra tai, kad pastarasis turi jį subsidijuoti.

Tačiau įvairių darbo rūšių vidinės vertės ir privalumų lyginimas nėra mano darbo tikslas. Čia man rūpi parodyti, kad jeigu p. de Lamartine’as ir tie, kurie jam plojo už jo argumentus, mato, viena vertus, atlyginimus tų, kurie tenkina aktorių poreikius, tai jie turėtų matyti, kita vertus, ir pajamas, kurias prarado tie, kurie tenkina mokesčių mokėtojų poreikius; šito nematydami, jie rizikuoja būti išjuokti už perskirstymo painiojimą su pajamomis. Jeigu jie nuosekliai laikytųsi savo doktrinos, jie prašytų didžiulių subsidijų, kadangi kas teisinga vieno ar šešiasdešimties tūkstančių frankų atžvilgiu, tomis pat sąlygomis teisinga ir milijardo frankų atžvilgiu.

Kai kalbama apie mokesčius, ponai, įrodinėkite jų naudingumą svaresniais argumentais, o ne tuo pasigailėtinu teiginiu, esą „Viešosios išlaidos užtikrina dirbančiųjų klasės pragyvenimą.“ Toks teiginys apgaulingai nuslepia faktą, kurį būtina žinoti, būtent: *viešosios išlaidos* visada yra *privačių išlaidų pakaitalas,* ir todėl, nors jos gali palaikyti vieną dirbantįjį kito sąskaita, darbininkijai kaip visumai jos nieko neduoda. Jūsų teiginys madingas, tačiau visiškai absurdiškas, nes jis paremtas klaidinga argumentacija.

5. Viešieji darbai

Visiškai natūralu, kai tauta, įsitikinusi tam tikros plataus masto paslaugos naudingumu bendruomenei, šią paslaugą ima teikti iš visų piliečių surinktomis lėšomis. Bet prisipažįstu, aš visiškai prarandu kantrybę girdėdamas klaidingą ekonominį argumentą, neva palaikantį tokį sprendimą: „Tokiu būdu dar sukuriamos darbo vietos."

Valstybė nutiesia naują kelią, pastato rūmus, sutvarko gatvę, iškasa kanalą; vykdydama šiuos projektus ji kai kuriuos žmones aprūpina darbu. Tai *matomoji* pusė. Tačiau ji atima darbą iš kai kurių kitų žmonių. Tai yra *nematomoji* pusė.

Tarkime, tiesiamas kelias. Kasryt atvyksta tūkstančiai darbininkų, vakare jie iškeliauja namo, gavę dienos užmokestį; tai tikras dalykas. Jei nebūtų nuspręsta tiesti kelią, jei nebūtų balsuota už lėšų skyrimą šiam darbui, tie gerieji žmonės nebūtų radę darbo ir nebūtų gavę to užmokesčio; tai irgi tikras dalykas.

Bet ar tai viskas? Sudėjus viską krūvon, ar ši operacija nepaliečia dar kai ko? Argi tą akimirką, kai p. Dupinas ištaria sakramentalius žodžius „Asamblėja priėmė...", milijonai frankų stebuklingu mėnulio spinduliu nusileidžia į ponų Fouldo ir Bineu'o iždo skrynias? Argi tam, kad šis procesas būtų išbaigtas, valstybė neturi organizuoti lėšų surinkimo ir jų panaudojimo? Argi jai nereikia siuntinėti mokesčių rinkėjų po visą šalį, kad mokesčių mokėtojai atiduotų savo dalį?

Tad panagrinėkime abu šio klausimo aspektus. Regėdami, ką valstybė daro su surinktais milijonais frankų, nepamirškime taip pat pagalvoti, ką su tais milijonais būtų darę – bet jau nebegali – mokesčių mokėtojai. Tada suprasime, kad viešieji darbai yra moneta su dviem pusėm. Vienoje pusėje – užimto darbininko figūra ir užrašas „kas matoma", kitoje - bedarbio figūra ir užrašas „kas nematoma".

Sofizmas, kurį čia puolu, ypač pavojingas, kai jis taikomas viešiesiems darbams, nes jis čia tarnauja kvailiausiai išlaidžiai veiklai pateisinti. Jeigu geležinkelis ar tiltas duoda tikrą naudą, tai pakanka nuorodos į ją, pasisakant už jo statybą. Tačiau jei to padaryti neįmanoma, kas daroma tuomet? Tuomet griebiamasi nesąmonės: „Turime sukurti darbo vietų."

Tai reiškia, kad pirmiausia įsakoma sukasti *Champ-de-Mars'o* terasas, po to jas nukasti. Pasakojama, kad didysis Napoleonas vaizdavosi užsiimąs labdara, kai liepdavęs pirma iškasti, po to užkasti griovius. Jis dar yra pasakęs: „Rezultatas neturi reikšmės. Mums svarbu, kad gerovės dalis tektų dirbančiųjų klasėms."

Pažvelkime į dalyko esmę. Pinigai mums sukelia iliuziją. Prašyti iš piliečių bendradarbiavimo pinigų forma vykdant viešąjį projektą, iš tiesų reiškia prašyti jų realaus fizinio bendradarbiavimo, nes kiekvienas iš jų savo darbu užsidirba pinigų sumą, kuria jis apmokestinamas. Jei surinktume visus piliečius ir paprašytume jų paslaugų atliekant darbą, kuris visiems naudingas, dalykas būtų suprantamas; jiems būtų kompensuojama už darbą paties to darbo rezultatais. Bet jeigu juos visus surinktų ir priverstų tiesti kelius, kuriais niekas nevažinės, arba statyti rūmus, kuriuose niekas negyvens, ir jeigu visa tai būtų daroma dingstimi, kad reikia sukurti jiems darbo vietų, dalykas atrodytų absurdiškas, ir jie teisėtai galėtų prieštarauti: „Nedirbsime tokio darbo. Verčiau dirbsime kiekvienas sau."

Kad piliečiai atiduoda pinigus, o ne savo darbą, nekeičia bendro rezultato. Bet jeigu būtų atiduodamas darbas, nuostolį patirtų kiekvienas. Kai atiduodami pinigai, tai tie, kuriuos valstybė įdarbina, išvengia savosios nuostolio dalies, gerokai padidindami kitų savo tėvynainių nuostolius.

Vienas iš Konstitucijos straipsnių teigia:

„Visuomenė padeda plėtotis darbui ir jį skatina... valstybės, departamentų ir municipalitetų lygiu steigdama viešuosius darbus laisvoms darbo rankoms užimti".

Kaip laikina priemonė krizės ar sunkios žiemos metu toks mokesčių mokėtojo įsikišimas gali duoti gerų rezultatų. Ji veikia panašiai kaip draudimas. Ji nepadidina bendro darbo vietų skaičiaus ar bendro atlyginimų dydžio, ji tik atitraukia darbą ir atlyginimus iš normalių laikų, išdalydama juos, tiesa – su nuostoliais, sunkiems laikams.

Kaip pastovi, bendra, sisteminė priemonė ji yra ne kas kita kaip pražūtinga apgaulė, neįmanomas dalykas, prieštaravimas, išpučiantis didžiulį burbulą iš to menko užimtumo, kurį ji duoda ir kuris *matomas* – paslėpdama tą daug didesnį užimtumą, kurį ji sutrukdė įgyvendinti ir kuris *nematomas.*

6. Tarpininkai

Visuomenė – tai visuma paslaugų, kurias prievarta ar savanoriškai žmonės teikia vienas kitam, kitaip sakant, *visuomeninės ir privačios paslaugos.*

Pirmosios, užkraunamos ir reguliuojamos įstatymo, kurį ne visada lengva prireikus pakeisti, gali ilgam pergyventi savo naudingumą ir vis tiek išsaugoti visuomeninių paslaugų vardą, net tuomet, kai iš jų belieka visuomeninė žala. Antrosios priklauso savanoriškos, t. y. asmeninės atsakomybės sričiai. Kiekvienas čia duoda ir gauna, ką jis nori ar ką jis gali, pagal susitarimą. Šios paslaugos visuomet teikia realią naudą, tiksliai išmatuojamą pagal jų lyginamąją vertę.

Štai kodėl pirmosios dažnai statiškos, o antrosios paklūsta pažangos dėsniui.

Nors perdėta visuomeninių paslaugų plėtra, neišvengiamai švaistanti energiją, yra linkusi kurti visuomenėje pražūtingą parazitizmą, gana keista, kad tokia daugybė šiuolaikinių ekonominės minties mokyklų, primesdamos šį kaltinimą savanoriškoms, privačioms paslaugoms, siekia transformuoti įvairių užsiėmimų atliekamas funkcijas.

Šios mokyklos įnirtingai puola tuos, kuriuos jos vadina tarpininkais. Jos mielai eliminuotų kapitalistą, bankininką, spekuliantą, verslininką, teatro savininką, apkaltindamos juos įsiterpimu tarp gamintojo ir vartotojo, jų apiplėšinėjimu, jiems nieko vertingo neduodant. Arba veikiau reformatoriai norėtų tarpininkų paslaugas perduoti valstybei, nes jų visiškai atmesti neįmanoma.

Socialistų sofizmas šiuo klausimu pasireiškia tuo, kad visuomenei parodoma, ką ji moka *tarpininkams* už paslaugas, bet nuslepia, ką ji turėtų už tą patį dalyką mokėti valstybei. Ir vėl matome konfliktą tarp to, kas krinta į akis, ir to, ką pastebi vien protas, tarp to, kas *matoma,* ir to, kas *nematoma.*

Socialistų mokykloms ypač pavyko išpopuliarinti šią pražūtingą teoriją 1847-aisiais ir bado metu[5]. Jie puikiai suprato, kad iškankinti žmonės linkę patikėti net absurdiškiausia propaganda: *malesuada fames.*

Tada, pasitelkę tuos šaižius žodžius „žmogaus eksploatavimas“, „spekuliavimas alkiu“, „monopolija“, jie ėmėsi juodinti verslo vardą ir slėpti jo privalumus.

„Kodėl, – klausia jie, – maistą iš Jungtinių Valstijų ir Krymo turi gabenti pirkliai? Kodėl valstybė, jos departamentai ir municipalitetai negali organizuoti tiekimo ir statyti sandėlių atsargoms? Ji pardavinėtų minimaliomis kainomis, ir žmonėms, neturtėliams, nereikėtų mokėti duoklės, kurią jie moka laisvajam, t. y. savanaudiškam, individualistiniam, anarchistiniam verslui.

Duoklė, kurią žmonės moka verslui, yra tai, kas *matoma.* Duoklė, kurią žmonės turėtų mokėti valstybei ar jos agentams socialistinėje sistemoje, yra tai, kas *nematoma.*

Kas yra ši vadinamoji duoklė, kurią žmonės moka verslui? Ogi štai kas: du žmonės teikia vienas kitam paslaugą, visiškai laisvai, spaudžiant konkurencijai, už kainą, sutartą po derybų.

Kai alkanas skrandis yra Paryžiuje, o jį numalšinti galintys kviečiai Odesoje, alkis nesibaigs tol, kol tie grūdai nepasieks to skrandžio. Tai galima padaryti trim būdais: alkanieji gali patys vykti ieškoti kviečių, jie gali pasikliauti tais, kurie užsiima tokiu verslu, arba jie gali pavesti tai atlikti viešiems pareigūnams.

Kuris iš šių trijų būdų turi daugiausia privalumų?

Visais laikais ir visose šalyse, kuo laisvesni, kuo labiau apsišvietę ir kuo labiau patyrę gyventojai, tuo dažniau jie savanoriškai pasirinkdavo antrąjį būdą. Prisipažinsiu, man to gana, kad teikčiau jam pirmenybę. Mano protas atsisako pripažinti, kad žmonija apsigauna dėl klausimo, kuris taip artimai ją liečia.

Ir vis dėlto pasvarstykite šį klausimą.

[5] Depresija dėl nederliaus Šiaurės ir Vakarų Europoje 1864 m.

Praktiškai neįmanoma, kad trisdešimt šeši milijonai piliečių išvyktų į Odesą įsigyti jiems reikalingų kviečių. Pirmasis būdas neveiksmingas. Vartotojai negali veikti patys; jie priversti kreiptis į tarpininkus – oficialius pareigūnus arba pirklius.

Tačiau pastebėkime, kad pirmasis būdas pats natūraliausias. Iš esmės tai paties alkanojo reikalas susirasti sau maisto. Tai jam rūpimas *uždavinys;* tai *paslauga*, kurią jis pats sau skolingas. Jei kas nors kitas, kas jis bebūtų, atlieka šią *paslaugą* už jį ir pasiima jo uždavinį sau, tai tas kitas žmogus turi teisę į atlyginimą. Aš noriu pasakyti, kad *tarpininkų* paslaugos reikalauja teisės į atlygį.

Kaip ten bebūtų, kadangi turime kreiptis į tai, ką socialistai vadina parazitavimu, kuris iš dviejų – pirklys ar pareigūnas – yra mažesnis parazitas?

Verslas (darau prielaidą, kad jis laisvas, kitaip mano argumentas netektų prasmės) yra verčiamas, savo paties naudai, prognozuoti orus, kasdien tikrinti javų būklę, rinkti žinias iš visų pasaulio kraštų, numatyti poreikius, imtis atsargumo priemonių. Jis laiko parengtyje laivus, visur turi agentų, jis suinteresuotas pirkti žemiausia kaina, visur taupyti ir mažiausiomis sąnaudomis siekti didžiausių rezultatų. Ne tik prancūzų, bet ir viso pasaulio pirkliai energingai dirba tenkindami Prancūzijos poreikius; ir jei jų asmeninis interesas verčia juos šią užduotį vykdyti mažiausiomis sąnaudomis, tai jų tarpusavio konkurencija verčia juos leisti vartotojui pelnytis iš visų jų taupumo priemonių. Atgabenęs kviečius verslininkas sieks juos kuo greičiau parduoti, kad padengtų savo išlaidas, gautų pelną ir, progai esant, galėtų vėl viską pradėti iš pradžių. Vadovaudamasis kainų skirtumais privatus verslas tiekia maistą visam pasauliui, visuomet pirmiausia ten, kur didžiausias stygius, t. y. kur jaučiamas didžiausias poreikis. Neįmanoma įsivaizduoti *organizacijos*, labiau pritaikytos alkanųjų interesams patenkinti, ir šios organizacijos grožis, socialistų nesuvokiamas, kyla būtent dėl to fakto, kad ji laisva, t. y. savanoriška. Tiesa, vartotojas turi mokėti verslininkui vežimo, plukdymo, saugojimo, komisines ir kitas išlaidas; bet ar kurioje nors sistemoje tas, kuris kviečius vartoja, išvengia mokesčio už jų gabenimo išlaidas? Be to, būtina taip pat mokėti už *suteiktą paslaugą;* o dėl tarpininkų dalies, konkurencija šį mokestį sumažina iki *minimumo;* jei kalbėsime apie teisingumą, būtų keista, jei Paryžiaus amatininkai nedirbtų Marselio pirkliams, kai Marselio pirkliai dirba Paryžiaus amatininkams.

Kas įvyks, jei pagal socialistų planą valstybė užims privačių verslininkų vietą šiose transakcijose? Meldžiu, parodykite man, ką iš to laimės visuomenė? Sumažės mažmeninės kainos? Bet įsivaizduokite keturiasdešimties tūkstančių vietos valdžios atstovus, atvykstančius tik į vieną Odesą, tą dieną, kai prireikia kviečių; įsivaizduokite poveikį kainoms. Gal bus mažesnės gabenimo išlaidos? Bet argi reikės mažiau laivų, mažiau jūreivių, mažiau pervežimų, ar gal mums nereikės už visa tai mokėti? O gal bus sutaupyta dėl to, kad verslininkai nebegaus pelno? Bet argi jūsų atstovai ir pareigūnai važiuos į Odesą veltui? Ar jie keliaus iš broliškos meilės? Ar jiems nereikės gyventi? Ar jiems nereikės mokėti už sugaištą laiką? Ir nejaugi jūs manote, kad tai kainuos ne tūkstantį kartų brangiau nei tie du ar trys procentai, kuriuos užsidirba pirklys, garantuodamas jų pastovumą?

Pagalvokite taip pat apie sunkumus, surenkant mokestį už tiek daug paskirstomo maisto. Pagalvokite apie piktnaudžiavimą ir neteisingumą, neišvengiamus tokiame projekte. Pagalvokite apie atsakomybės naštą, kuri užguls valdžios pečius.

Socialistai, susigalvoję šias kvailystes ir sunkią valandą įdiegę jas į masių sąmonę, dosniai dalija vienas kitam „priekin žvelgiančių“ žmonių vardą, ir yra realus pavojus, kad vartojimas, tas kalbos tironas, ratifikuos tiek patį žodį, tiek jame paslėptą vertinimą. „Priekin žvelgiantys“ reiškia, reikia suprasti, kad tie ponai mato daug toliau į priekį nei eiliniai žmonės; kad vienintelis jų trūkumas yra tas, jog jie per daug pažangūs savo laikmečiui; ir kad jei dar neatėjo laikas naikinti kai kurias privačias, anot jų, parazitines, paslaugas, tai kalta dėl to visuomenė, toli atsilikusi nuo socializmo. Mano supratimu ir išmanymu, tiesa yra priešinga, ir nežinau, į kurį barbarišką amžių mums reikėtų grįžti, kad atrastume tą dalyko supratimo lygį, kuris būdingas socialistams.

Šiuolaikinės socialistinės frakcijos nuolat puola laisvas žmonių asociacijas dabartinėje visuomenėje. Jie nesuvokia, kad laisva visuomenė yra tikroji asociacija, pranašesnė už bet kurią iš tų, kurią piešia jų laki vaizduotė.

Paaiškinsiu šį teiginį pavyzdžiu.

Kad ryte atsikėlęs žmogus turėtų kuo apsirengti, reikėjo aptverti žemės plotą, jį patręšti, nusausinti, įdirbti, pasodinti tam tikrų augalų; avių banda turėjo tais augalais prasimaitinti; vilna turėjo būti nukirpta; ši vilna turėjo būti suverpta, suausta, nudažyta, paversta audiniu; šis audinys turėjo būti sukirptas, susiūtas, paverstas drabužiu. Ir ši operacijų seka susieta su daugeliu kitų operacijų, nes joms reikia žemės ūkio padargų, avidžių, gamyklų, anglies, mašinų, transporto ir kt.

Jei visuomenė nebūtų pati tikriausioji asociacija, tai norintis įsigyti aprangą turėtų dirbti izoliuotai ir pats atlikti visas tas nesuskaičiuojamas operacijas – nuo pirmo kaplio kirčio iki paskutinio adatos dygsnio, kuriuo jos baigiasi.

Tačiau dėl polinkio asocijuotis, kuris būdingas žmonių giminei, šias operacijas pasidalija daugybė dirbančiųjų, ir tas pasidalijimas, bendram visų labui, plinta ir toliau taip, kad vartojimui augant nauja pramonės šaka gali būti paremta viena specializuota operacija. Po to pajamos iš gaminių pasiskirsto pagal kiekvieno asmens atlikto darbo vertę. Ir jeigu tai nėra asociacija, norėčiau žinoti, kas ji yra.

Pastebėkite: kadangi nė vienas dirbančiųjų nesukuria nė mažiausios žaliavų dalies iš nieko, jie priversti teikti vienas kitam tarpusavio paslaugas bendro tikslo labui; ir kiekviena grupė kitų grupių atžvilgiu gali būti laikoma *tarpininke.* Pavyzdžiui, jei operacijos metu prireikia, kad vienas asmuo atliktų pervežimus, kitas užsiimtų verpimu, trečias – audimu, tai kodėl pirmasis iš jų turėtų būti laikomas didesniu *parazitu* nei kitas? Argi transportas nereikalingas? Argi šiam tikslui kažkas neaukoja savo laiko ir triūso? Argi kiti padaro daugiau negu jis ar tik kažką kita? Argi jie nėra visi vienodai pavaldūs atlyginimo požiūriu, t. y. pajamų dalies požiūriu, taisyklei, apibrėžiančiai jų dalį *kaina, dėl kurios buvo susiderėta*? Argi šis darbo pasidalijimas ir ši tvarka, pasirenkama visiškai laisvai, netarnauja bendram labui? Tad ar mums reikalingas socialistas, kuris planavimo dingstimi despotiškai sunaikintų mūsų savanoriškai sukurtą tvarką, padarytų galą darbo pasidalijimui, abipuses pastangas pakeistų izoliuotomis ir pasuktų atgal civilizacijos pažangą?

Ar asociacija, kurią čia aprašiau, mažiau tikra dėl to, kad kiekvienas į ją ateina ir iš jos išeina savanoriškai, pats pasirenka joje savo vietą, sprendžia ir derasi savo protu, savo paties atsakomybe, įnešdami savo asmeninio intereso galią ir trauką? Ar tam, kad asociacija pelnytų savo vardą, būtinai turi pasirodyti vadinamasis reformatorius, primesdamas jai savo formulę ir veiklą, sukoncentruodamas savyje, taip sakant, visą žmoniją?

Kuo atidžiau nagrinėji tas „priekin žvelgiančio“ minties mokyklas, tuo labiau įsitikini, kad jos paremtos vien nemokšiškumu, skelbiančiu savo neklystamumą ir šio neklystamumo vardan reikalaujančiu sau despotiškos galios.

Tikiuosi, skaitytojas man atleis už šį nukrypimą. Galbūt jis nėra visai nenaudingas šiuo metu, kai tirados prieš tarpininkus iš Saint-Simo'o šalininkų, falangistų, Ikarijos[6] gerbėjų rašinių užpildo spaudą, sklinda Asamblėjoje, keldamos rimtą grėsmę darbo ir mainų laisvei.

7. Prekybos apribojimai

Ponas Protekcionistas (šį vardą jam daviau ne aš, o p. Charles Dupinas) savo laiką ir kapitalą paskyrė tam, kad rūdą savo žemėse paverstų geležimi. Kadangi belgams Gamta buvo dosnesnė, tie pardavinėjo prancūzams geležį pigiau negu p. Protekcionistas; tai reiškė, kad visi prancūzai, arba Prancūzija, galėjo tam tikrą geležies kiekį įsigyti *mažesnėmis darbo sąnaudomis*, pirkdama ją iš gerųjų Flandrijos gyventojų. Todėl, savo intereso genami, jie naudojosi šia padėtimi, ir kiekvieną dieną daugybė vinių gamintojų, račių, kalvių ir artojų patys vykdavo į Belgiją arba siųsdavo tarpininkus įsigyti reikalingą geležies kiekį. P. Protekcionistui tai labai nepatiko.

Jo pirmoji mintis buvo savo rankomis padaryti galą šiam piktnaudžiavimui. Tai, žinoma, mažiausia, ką jis galėjo padaryti, kadangi tik jis vienas patyrė nuostolį. „Pasiimsiu karabiną, – tarė jis sau, – apsijuosiu ketvertu pistoletų, prisipildysiu šaudmenų dėžę, prisisegsiu kardą ir taip ginkluotas keliausiu prie sienos. Ten užmušiu pirmąjį pasitaikiusį metalo kaliką, vinių gamintoją, kalvį, mechaniką ar šaltkalvį, keliaujantį savo, o ne mano pasipelnymo tikslais. Bus jam pamoka!“

[6] *Kelionė į Ikariją* – Etienne'o Cabet'o (1788–1856) knyga, socialistinė utopija.

Tačiau prieš išvykstant p. Protekcionistą aplankė dar keletas minčių, kurios šiek tiek atvėsino jo karingąjį nusiteikimą. Jis tarė sau: pirmiausia, galimas dalykas, kad geležies prekeiviai, mano tautiečiai ir mano priešai, supyks ir, užuot leisdamiesi užmušami, užmuš mane. Be to, net jei pasitelkčiau visus savo tarnus, mes vis tiek neapsaugosime visos sienos. Pagaliau visa operacija man per brangiai kainuotų, brangiau už patį rezultatą.

P. Protekcionistas jau buvo beveik susitaikęs su liūdna mintimi, kad teks pasilikti tokiam pat laisvam kaip ir kiti, kai jam toptelėjo puiki mintis.

Jis prisiminė Paryžiuje esant stambią įstatymų „gamyklą“. „Kas tai yra įstatymas?“ - paklausė jis savęs. Tai priemonė, kurią, kartą paskelbus, nesvarbu, gera ji ar bloga, visi turi jai paklusti. Kad įstatymas būtų vykdomas, organizuojama viešoji policija, o šioms policijos pajėgoms sukurti iš tautos paimami pinigai ir žmonės.

Tad jeigu man pavyktų iš tos didelės Paryžiaus „gamyklos“ gauti mažytį dailų įstatymą, skelbiantį „Belgų geležis draudžiama“, pasiekčiau štai kokių rezultatų: vietoj kelių tarnų, kuriuos ketinau pasiųsti prie sienos, vyriausybė ten pasiųs dvidešimt tūkstančių jaunų vyrų – sūnų mano užsispyrusių metalo kalikų, šaltkalvių, vinių gamintojų, amatininkų, mechanikų ir artojų. Kad tas dvidešimties tūkstančių muitininkų būrys būtų geros nuotaikos ir sveikatos, jiems bus skirta dvidešimt penki milijonai frankų, paimtų iš tų pačių kalvių, vinių gamintojų, amatininkų ir artojų. Šitaip organizuota apsauga bus veiksmingesnė; ji man nieko nekainuos; man nereikės kentėti nuo prekeivių žvėriškumo; pardavinėsiu geležį už savo kainą; ir džiūgausiu matydamas, kaip gėdingai mulkinama mūsų didžioji tauta. Bus jai pamoka, kaip nepaliaujamai skelbtis visos pažangos Europoje pradininke ir puoselėtoja. Toks šaunus žingsnis, tikrai vertas išmėginti!

Ir taip p. Protekcionistas nuvyko į įstatymų „gamyklą“. Kitąkart aš galbūt papasakosiu jo tamsių, užkulisinių darbų tenai istoriją; šįkart kalbėsiu tik apie viešus ir visiems matomus jo žingsnius. Jų prakilnybėms, įstatymų leidėjams, jis išklojo štai tokį argumentą:

„Belgų geležis Prancūzijoje parduodama po dešimt frankų, todėl ir aš esu priverstas parduoti ją už tokią pat kainą. Norėčiau ją parduoti už penkiolika frankų, bet negaliu per tą prakeiktą belgišką geležį. Priimkite įstatymą, kuris sakytų: „Nevalia įvežti belgiškos geležies į Prancūziją.“ Aš tuoj pat penkiais frankais pakelsiu savo geležies kainą, ir tai turės tokių pasekmių:

Už kiekvieną šimtą kilogramų geležies, kurį aš pateiksiu visuomenei, aš gausiu ne dešimt, o penkiolika frankų; aš greičiau praturtėsiu; greičiau išplėsiu savo kasyklų pramonę; įdarbinsiu daugiau žmonių. Mano dirbantieji ir aš daugiau išleisime pinigų didžiam aplinkinių tiekėjų džiaugsmui. Turėdami didesnę rinką tie tiekėjai duos daugiau užsakymų pramonei, ir palaipsniui ši veikla išplis po visą šalį. Tie palaiminti šimtas su, kuriuos įmesite į mano skrynią, kaip į ežerą mestas akmuo sukels begalę ratilų, sklindančių toliausiai į visas puses.“

Sužavėti šia kalba, laimingi sužinoję, kad taip lengva pakelti žmonių gerovę vien įstatymo aktu, įstatymo leidėjai balsuoja už apribojimo įvedimą. „Kas ten kalba apie darbą ir taupumą?“ – sako jie. – „Kam reikalingos šios skausmingos tautos turto gausinimo priemonės, jei viską galima padaryti įsaku?“

Ir iš tiesų įstatymas sukėlė visas tas pasekmes, kurias pranašavo p. Protekcionistas, bet jis taip pat turėjo ir kitokių pasekmių; nes, tiesą sakant, jo samprotavimas buvo ne tiek *klaidingas*, kiek *neišbaigtas*. Prašydamas privilegijos jis nurodė pasekmes, *kurios matomos*, nutylėdamas tas, *kurios nematomos*. Jis nurodė du žmones, kai iš tikrųjų dalyvauja trys. Turime atitaisyti šį netikslumą, nesvarbu, nesąmoningą ar iš anksto apgalvotą.

Taip, tie penki frankai, įstatymo dėka patekę į p. Protekcionisto skrynią, teikia privalumų ir jam, ir tiems, kurie dėl jų gauna darbo. Ir jeigu įstatymas imtų tuos penkis frankus iš mėnulio, šių teigiamų rezultatų neatstotų jokie neigiami padariniai. Deja, šie paslaptingieji šimtas su nenusileido iš mėnulio, bet buvo paimti iš metalo kaliko, vinių gamintojo, račiaus, kalvio, artojo, statybininko, vienu žodžiu – iš Gerojo Žako, kuris dabar juos moka negaudamas nė miligramo geležies daugiau, nei kai mokėjo dešimt frankų. Iškart tampa aišku, kad tai keičia reikalo esmę, nes matyti, kaip p. Protekcionisto pelną atstoja Gerojo Žako *nuostolis*, ir visa, ką p. Protekcionistas galės padaryti su penkiais frankais šalies pramonės labui, būtų galėjęs padaryti ir Gerasis Žakas. Akmuo krenta į vieną vietą ežere tik todėl, kad įstatymas draudžia jį mesti į kitą vietą.

Taigi, *nematoma* atveria tai, kas *matoma*; ir visos operacijos padarinys yra neteisingumas, juo labiau apgailėtinas, kad jį įvykdė įstatymas.

Bet tai ne viskas. Minėjau, kad šešėlyje liko trečiasis asmuo. Turiu leisti jam čia pasirodyti, kad jis mums atskleistų *dar vieną* penkių frankų *nuostolį.* Tada turėsime visus šios operacijos rezultatus.

Gerasis Žakas turi penkiolika frankų, savo triūso vaisių. (Mes grįžtame į tuos laikus, kai jis dar buvo laisvas). Ką jis daro su tais penkiolika frankų? Už dešimt frankų jis nusiperka galanterijos gaminių ir tais gaminiais pats arba per tarpininką susimoka už šimtą kilogramų belgiškos geležies. Jam lieka penki frankai, jis neišmeta jų į balą, bet (tai, kas nematoma) atiduoda juos kokiam nors gamintojui už tam tikrą paslaugą, pavyzdžiui, leidėjui už Bossuet'o „Visuotinės istorijos traktatą".

Taigi savais penkiolika frankų jis prisidėjo prie *šalies pramonės* raidos sumokėdamas:

10 frankų – Paryžiaus galanterininkui.

5 frankus – leidėjui.

O pats Gerasis Žakas už penkiolika frankų gavo du malonumus, būtent:

1. Šimtą kilogramų geležies.

2. Knygą.

Paskelbiamas įsakas.

Kas atsitinka su Geruoju Žaku? Kas atsitinka su šalies pramone?

Gerasis Žakas, atiduodamas visus savo penkiolika frankų iki paskutinio santimo p. Protekcionistui už šimtą kilogramų geležies, neturi kuo džiaugtis kaip tik geležimi. Jis netenka knygos ar bent kito panašaus daikto įsigijimo džiaugsmo. Jis praranda penkis frankus. Su tuo jūs sutinkate; negalite nesutikti; negalite nesutikti, kad prekybos apribojimu pakėlus kainą, vartotojas netenka skirtumo.

Tačiau sakoma, kad tą skirtumą gauna *šalies pramonė.*

Ne, ji jo negauna; nes paskelbus įsaką, ji, kaip ir anksčiau, gauna penkiolika frankų.

Skirtumas tik tas, kad paskelbus įsaką penkiolika Gerojo Žako frankų keliauja metalurgijai, tuo tarpu iki įsako juos dalijosi galanterininkas ir leidėjas.

Prievarta, kurios p. Protekcionistas galėtų pats griebtis prie sienos, ir prievarta, kurią vietoj jo taiko įstatymas, moralės požiūriu gali būti vertinama labai skirtingai. Yra žmonių, kurie mano, kad plėšikavimas praranda bet kokį amoralumą, kai tik jis tampa įstatymišku. Asmeniškai aš neįsivaizduoju grėsmingesnės padėties. Kaip ten bebūtų, vienas dalykas tikras – ekonominiai rezultatai abiem atvejais tie patys.

Galite nagrinėti šį klausimą bet kuriuo požiūriu, bet jei jį nagrinėsite nešališkai, pamatysite, kad nei įstatymiškas, nei neįstatymiškas plėšikavimas nieko gero neatneša. Mes neneigiame, kad jis gali duoti penkių frankų pelną p. Protekcionistui ar jo pramonei, netgi šalies pramonei. Tačiau mes tvirtiname, kad jis taip pat neša dvejopą nuostolį: Gerajam Žakui, kuris dabar moka penkiolika frankų už tai, ką gaudavo už dešimt, ir šalies pramonei, kuri nebegauna ankstesnio skirtumo. Pasirinkite patys, kuris iš šių dviejų nuostolių kompensuoja mūsų gautą pelną. Tas, kurio nesirenkate, vis tiek yra *grynas nuostolis.*

Moralė: Prievarta ne gamina, o naikina. Dangau aukščiausias! Jei prievarta gamintų, Prancūzija būtų daug turtingesnė nei ji yra.

8. Mašinos

„Prakeiktos mašinos". Kiekvienais metais jų didėjantys pajėgumai pasmerkia ubagavimui milijonus darbininkų, atimdami iš jų darbą, o kartu atlyginimus ir duoną. Prakeiktos mašinos!"

Tai tamsaus prietaro riksmas, kurio aidai skamba laikraščiuose.

Keikti mašinas – vadinasi, keikti žmogaus protą!

Mane glumina tai, kad apskritai galima rasti žmonių, skelbiančių tokią doktriną.

Nes jei ji teisinga, tai kokios jos loginės pasekmės? Ogi tos, kad veiklumas, gerovė, turtas ir laimė prieinami tik kvailoms tautoms, protiniams atsilikėliams, kuriems Dievas nedavė pragaištingos dovanos – mąstymo, sumanumo, išradingumo, mokėjimo gauti daugiausia mažiausiomis pastangomis. Priešingai, skarmalai, lūšnos, skurdas ir sąstingis yra neišvengiama dalia kiekvienos tautos, kuri ieško ir randa geležyje, ugnyje, vėjuje, elektroje, magnetizme, chemijoje ir mechanikos dėsniuose, trumpai – Gamtos jėgose – priedą savo pačios ištekliams, ir iš tiesų dera pakartoti Rousseau: „Žmogus, kuris mąsto, yra sugadintas gyvulys."

Bet tai ne viskas. Jei ši doktrina teisinga, tai kadangi žmonės mąsto ir išradinėja, visi iki vieno, ir kiekvieną savo gyvenimo akimirką mėgina pasitelkti pagalbon Gamtos jėgas, kad gautų daugiau mažesnėmis

sąnaudomis, kad sumažėtų jų pačių ir tų, kuriems jie moka, rankų darbas, kad kuo daugiau poreikių būtų patenkinta kuo mažiau dirbant; iš viso to turime padaryti išvadą, kad visa žmonija žengia pragaištin būtent dėl proto polinkio pažangai, kuris kankina kiekvieną jos narį.

Taigi statistiškai reikėtų įrodyti, kad Lankasterio gyventojai, bėgdami iš mašinų užplūsto savo krašto, vyksta ieškoti darbo į Airiją, kur mašinos dar nežinomos; ir istoriškai – kad barbarizmo šešėlis temdo civilizacijos epochas ir kad civilizacija klesti tamsumo bei barbarizmo laikais.

Aišku, šioje prieštaravimų krūvoje kažkas mus trikdo ir perspėja, kad pačioje problemoje slypi sprendimas, nors dar nepakankamai pastebimas.

Visa paslaptis štai kur: už to, kas *matoma,* slypi tai, kas *nematoma.* Pamėginsiu tai kiek nušviesti. Mano įrodymas bus ne kas kita, kaip ankstesnio įrodymo kartojimas, kadangi problema ta pati.

Žmonės, jei jiems netrukdoma jėga, iš prigimties linkę *sandoriams,* t. y. lygiaverčiams mainams, taupantiems jiems darbą – nesvarbu, ar tie mainai vyksta su *užsienio gamintoju,* ar su *mechaniniu gamintoju.*

Teorinis priešinimasis šiam polinkiui abiem atvejais tas pats. Ir vienu, ir kitu atveju priekaištaujama, kad mainai sukelia darbo vietų stygių. Iš tikrųjų gi mainai sukelia ne stygių, bet *išlaisvina* žmogaus darbą kitiems užsiėmimams.

Štai kodėl praktikoje ta pati kliūtis – prievarta – naudojama abiem atvejais. Įstatymų leidėjas *uždraudžia* užsienio konkurenciją ir mašinų konkurenciją. Juk kokiu kitu būdu galima pasmaugti tą visiems žmonėms būdingą polinkį, jei ne atimti iš jų laisvę?

Tiesa, daugelyje šalių įstatymų leidėjas puola tik vieną iš šių dviejų konkurencijos rūšių, apsiribodamas bambėjimu dėl antrosios. Bet tai tik įrodo tų šalių įstatymų leidėjo nenuoseklumą.

Mūsų tai neturi stebinti. Klystkelyje visuomet gausu nenuoseklumų; jei būtų kitaip, žmonija būtų sunaikinta. Mums nėra tekę ir niekada neteks matyti nuosekliai įgyvendinto klaidingo principo. Kitur esu pasakęs: absurdas yra nenuoseklumo riba. Norėčiau dar pridurti: taip pat ir jo įrodymas.

Grįžtame prie mūsų įrodymo. Jis nebus ilgas.

Gerasis Žakas turėjo du frankus, kuriuos davė užsidirbti dviem darbininkams.

Dabar tarkime, kad jis sugalvoja tokį virvių ir svarsčių įrengimą, kuris perpus sutrumpina darbą.

Tada jis gauna tą pačią paslaugą, sutaupo vieną franką ir atleidžia vieną darbininką.

Jis atleidžia darbininką: štai kas *matoma.*

Matydami tik tai, žmonės kalba: „Matote, kaip skurdas lydi civilizaciją! Matote, kad laisvė pragaištinga lygybei! Žmogaus protas pasiekė pergalę ir iškart dar vienas darbininkas amžinai prasmego skurdo bedugnėje. Galbūt. Gerasis Žakas ir toliau samdytų abu darbininkus, bet jis negali duoti kiekvienam iš jų daugiau nei dešimt su, nes jie, varžydamiesi vienas su kitu, siūlys savo paslaugas už žemesnę kainą. Štai kaip turtuoliai tampa vis turtingesni, o skurdžiai – vis skurdesni. Turime pertvarkyti visuomenę.“

Puiki išvada, verta jos pradinės prielaidos!

Laimei, tiek prielaida, tiek išvada klaidingos, kadangi už *matomosios* reiškinio pusės yra dar *nematomoji.*

Gerojo Žako sutaupytas frankas ir šio taupymo padariniai nėra matomi.

Kadangi savo išradimo dėka Gerasis Žakas rankų darbui apmokėti dabar išleidžia ne daugiau kaip vieną su tam pačiam rezultatui gauti, jam atlieka vienas frankas.

Todėl jeigu kur nors yra dar vienas laisvas darbininkas, siūlantis rinkoje savo paslaugas, kur nors yra ir kapitalistas, siūlantis jam laisvą franką. Šiedu elementai susitinka ir susijungia.

Aišku kaip dieną, kad santykis tarp darbo pasiūlos ir paklausos, tarp užmokesčio pasiūlos ir paklausos jokiu būdu nepasikeičia.

Išrastas įrengimas ir darbininkas, apmokamas pirmuoju franku, dabar atlieka darbą, anksčiau atliktą dviejų darbininkų.

Antrasis darbininkas, gaunantis antrąjį franką, dabar dirba kokį nors naują darbą.

Tad kas pasikeitė pasaulyje? Prisidėjo viena nauja paslauga; kitaip sakant, išradimas yra nieko nekainuojantis laimėjimas, grynas pelnas žmonijai.

Mano pateikto įrodymo forma gali paskatinti padaryti tokią išvadą:

„Būtent kapitalistas susisemia visą pelną, gautą dėl mašinų išradimo. Dirbančiųjų klasė, nors ji kenčia nuo jų tik laikinai, niekuomet negauna iš jų pelno, kadangi, kaip jūs pats sakote, jos tik *perskirsto* šalies pramonės dalį, tiesa, jos *nesumažindamos,* bet ir *nepadidindamos*".

Šios apybraižos tikslas nėra atsakymas į visus prieštaravimus. Vienintelis jos tikslas – kova su tamsiu prietaru, labai pavojingu ir nepaprastai išplitusiu. Noriu įrodyti, kad nauja mašina, išlaisvinanti keletą darbininkų naujiems darbams, tuo pat metu būtinai išlaisvina ir pinigus jiems apmokėti. Šie dirbantieji ir šie pinigai galiausiai susijungia, kad pagamintų tai, kas buvo neįmanoma iki išradimo; iš čia seka, *kad galutinis išradimo padarinys yra paslaugų padidėjimas tomis pačiomis darbo sąnaudomis.*

Kas pasinaudoja šiomis papildomomis paslaugomis?

Taip, pirmiausia kapitalistas, išradėjas, kuris pirmasis sėkmingai pasinaudoja mašina, ir tai yra jam atlygis už protą bei drąsą. Tokiu atveju, kaip ką tik matėme, sumažindamas gamybos išlaidas, jis susitaupo pinigų, kurie, kad ir kaip išleisti (o jie visuomet būna išleisti), suteikia darbą tokiam pat skaičiui rankų, kokį mašina išlaisvino.

Tačiau konkurencija netrukus jį priverčia sumažinti pardavimo kainą tiek, kiek jis sutaupė.

Tada jau nebe išradėjas naudojasi išradimo vaisiais, o gaminio pirkėjas, vartotojas, visuomenė, įskaitant darbininkus, trumpai – visa žmonija.

Nematoma yra tai, kad sutaupytos lėšos, taip parūpintos visiems vartotojams, sudaro fondą, iš kurio galima semti atlyginimus, atstojančius tuos, kuriuos mašina atėmė.

Antai (grįžtant prie ankstesniojo pavyzdžio) Gerasis Žakas gauna gaminį, išleisdamas atlyginimams du frankus.

Išradimo dėka rankų darbas dabar jam kainuoja tik vieną franką. Kol jis parduoda gaminį ta pačia kaina, šio gaminio gamyboje užimtumas mažesnis vienu darbininku: tai *matoma*; bet užimtas dar vienas darbininkas už tą franką, kurį Gerasis Žakas sutaupė: tai *nematoma.*

Kai ilgainiui Gerasis Žakas būna priverstas sumažinti gaminio kainą vienu franku, jis jau nieko nebesutaupo; taigi ir nebegali skirti franko užimtumui naujoje gamyboje. Bet tie, kurie tą gaminį įsigyja, t. y. visi žmonės, užima jo vietą. Kas tą gaminį perka, moka vienu franku mažiau, laimi vieną franką ir būtinai įneša šį laimėjimą į atlyginimų fondą; ir tai irgi *nematoma.*

Buvo siūlomas kitas, faktais paremtas, šios problemos sprendimas. Kai kas aiškina: „Mašina sumažina gamybos išlaidas ir gaminio kainą. Kainos mažėjimas skatina vartojimo didėjimą, kuris žadina gamybos didėjimą ir pagaliau tokį pat ar net didesnį užimtumą nei iki išradimo." Šiam teiginiui paremti nurodomi spaustuvių, verpimo, presavimo ir kiti įrengimai.

Šis aiškinimas nemokslišKas.

Juo vadovaudamiesi, turėtume prieiti prie išvados, kad gaminio vartojimui išliekant daugmaž pastoviam, mašina sumažintų užimtumą. Bet taip nėra.

Tarkime, šalyje visi vyrai dėvi skrybėles. Jei panaudosime mašinas skrybėlėms gaminti, jų kaina sumažės perpus, tačiau tai *nebūtinai* reikš, kad bus nupirkta dvigubai daugiau skrybėlių.

Ar tokiu atveju galima sakyti, kad dalis darbo jėgos šalyje bus palikta be užsiėmimo? Taip, jei vadovaujamasi ne mokslišku samprotavimu. Ne, jei vadovaujamasi mano išdėstytu samprotavimu; juk net jeigu toje šalyje niekas papildomai nenusipirktų skrybėlės, bendrasis atlyginimų fondas vis tiek išliktų nepaliestas; kas liktų nepanaudota skrybėlių gamyboje, taptų vartotojų santaupomis ir būtų panaudota išmokant atlyginimus visai tai darbo jėgai, kurią mašina padarė nereikalingą, skatinant naują visų pramonės šakų plėtrą.

Ir iš tiesų realioji padėtis būtent tokia. Esu matęs laikraščių, kainavusių 80 frankų; dabar jie parduodami už 48. Skaitytojai sutaupo 32 frankus. Kažin ar, bent jau nebūtinai, visi tie 32 frankai grįžta žurnalistams; bet tikra ir būtina tai, kad nepanaudojus jų šia kryptimi, jie bus panaudoti kita kryptimi. Už vieną franką bus nusiperkama daugiau laikraščių, už kitą – daugiau maisto, už trečią – įsigyta madingesniu drabužių, už ketvirtą – geresnių baldų.

Taigi visos gamybos šakos tarpusavyje susijusios. Jos sudaro didžiulį tinklą, kurio visos gijos susisiekia nematomais kanalais. Kas sutaupoma vienoje šakoje, tas duoda naudos visoms šakoms. Svarbu aiškiai suvokti, kad ekonomija niekur ir niekada nevyksta darbų ir atlyginimų sąskaita.

9. Kreditas

Visais laikais, ypač pastaraisiais metais, žmonės svajoja apie visuotinį praturtėjimą padarant kreditą visuotiniu.

Tikrai neperdėsiu sakydamas, kad po Vasario Revoliucijos[7] Paryžiaus spauda paleido pasaulin daugiau nei dešimt tūkstančių brošiūrų, keliančių į padanges tokį *socialinės problemos* sprendimą.

Deja, toks sprendimas paremtas vien optine iliuzija, jei apskritai kas nors gali būti paremta iliuzija.

Šie žmonės pirmiausia painioja tikrus pinigus su gaminiais; po to jie painioja tikrus pinigus su popieriniais pinigais; ir iš šių dviejų painiavų jie tikisi gavę faktą.

Sprendžiant šį klausimą, būtina absoliučiai užmiršti pinigus, monetas, banknotus ir kitas mainų priemones, kurių pagalba gaminiai keliauja iš rankų į rankas – kad matytume tik pačius gaminius, nes būtent jie sudaro realų paskolos pagrindą.

Juk kai ūkininkas skolinasi penkiasdešimt frankų plūgui nusipirkti, tai iš tikrųjų jam skolinami ne pinigai, bet plūgas.

Ir kai pirklys skolinasi dvidešimt tūkstančių frankų namui nusipirkti, tai jo skola ne dvidešimt tūkstančių frankų, bet namas.

Pinigai pasirodo tik tam, kad palengvintų sandorius tarp keleto partnerių.

Pjeras gali būti nelinkęs paskolinti jums plūgo, bet Žakas mielai paskolintų jums pinigų. Ką tokiu atveju jūs darote? Skolinatės pinigų iš Žako ir už šiuos pinigus nusiperkate plūgą iš Pjero.

Iš tiesų niekas nesiskolina pinigų dėl pačių pinigų. Skolinamės pinigų, kad gautume gaminių.

Taigi nėra tokios šalies, kur iš rankų į rankas galėtų pereiti daugiau gaminių nei jų joje yra.

Kad ir kokia tvirtų ar popierinių pinigų suma būtų apyvartoje, visi skolininkai negali gauti daugiau plūgų, namų, įrankių, maisto ar žaliavų, negu kad jų gali pateikti visi skolintojai.

Turėkime nuolat galvoje, kad kiekvienam skolininkui būtinas skolintojas, o kiekvienai skolai – paskola.

Turint tai galvoje, ką gero gali duoti kredito įstaigos? Jos gali palengvinti skolininkams ir skolintojams susirasti vienas kitą ir sudaryti sandorį. Bet štai ko jos negali: akimirksniu padidinti bendro skolinamų ir skolon imamų objektų kiekio.

Tačiau būtent tai jos turėtų padaryti, kad visuomenės reformatoriai pasiektų savo tikslą, kadangi šie ponai siekia ne ko kito, kaip visiems norintiems duoti plūgų, namų, įrankių, maisto ir žaliavų.

Ir kaip jie tikisi tai padaryti?

Suteikiant paskoloms valstybės garantijas.

Įsigilinkime į šį reikalą, nes čia kai kas *matoma* ir kai kas *nematoma.* Pasiaiškinkime ir viena, ir kita.

Tarkime, pasaulyje tik vienas plūgas, kurio nori du ūkininkai.

Pjeras yra vienintelio plūgo Prancūzijoje savininkas. Žakas ir Žanas nori jį pasiskolinti. Žako sąžiningumas, nuosavybė, jo geras vardas yra jo garantijos. Juo *pasitikima.* Žanas nekelia pasitikėjimo arba bent jau atrodo mažiau patikimas. Suprantama. Pjeras skolina savo plūgą Žakui.

Bet štai socialistų inspiruota įsikiša valstybė ir pareiškia Pjerui: „Paskolink savo plūgą Žanui. Mes garantuosime tau skolos grąžinimą, ir ši garantija vertingesnė už Žako garantiją, kadangi jis tik pats vienas atsako už save, o mes, nors ir nieko neturėdami, disponuojame visų mokesčių mokėtojų turtu; esant būtinybei, mes tau sumokėsime pagrindinę kainą ir palūkanas jų pinigais."

Taigi Pjeras paskolina savo plūgą Žanui; tai – *matoma.*

[7] Vasario Revoliucija - demonstracijos prieš ministrą pirmininką Guizot'ą 1848 m. vasario 22 d., virtusios ginkluotu sukilimu ir pasibaigusios Antrosios Respublikos paskelbimu.

Socialistai sveikina vienas kitą sakydami: „Matote, kaip pavyko mūsų planas. Dėl valstybės įsikišimo vargšas Žanas turi plūgą. Jam nebereikia vargti su kastuvu; dabar jis greitai praturtės. Nauda jam ir visai tautai."

O ne, ponai, tai jokia nauda tautai, nes yra dar, kas *nematoma.*

Nematoma, kad plūgas atiteko Žanui todėl, nes jis neatiteko Žakui.

Nematoma, kad Žanas dabar aria, užuot kasęs. Žakas kasa, užuot aręs.

Todėl tai, kas įsivaizduojama esant *papildoma* paskola, tėra paskolos *perkėlimas.*

Toliau *nematoma,* kad toks perkėlimas kuria gilų dvejopą neteisingumą: neteisingumą Žako atžvilgiu, kuris, pelnęs *pasitikėjimą* savo sąžiningumu ir energija, dabar nuskriaudžiamas; neteisingumą mokesčių mokėtojų atžvilgiu, kurie dabar verčiami mokėti skolą, kuri jų neliečia.

Sakysite, kad valstybė tokiu būdu suteikia Žanui lygias galimybes su Žaku? Kadangi yra tik vienas plūgas, negalima paskolinti dviejų. Tokie samprotavimai visada grįžta prie teiginio, kad dėl valstybės įsikišimo pasiskolinama bus daugiau, negu įmanoma paskolinti, nes plūgas čia simbolizuoja visą turimą kapitalą.

Tiesa, aš supaprastinau šią operaciją iki jos paprasčiausių elementų; tačiau patikrinę tuo pačiu būdu sudėtingiausias valstybinio kredito įstaigas, įsitikinsite, kad jos gali duoti tik vieną rezultatą; perkeldamos kreditą, o ne jį *padidindamos.* Tam tikroje šalyje tam tikru metu egzistuoja tik tam tikras kapitalo kiekis, kuris visas yra kur nors įdėtas. Suteikdama garantijas nemokiems skolininkams, valstybė, žinoma, gali padidinti skolininkų skaičių, pakelti palūkanų procentą (visa tai – mokesčių mokėtojų sąskaita), bet ji negali padidinti skolintojų skaičiaus ar bendros paskolų vertės.

Tik prašau man nepriskirti išvados, nuo kurios meldžiu Aukštybes mane apsaugoti. Aš teigiu, kad įstatymas neturi dirbtinai skatinti skolinimąsi; aš neteigiu, kad jis turi dirbtinai jį varžyti. Jei mūsų hipotetinėje sistemoje ar kur nors kitur egzistuoja kliūtys kredito plėtrai ir naudojimui, tegul įstatymas jas pašalina; negali būti nieko geriau ar teisingiau. Tačiau tai, kartu su laisve, yra viskas, ko iš įstatymo gali reikalauti tikrieji visuomenės reformatoriai.

10. Alžyras

Keturi oratoriai siekia būti išklausyti Asamblėjoje. Iš pradžių jie kalba visi iš karto, po to vienas paskui kitą. Ką jie pasako? Žinoma, gražių dalykų apie Prancūzijos galią ir didybę, apie būtinybę sėti, kad pjautum, apie nuostabią mūsų didžiulės kolonijos ateitį, apie gyventojų pertekliaus perskirstymo privalumus ir t. t., ir t. t. – vien iškalbos šedevrai, visuomet puošiami tokia išvada:

„Balsuokite už penkiasdešimties milijonų (daugiau ar mažiau) paskyrimą uostų ir kelių statybai Alžyre, kad galėtume tenai pasiųsti kolonistų, pastatyti jiems namus ir paruošti jiems dirvą. Tai padarę – nukelsite naštą nuo prancūzų darbininko pečių, paskatinsite užimtumą Afrikoje ir prekybą Marselyje. Visiems bus tik nauda."

Taip, iš tikrųjų, jei žvelgsime į tuos penkiasdešimt milijonų frankų tik nuo to laiko, kai valstybė juos išleidžia, jei žiūrėsime, kur jie eina, o ne iš kur ateina, jei atsižvelgsime tik į tą gerą, kurį jie gali padaryti palikę mokesčių mokėtojų pinigines, o ne į žalą arba, šalia jos, tą gerą, kuriam buvo užkirstas kelias, nukreipus juos į valstybės iždą. Taip, šiuo ribotu požiūriu visa tai – nauda. Berberijoje pastatytas namas *matomas*; tam tikras darbo jėgos sumažėjimas Prancūzijoje *matomas*; padidėjusi verslo veikla Marselyje taip pat *matoma.*

Bet yra dar kažkas, kas *nematoma.* Nematoma, kad tie penkiasdešimt milijonų frankų, kuriuos išleido valstybė, negali būti išleisti taip, kaip juos būtų išleidę mokesčių mokėtojai. Iš visų privalumų, priskiriamų visuomeninėms išlaidoms, turime atimti visą tą žalą, kylančią dėl to, kad užkertamas kelias privačioms išlaidoms – bent jau jei nenorime nusikalbėti iki to, kad Gerasis Žakas būtų nieko nedaręs su savo penkiais frankais, kuriuos jis dorai užsidirbo ir kuriuos mokesčiai iš jo atėmė; tai būtų absurdiškas teiginys, nes jeigu jis jau vargo tam, kad juos užsidirbtų, tai tik todėl, kad tikėjosi juos pelningai panaudoti. Jis būtų aptvėręs savo sodą, o dabar to padaryti negali; ir tai *nematoma.* Jis būtų patręšęs savo lauką mergeliu, o dabar negali; ir tai *nematoma.* Jis būtų nusipirkęs daugiau įrankių, o dabar negali; ir tai *nematoma.* Jis būtų geriau maitinęsis; geriau apsirengęs; būtų davęs savo vaikams geresnį išsilavinimą; būtų dukrai sukrovęs didesnį kraitį; o dabar to negali; ir tai *nematoma.* Jis būtų stojęs į savišalpos draugiją, o dabar negali; ir tai *nematoma.* Viena vertus, gėrybės, kurios

buvo iš jo atimtos, ir veiklos priemonės, kurių jo rankos neužčiuopė; kita vertus, grioviakasio, staliaus, kalvio, siuvėjo ir kaimo mokytojo darbas, kurį jis būtų galėjęs paremti ir kuris dabar neegzistuoja – visa tai irgi *nematoma.*

Mūsų piliečiai daug tikisi iš būsimo Alžyro suklestėjimo, tai tiesa. Bet tegul jie taip pat apskaičiuoja tą paralyžių, kuris neišvengiamai ištiks Prancūziją. Žmonės man primena verslo suklestėjimą Marselyje; bet jeigu jis pasiektas mokesčių kaina, aš savo ruožtu parodysiu, kokios apimties verslas buvo sužlugdytas likusioje šalies dalyje. Jie sako: „Kolonistas, išsiųstas į Berberiją, palengvina šalyje liekančių gyventojų padėtį.“ Atsakau: „Kaip tai galima, jeigu išsiųsdami kolonistą į Alžyrą, mes taip pat išsiunčiame ten du tris kartus daugiau kapitalo, negu jo būtų reikėję jam pragyventi Prancūzijoje?“

Man rūpi vienintelis dalykas – kad skaitytojas suprastų, jog visuose visuomeninėse išlaidose, be matomo gėrio, slypi sunkiau įžvelgiamas blogis. Kiek pajėgdamas aš mėginu įpratinti skaitytoją matyti ir viena, ir kita, ir atsižvelgti į abu.

Kai siūlomos visuomeninės išlaidos, jas reikia nagrinėti atsietai nuo tariamai pozityvaus jų poveikio užimtumui, nes visi gerinimai šia linkme yra iliuziniai. Ką visuomeninės išlaidos duoda šiuo požiūriu, privačios išlaidos būtų davusios tokiu pat mastu. Todėl užimtumo klausimas čia neesminis.

Šioje apybraižoje ne vieta svarstyti Alžyrui skiriamą visuomeninių išlaidų naudą.

Tačiau negaliu susilaikyti nepadaręs vienos bendros pastabos: ekonominio naudingumo prielaida niekada negalioja išlaidoms, daromoms per mokesčius. Kodėl?

Visų pirma dėl to visuomet kažkiek nukenčia teisingumas. Gerasis Žakas prakaitavo, kad užsidirbtų savo šimtą su, tikėdamasis iš jų tam tikros naudos; todėl jis mažų mažiausiai nepatenkintas, kad mokesčiai atima tą naudą iš jo ir atiduoda kažkam kitam. Žinoma, tie, kurie jam tą mokestį užkrauna, turi rasti tam svarų pateisinimą. Matėme, kokį bjaurų pasiteisinimą duoda valstybė sakydama: „Su šiais šimtu su mes įdarbinsime keletą žmonių.“ Gerasis Žakas (kai tik jo protas prašviesės) bemat atsikirs: „Viešpatie brangus – bet su tais šimtu su aš pats galiu juos įdarbinti.“

Atmetus šį valstybės pasiteisinimą, visi kiti jos argumentai pasirodo visoje savo nuogybėje, ir ginčas tarp visuomeninio iždo ir vargšo Žako labai supaprastėja. Jeigu valstybė jam sako: „Aš paimsiu iš tavęs šimtą su, kad sumokėčiau policininkams, kurie nuima nuo tavęs rūpinimosi savo paties saugumu naštą, kad iškločiau gatvę, kuria kasdien vaikštai, kad sumokėčiau magistratui, kuris žiūri, kad tavo nuosavybė ir laisvė būtų gerbiama, kad pamaitinčiau kareivius, kurie saugo mūsų sienas“, tai Gerasis Žakas sumokės juos nemurmėdamas, nebent aš labai klystu. Bet jeigu valstybė sako: „Aš paimsiu iš tavęs šimtą su, kad galėčiau vieną duoti tau, jei gerai prižiūrėsi savo lauką, arba kad mokyčiau tavo sūnų to, ko jis nenori mokytis, arba kad kabineto ministras vakarienei gautų šimtą pirmą patiekalą, arba tam, kad pastatyčiau kotedžą Alžyre, nekalbant jau apie dar šimtą su, kuriuos iš tavęs atimsiu, kad išlaikyčiau ten kolonistą, ir dar šimtą, kad išlaikyčiau kareivį, kuris saugo tą kolonistą, ir dar šimtą su, kad išlaikyčiau generolą, kuris prižiūri tą kareivį ir t. t., ir t.t., tai, man rodos, jau girdžiu vargšą Žaką sušunkant: „Ši įstatyminė sistema man labai primena džiunglių įstatymą!“ Ir jeigu valstybė mato šį prieštaravimą, ką ji daro? Ji pradeda viską velti krūvon; ji pateikia pasibjaurėtiną argumentą, kuris šiam klausimui visai netinka: ji kalba apie šimto su poveikį užimtumui; ji nurodo virėją ir prekeivį, kurie tenkina ministro poreikius; ji kalba apie kolonistą, kareivį ir generolą, gyvenančius iš penkių frankų; trumpai, ji rodo į tai, kas *matoma.* Ir kol Gerasis Žakas neišmoks prie to pridurti, kas *nematoma,* jis bus nuolat mulkinamas. Štai kodėl aš esu priverstas jį mokyti garsiai ir ilgai kartodamas tą patį.

Kadangi viešosios išlaidos perskirsto darbus nepadidindamos užimtumo, joms gali būti keliamas antras ir labai rimtas argumentas. Perskirstyti darbus, vadinasi, perkėlinėti dirbančiuosius ir šitaip trikdyti natūralius dėsningumus, valdančius gyventojų pasiskirstymą Žemėje. Kai penkiasdešimt milijonų frankų paliekami mokesčių mokėtojams, o jie gyvena pasiskirstę visoje šalyje, tie pinigai skatina užimtumą keturiasdešimtyje tūkstančių Prancūzijos municipalitetų; jie yra tartum saitas, rišantis kiekvieną žmogų prie gimtosios žemės; jie pasiskirsto didžiausiam galimam dirbančiųjų skaičiui ir visoms galimoms pramonėms. Tačiau jeigu valstybė, atimdama iš piliečių šiuos penkiasdešimt tūkstančių, sutelkia ir išleidžia juos vienoje apibrėžtoje vietoje, ji pritraukia į tą vietą atitinkamą darbo jėgos kiekį iš kitų vietų, atitinkamą skaičių ekspatrijuotų darbininkų – plūduriuojančią, praradusią prestižą ir, drįstu tvirtinti, pavojingą gyventojų masę, kai tie pinigai panaudoti! O įvyksta štai kas (ir čia aš grįžtu prie savo temos): ši karštligiška veikla, atpūsta, taip sakant, į ankštą vietą, patraukia kiekvieno akį ir yra *matoma;* žmonės džiaugiasi, žavisi visos procedūros grožiu bei paprastumu ir reikalauja ją kartoti ir plėtoti. *Nematoma*, kad tokiam pat skaičiui darbo vietų, greičiausiai dar naudingesnių, užkirstas kelias susikurti likusioje Prancūzijoje.

11. Taupumas ir prabanga

Kas *matoma* užstoja tai, kas *nematoma,* ne vien viešųjų išlaidų srityje. Palikdamas šešėlyje pusę politinės ekonomijos, šis matomumo-nematomumo reiškinys leidžia taip pat susiklostyti doroviniams standartams. Jis verčia tautas traktuoti savo dorovinius interesus ir savo materialinius interesus kaip priešiškus. Kas gali būti labiau grėsmingo ar labiau tragiško? Pasižiūrėkime.

Nėra šeimos tėvo, kuris nelaikytų savo pareiga išmokyti savo vaikus tvarkos, gerų manierų, taupumo, saikingumo išlaidaujant.

Nėra religijos, kuri nesmerktų puikavimosi ir prabangos. Visa tai gražu ir teisinga, bet, kita vertus, ar yra dar populiaresnių posakių nei šie:

„Taupyti – vadinasi, džiovinti tautos kraują."

„Didžiūnų prabanga – mažo žmogaus patogumas."

„Palaidūnai pražudo save, bet praturtina valstybę."

„Neturtėlių duona – iš turtuolių pertekliaus."

Štai jums akis badantis prieštaravimas tarp dorovinės idėjos ir ekonominės idėjos. Kiek žymių vyrų, atkreipusių dėmesį šį konfliktą, ramiai į jį žvelgia! Šito aš niekada nepajėgiau suprasti; man atrodo, negali būti nieko skausmingesnio, kaip regėti žmogaus širdyje priešingas tendencijas. Žmonija bus pažeminta tiek vieno, tiek kito kraštutinumo! Būdama taupi, ji kris į baisų skurdą, būdama išlaidi, ji kris į dorovinę bedugnę!

Laimei, šie populiarūs principai vaizduoja taupumą ir prabangą klaidinančioje šviesoje, atsižvelgdami tik į tiesiogines pasekmes, kurios *matomos*, o ne į tolesnius padarinius, kurie *nematomi.* Pamėginkime ištaisyti šį nepilną vaizdą.

Pasidaliję savo tėvų palikimą, Mondoras ir Aristas gauna po penkiasdešimt tūkstančių frankų metinių pajamų. Mondoras užsiima madingąja šių laikų labdara. Jis – išlaidūnas. Keliskart per metus jis keičia savo baldus, kas mėnesį – karietą. Žmonės pasakoja, kokiais išradingais būdais jis sugeba bemat atsikratyti pinigų; taigi, lyginant su juo, blanksta didieji Balzako ir Aleksandro Diuma išlaidūnai.

Koks pagyrimų choras jį visąlaik lydi! „Papasakokite apie Mondorą! Tegyvuoja Mondoras! Darbo žmogaus geradėjas! Gerasis tautos angelas! Tiesa, jis skendi prabangoje; jis taško praeivius purvu; jo paties garbė ir žmogiškasis orumas nuo to kiek nukenčia. ... Na ir kas? Jis nekuria naudos savo darbu, bet ją duoda savo turtais. Jis leidžia pinigus apyvarton. Jo kieme visada pilna pirklių, ir jie visada išvyksta patenkinti. Argi ne tiesa, kad monetos apskritos tam, kad riedėtų?"

Aristas pasirinko visiškai kitokį gyvenimo planą. Jeigu jis ne egoistas, tai bent *individualistas*: nes jis skaičiuoja savo išlaidas, siekia tik nuosaikių ir apgalvotų malonumų, galvoja apie savo vaikų ateitį; vienu žodžiu, jis taupo.

O dabar norėčiau, kad išgirstumėte, ką minia kalba apie jį!

„Kas gero iš šio turčiaus, šio pinigų skaičiuotojo? Žinoma, šiek tiek žavi, daro įspūdį jo gyvenimo paprastumas; be to, jis žmogiškas, geravalis ir dosnus. Bet jis viską *skaičiuoja.* Jis neišleidžia visų pajamų. Jo namai ne visada spindi šviesomis ir ne visada pilni žmonių. Už ką jam turi dėkoti staliai, račiai, arklininkai, konditeriai?"

Šie vertinimai, tokie pražūtingi dorovei, paremti tuo, kad yra dalykas, kuris patraukia žvilgsnį: brolio palaidūno išlaidos; ir kitas dalykas, kurio žvilgsnis nepagauna: tokios pat ar net didesnės taupaus brolio išlaidos.

Tačiau čia, kaip ir kitur, dieviškasis visuomeninės tvarkos Kūrėjas taip nuostabiai sutvarkė reikalus, kad politinė ekonomija ir dorovė ne tik nesipjauna, bet darniai papildo viena kitą taip, kad Aristo išmintingumas ne tik vertingesnis, bet ir *naudingesnis* už Mondoro paikumą.

Ir kai aš sakau naudingesnis, turiu omenyje naudingesnis ne tik Aristui ar net visuomenei apskritai, bet naudingesnis šiandienos darbininkui, šiandienos pramonei.

Įrodymui pakanka protu suvokti tuos paslėptus žmogaus veiksmų padarinius, kurių akys nemato.

Taip, Mondoro išlaidavimo veiksmai – prieš visų akis: kiekvienas gali matyti jo karietas, fajetonus, dailią lubų tapybą, brangius kilimus, rūmų prabangą. Visi atpažįsta jo grynakraujus ristūnus lenktynėse. Pietūs jo rūmuose Paryžiuje žavi minią bulvaruose, ir žmonės kalba: „Štai puikus vyrukas, užuot taupęs savo pajamas, jau turbūt turi skylę savo kapitale.“ Tai *matoma.*

Sunkiau įžvelgti, darbininko interesų požiūriu, kas nutinka su Aristo pajamomis. Tačiau jeigu panagrinėsime jų kelią, įsitikinsime, kad visos jos, kaip ir Mondoro pajamos, *iki paskutinio santimo* skiriamos darbui apmokėti. Skirtumas tik toks: paikos Mondoro išlaidos būtinai turės nuolat mažėti, kol visiškai išseks; išmintingos Aristo išlaidos kasmet augs.

Ir, žinoma, jei taip yra iš tiesų, visuomenės nauda yra santarvėje su dorove.

Aristas išleidžia sau ir savo namams dvidešimt tūkstančių frankų per metus. Jei šito nepakanka jo laimei, jis nenusipelno būti vadinamas išmintingu. Jis sielojasi dėl beturčius slegiančių vargų; jis jaučia dorovinę pareigą jiems kuo nors padėti ir aukoja dešimt tūkstančių frankų labdarai. Tarp jo draugų verslininkų, gamintojų ir ūkininkų yra tokių, kurie patiria piniginių sunkumų. Jis domisi jų reikalais, kad galėtų protingai ir veiksmingai jiems pagelbėti, tam skirdamas dar dešimt tūkstančių frankų. Pagaliau jis nepamiršta, kad turi dukras, kurioms reikia sudėti kraitį, ir sūnus, kuriems reikia užtikrinti ateitį, todėl jis užsikrauna dar pareigą kasmet sutaupyti ir investuoti dešimt tūkstančių frankų.

Tad štai kaip jis panaudoja savo pajamas:

1.	Asmeninės išlaidos	20 000 frankų
2.	Labdara	10 000 “
3.	Parama draugams	10 000 “
4.	Santaupos	10 000 “

Peržiūrėję kiekvieną jo išlaidų straipsnį, pamatysime, kad viskas iki paskutinio santimo skiriama nacionalinei pramonei palaikyti.

1. Asmeninės išlaidos. Darbininkams ir krautuvininkams jos daro tokį pat poveikį, kaip ir Mondoro tokia pati išlaidų suma. Tai akivaizdu; toliau jų nesvarstykite.

2. Labdara. Dešimt tūkstančių frankų, skirtų šiam tikslui, taip pat parems pramonę; jie teks kepėjui, mėsininkui, siuvėjui, baldžiui. Tiesa, toji duona, mėsa, drabužiai bus skirti ne tiesioginiam Aristo poreikių tenkinimui, bet poreikiams tų, kuriais jis save pakeičia. Bet šis paprastas vieno vartotojo pakeitimas kitu pramonei neturi jokios įtakos. Visiškai tas pat, ar Aristas pats išleidžia šimtą su, ar leidžia neturtėliui tai padaryti vietoj jo.

3. Parama draugams. Draugas, kuriam Aristas paskolina arba duoda dešimt tūkstančių frankų, gauna juos ne tam, kad užkastų į žemę; tai prieštarautų mūsų hipotezei. Tuos pinigus jis naudoja prekėms įsigyti arba skoloms apmokėti. Pirmuoju atveju skatinama pramonės plėtra. Kas drįs teigti, kad Mondorui įsigijus grynakraujį žirgą už dešimt tūkstančių, padaroma daugiau naudos, negu Aristui ar jo draugams nusipirkus audinių už dešimt tūkstančių frankų? Jei ši suma panaudojama skolai išmokėti, atsiranda trečiasis asmuo, kreditorius, kuris tuos dešimt tūkstančių frankų, be abejonės, panaudos kur nors savo pramonėje, savo gamyboje ar gamtos ištekliams eksploatuoti. Jis tėra vienas iš tarpininkų tarp Aristo ir jo darbininkų. Vardai keičiasi, bet išlaidos lieka, ir todėl lieka parama pramonei.

4. Santaupos. Lieka dešimt tūkstančių *sutaupytų* frankų; ir būtent čia meno, pramonės, užimtumo atžvilgiu Mondoras atrodo naudingesnis už Aristą, nors dorovės požiūriu jį pranoksta.

Jaučiu beveik fizinį skausmą matydamas kylant prieštaravimą tarp dviejų didžiųjų Prigimtinių dėsnių. Jei žmonijai reikėtų rinktis tarp dviejų dalykų, vienas kurių žeidžia jos naudą, o kitas jos sąžinę, jos ateitis būtų beviltiška. Laimei, tokios būtinybės nėra. Kad pamatytume Aristą atgaunant savo ekonominį, taip pat dorovinį pranašumą, pakanka tik suvokti paguodžiančią aksiomą, kuri teisinga nepaisant jos paradoksalios formos: *santaupos yra išlaidos.*

Ko siekia Aristas norėdamas sutaupyti dešimt tūkstančių frankų? Užkasti du tūkstančius monetų po šimtą su savo sode? Žinoma, ne. Jis siekia padidinti savo kapitalą ir pajamas. Todėl pinigai, kurių jis nenaudoja savo asmeniniams poreikiams tenkinti, panaudojami žemės sklypui, namui, valstybės obligacijoms, pramoninėms verslovėms įsigyti; galbūt jis investuos juos į biržą ar banką. Pasekite pinigų panaudojimą visais šiais hipotetiniais keliais ir įsitikinsite, kad tarpininkaujant pardavėjams ar besiskolinantiesiems, jie visi nukeliaus į pramonę taip pat, kaip jeigu Aristas, mėgžiodamas savo brolį, būtų iškeitęs juos į baldus, brangakmenius ir žirgus.

Juk kai už dešimt tūkstančių frankų Aristas perka žemės ar obligacijų, jis tai daro todėl, kad mano, jog jam nebūtina šią sumą išeikvoti. Būtent tai, regis, jus prieš jį nuteikia.

Tačiau lygiai taip pat asmuo, pardavęs žemės sklypą ar nekilnojamąjį turtą, turės vienaip ar kitaip išleisti gautus dešimt tūkstančių.

Taigi bet kuriuo atveju išlaidos bus padarytos paties Aristo ar tų, kurie jį atstoja.

Darbininkų ir pramonės apskritai požiūriu yra tik vienas skirtumas tarp Aristo ir Mondoro elgesio. Mondoro išlaidos daromos tiesiogiai jo paties ir jo aplinkoje; jos *matomos.* Aristo išlaidos, daromos per tarpininkus ir per atstumą, yra *nematomos.* Bet kiekvienam, mokančiam padarinį susieti su jo priežastimi, kas nematoma ne mažiau realu už tai, kas matoma. Tai įrodo faktas, jog abiem atvejais pinigai yra *apyvartoje,* ir išmintingojo brolio skryniose jų lieka ne daugiau nei brolio palaidūno skryniose.

Vadinasi, klaidinga sakyti, kad taupumas kenkia pramonei. Šiuo požiūriu jis tiek pat jai palankus, kiek išlaidumas prabangos dalykams.

Bet tikrasis jo pranašumas pasirodo tada, kai, neapsiribodami vienadieniais dalykais, mintimi aprėpiame ilgesnį laiko tarpą!

Prabėgo dešimt metų. Kas liko iš Mondoro, jo turto, jo šlovės? Visa tai pražuvę. Mondoras nusigyvenęs; užuot kasmet duodavęs ekonomikai penkiasdešimt tūkstančių frankų, jis greičiausiai yra tapęs išlaikytiniu. Bet kuriuo atveju jis nebedžiugina krautuvininkų; nebelaikomas menų ir pramonės rėmėju; iš jo nėra naudos nei darbininkams, nei jo palikuonims, likusiems be dalies.

Aristas po dešimties metų toliau leidžia visas savo pajamas apyvarton, ir jos kasmet didėja. Jis gausina visuomeninį kapitalą, t. y. fondą, iš kurio mokami atlyginimai. Kadangi darbo paklausa priklauso nuo to fondo dydžio, jis prisideda prie darbininkų klasės nuolatinio pajamų augimo. Jam mirus pasiliks jo vaikai, kurie pakeis jį šiame pažangos ir civilizacijos kelyje.

Dorovės požiūriu taupumo pranašumas, lyginant su prabanga, yra neginčijamas. Guodžia mintis, kad ekonominiu požiūriu tas pat pranašumas atsiveria tam, kuris neapsiribodamas tiesioginiais padariniais, sugeba ištirti galutinius padarinius.

12. Teisė į darbą ir teisė į pajamas

„Broliai, parūpinkite man darbą už jūsų kainą.“ Štai jums teisė į darbą, elementarus arba pirmojo laipsnio socializmas.

„Broliai, parūpinkite man darbą už mano kainą.“ Štai jums teisė į pajamas, rafinuotasis arba antrojo laipsnio socializmas.

Abu jie remiasi tais savo padariniais, kurie *matomi.* Jie žlugs dėl tų savo padarinių, kurie *nematomi.*

Matoma darbas ir pajamos, kurios stimuliuojamos visuomenei užkrautais mokesčiais. *Nematoma* darbas ir pajamos, kurios būtų gautos tais pačiais pinigais, jeigu jie būtų buvę palikti pačių mokesčių mokėtojų rankose.

1848 metais teisė į darbą trumpam parodė savo du veidus. To pakako ją sužlugdyti viešosios nuomonės akyse.

Vienas tų veidų – *valstybinės dirbtuvės.*

Kitas – *keturiasdešimt penki santimai*[8].

[8] Po Vasario Revoliucijos naujoji valdžia ėmėsi kurti valstybines dirbvuves bedarbių problemai išspręsti, uždedama 45 santimų papildomus netiesioginius mokesčius. Projektui žlugus ir jį uždarant kilo maištas, kuris buvo nuslopintas 1849 m. birželyje.

Milijonai kasdien nukeliaudavo iš *rue de Rivoli* į valstybines dirbtuves. Tai buvo dailioji monetos pusė.

Bet štai kas buvo matyti kitoje jos pusėje. Kad iš iždo skrynių būtų galima paimti tą milijoną frankų, pirmiausia juos reikėjo ten įdėti. Štai kodėl teisės į darbą organizatoriai kreipdavosi į mokesčių mokėtojus.

Todėl ūkininkai pradėjo skųstis: „Turiu sumokėti keturiasdešimt penkis santimus. Negalėsiu įsigyti drabužių; negaliu patręšti savo lauko; negaliu suremontuoti savo namo“.

Samdiniai pradėjo skųstis: „Kadangi šeimininkas negalės įsigyti drabužių, mažiau turės darbo siuvėjas; kadangi jis netręš savo lauko, bus mažiau darbo grioviakasiui; kadangi jis neremontuos savo namo, bus mažiau darbo staliui ir mūrininkui“.

Taip buvo įrodyta, kad nepasipelnysi dukart iš to paties sandorio ir kad valdžios apmokamas darbas buvo sukurtas sąskaita darbo, kuris būtų apmokėtas mokesčių mokėtojo. Taip buvo prarasta teisė į darbą, atsiskleidusi kaip iliuzija ir neteisingumas.

Tačiau teisė į pajamas, kuri yra ne kas kita kaip teisės į darbą atmaina, vis dar gyva ir klesti.

Ar nėra kažkas gėdinga tame vaidmenyje, kurį protekcionistas priverčia vaidinti visuomenę?

Jis sako visuomenei:

„Privalote parūpinti man darbą ir, be to, pelningą. Kvailai pasirinkau verslą, kuris neša man dešimties procentų nuostolį. Jei mano bendrapiliečiams uždėsite dvidešimties frankų mokestį, atleisdami mane nuo jų, mano nuostolis virs realiomis pajamomis.“

Visuomenė, kuri klauso šio sofisto, kuri užsikrauna sau naštą, kad jį patenkintų, kuri nesuvokia, kad nuostolis, padengtas vienoje pramonėje, išlieka nuostoliu, net jeigu kiti priverčiami jį padengti – tokia visuomenė, aš tvirtinu, nusipelno jai primestos naštos.

Taigi iš daugybės mano aptartų dalykų matyti, kad neišmanyti politinės ekonomijos, vadinasi, leistis būti apakinamam tiesioginių reiškinio padarinių; išmanyti politinę ekonomiją, vadinasi, atsižvelgti į visų padarinių, tiek tiesioginių, tiek netiesioginių, visumą.

Galėčiau pagal tą patį kriterijų išnagrinėti aibę kitų klausimų. Bet susilaikysiu, kadangi įrodymai būtų monotoniški ir visada tokie patys; o baigdamas apie politinę ekonomiją galėčiau pasakyti tą, ką apie istoriją pasakė Chateaubriandas:

„Istorijoje yra dvejopos pasekmės: tiesioginės, kurios suvokiamos akimirksniu; ir tolimos, kurios iškart nesuvokiamos. Šios pasekmės dažnai prieštarauja viena kitai; pirmosios atsiskleidžia trumpalaikiam mūsų išmanymui, antrosios – ilgalaikei išminčiai. Apvaizdos įvykis pasirodo po žmogiškojo įvykio. Už žmogaus yra Dievas. Galite netikėti Aukščiausiąja Išmintimi, abejoti jos veiksmingumu, ginčytis dėl žodžių ir vadinti „aplinkybių spaudimu“ ar „protu“ tai, ką eilinis žmogus vadina Apvaizda; bet pažvelkite į padaryto veiksmo atomazgą ir pamatysite, kad jis visada sukuria priešybę to, ko iš jo buvo tikimasi, jei iš pat pradžių jis nebuvo grindžiamas dorove ir teisingumu.“ (Chateaubriandas. Atsiminimai iš už kapo).

Vertė Algirdas Degutis

Į S T A T Y M A S

Įstatymas išsigimė! O su juo – visos kolektyvinės tautos galios! Taip, sakau, įstatymas ne tik nukrypo nuo jam deramo tikslo, bet yra verčiamas tarnauti tiesiog priešingam tikslui! Užuot tramdęs visas godumo atmainas, jis tapo jų įrankiu! Pats įstatymas skatina neteisingumą, kurį bausti yra jo paskirtis! Žinoma, jei padėtis tokia, ji rimta ir mano bendrapiliečių tebūnie man leista atkreipti į ją dėmesį.

Iš Dievo turime dovaną, kurioje glūdi visos kitos dovanos: gyvybę – fizinį, intelektualinį ir moralinį gyvenimą.

Bet gyvybė pati neišsilaiko. Tas, kuris mums ją davė, visą atsakomybę už jos palaikymą, ugdymą, puoselėjimą paliko mums patiems.

Šiuo tikslu Jis aprūpino mus nuostabiausių sugebėjimų rinkiniu. Jis taip pat įkurdino mus tarp įvairiausių išteklių. Pagal savo sugebėjimus naudodamiesi šiais ištekliais, vykdome *įsisavinimą* arba *pasisavinimą*, kuriais gyvenimas brėžia jam skirtą kryptį.

Egzistavimas, sugebėjimai, pasisavinimas; kitais žodžiais – asmuo, laisvė, nuosavybė – štai kas yra žmogus. Apie šiuos tris dalykus galima sakyti, be jokių demagoginių vingrybių, kad jie yra pirmiau ir aukščiau už bet kokią žmogiškąją įstatymų leidybą.

Ne dėl žmonių išleistų įstatymų egzistuoja asmuo, laisvė ir nuosavybė. Priešingai, kaip tik todėl, kad asmuo, laisvė ir nuosavybė jau egzistuoja, žmonės kuria įstatymus.

Tad kas yra įstatymas? Kaip jau kitur esu sakęs, įstatymas yra individo teisės į pagrįstą savigyną kolektyvi organizacija.

Kiekvienas iš mūsų neabejotinai gauna iš prigimties, iš Dievo, teisę ginti savo asmenį, savo laisvę ir savo nuosavybę, nes tai yra trys gyvybę palaikantys pradai – pradai, kurie vienas kitą papildo ir kurie negali būti suprasti vienas be kito. Juk kas yra mūsų sugebėjimai, jei ne asmens tąsa, ir kas yra nuosavybė, jei ne mūsų sugebėjimų tąsa?

Jeigu kiekvienas žmogus turi teisę ginti, netgi jėga, savo asmenį, savo laisvę ir savo nuosavybę, tai keletas žmonių turi teisę burtis, susitarti ir organizuoti kolektyvią jėgą, nuolat užtikrinančią tokią gynybą.

Tad kolektyvios teisės principas, jos *raison d'etre,* jos teisėtumo pagrindas yra individuali teisė; o kolektyvi jėga negali turėti jokio kito supratimo tikslo, jokios kitos paskirties, kaip tik tos, kurią turi individuali jėga, kurią ji pakeičia.

Todėl taip, kaip individas negali teisėtai naudoti jėgos prieš kito individo asmenį, laisvę ar nuosavybę, taip ir kolektyvi jėga negali būti teisėtai panaudota naikinti individų ar klasių asmenį, laisvę ir nuosavybę.

Juk šis iškrypėliškas jėgos panaudojimas tiek vienu, tiek kitu atveju nesuderinamas su mūsų prielaidomis. Kas išdrįs pasakyti, kad jėga mums duota ne savo teisėms ginti, bet tokioms pat mūsų brolių teisėms griauti? Ir jeigu tai netiesa atskiro individo naudojamos jėgos atžvilgiu, ar tai gali būti tiesa kolektyvios jėgos atžvilgiu, kuri yra ne kas kita kaip organizuota atskirų jėgų suma?

Taigi, jei kas savaime akivaizdu, tai štai kas: įstatymas - tai prigimties teisės į savigyną organizavimas; tai individualių jėgų pakeitimas kolektyvia jėga, veikiančia ta apimtimi, kuria turi teisę veikti individai - gindami asmens, laisvės ir nuosavybės saugumą ir taip kurdami visuotinę *teisingumo* viešpatiją.

Ir jeigu egzistuotų tauta, stojusi ant šių pagrindų, esu tikras, kad ten susikurtų tvarka tiek praktikoje, tiek teorijoje. Man atrodo, kad ši tauta turėtų paprasčiausią, ekonomiškiausią, mažiausiai apsunkinančią, mažiausiai trikdančią, mažiausiai įkyrią, labiausiai teisingą ir todėl tvirčiausią valdžią, kokia tik gali būti įsivaizduojama, kad ir kokios politinės formos ji bebūtų.

Prie tokios santvarkos kiekvienas aiškiai suvoktų, kad visas jo gyvenimas, kaip ir visa atsakomybė už jį, priklauso jam ir tik jam pačiam. Kol žmogaus asmuo gerbiamas, jo darbas laisvas, o jo darbo vaisiai apsaugoti nuo bet kokio neteisėto kėsinimosi, niekas neįsiveltų į kivirčus su valstybe. Būdami laimingi mes, tiesa, neturėtume jai dėkoti už savo sėkmes; bet būdami nelaimingi mes irgi ne daugiau galėtume ją kaltinti

už savo nesėkmes, nei ūkininkai kaltina ją už krušą ar šalčius. Mes ją pažintume tik iš neįkainojamos *saugumo* naudos.

Toliau galima tvirtinti, kad dėl valdžios nesikišimo į privačius reikalus poreikiai ir jų tenkinimas vyktų savo natūralia tvarka. Mums netektų regėti vargingų šeimų, siekiančių išmanymo literatūroje, prieš įsigyjant duonos. Mums netektų regėti miestų, apgyvendintų kaimo sąskaita, arba kaimo – miestų sąskaita. Mums netektų regėti to didžiulio kapitalo, darbo, gyventojų kilnojimosi, kurį sukelia įstatymų leidėjų priemonės – kilnojimosi, kuris daro tokiais nepatikimais ir netvirtais pačius egzistavimo šaltinius ir šitaip užkrauna vyriausybei didžiausią atsakomybę.

Deja. Įstatymas toli gražu nėra apribotas jam derama užduotimi. Ir jis peržengė savo teisėtą paskirtį ne tik bereikšmėse ar ginčytinose srityse. Kur kas blogiau – jis veikė tokiu būdu, kuris priešingas pačiam jo tikslui; jis sunaikino savo paties prasmę; jis buvo naudojamas žlugdyti teisingumą, kurį ginti jis buvo skirtas; laužyti teisių ribas, kurias gerbti jis buvo pašauktas; kolektyvią jėgą jis įdėjo į rankas tų, kurie be jokios rizikos ir be jokių skrupulų siekia išnaudoti kitą asmenį, laisvę ar nuosavybę; gindamas plėšikavimą, jis pavertė jį teise; bausdamas teisėtą gynybą, jis pavertė ją nusikaltimu. Kaip vyko šis įstatymo išsigimimas? Kokios jo pasekmės? Įstatymas išsigimė dėl dviejų labai skirtingų priežasčių: neišmintingo savanaudiškumo ir klaidingos filantropijos. Pakalbėkime apie pirmąją priežastį.

Rūpinimasis savimi ir savo ateitimi yra visų žmonių bendras siekis, todėl jeigu kiekvienas asmuo laisvai naudotųsi savo sugebėjimais ir savo pastangų vaisiais, visuomeninė pažanga būtų nuolatinė, nepaliaujama ir neklumpanti.

Bet yra dar viena nuostata, kuri taip pat būdinga žmonėms – jei yra tokia galimybė, gyventi ir tobulėti vienas kito sąskaita. Tai nėra nei išgalvotas kaltinimas, nei pagiežingos ar pesimistinės nuotaikos išraiška. Istorija yra šios tiesos liudininkė: metraščiai byloja apie nepaliaujamus karus, masines migracijas, klerikalinio despotizmo aktus, vergovės visuotinumą, komercinius sukčiavimus ir monopolijas.

Ši apgailėtina nuostata kyla iš pačios žmogaus prigimties, iš pirmykščio, visuotinio, neįveikiamo geismo siekti savo gerovės ir vengti skausmo.

Žmogus gali gyventi ir džiaugtis savo gyvenimu tik nuolatinio įsisavinimo ir pasisavinimo dėka, t. y. nuolatiniu savo sugebėjimų taikymu daiktams, darbu. Tai yra nuosavybės pradžia.

Bet tiesa ir tai, kad jis gali gyventi ir džiaugtis gyvenimu įsisavindamas ir pasisavindamas kitų žmonių darbo produktą. Tai yra plėšikavimo pradžia. Darbas pats savaime yra skausmingas dalykas, o kadangi žmogus iš prigimties linkęs vengti skausmo, taigi seka – ir istorija liudininkė – kad visur, kur plėšikavimas mažiau sunkus už darbą, jis ir įsiviešpatauja; ir nei religija, nei moralė negali tokiu atveju jam pastoti kelio.

O kada plėšikavimas liaujasi? Tada, kai jis tampa sunkesnis ir pavojingesnis už darbą.

Visiškai akivaizdu, kad įstatymo paskirtis – užtverti kelią šiai kenksmingai tendencijai galinga kolektyvios jėgos kliūtimi, stojant nuosavybės, o ne plėšikavimo pusėn.

Bet įstatymas dažniausiai kuriamas vieno žmogaus arba vienos žmonių klasės. O kadangi įstatymas neegzistuoja be sankcijos, be pranašiausios jėgos, jis neišvengiamai atiduoda šią jėgą į rankas tų, kurie įstatymą kuria.

Šis neišvengiamas reiškinys, kartu su minėtąja apgailėtina nuostata žmogaus širdyje kaip tik ir paaiškina beveik visuotinį įstatymo išsigimimą. Dabar suprantama, kaip, užuot tramdęs neteisingumą, įstatymas virsta jo įrankiu, netgi pačiu galingiausiu. Suprantama, kad atitinkamai pagal įstatymo leidėjo galią ir jo naudą įstatymas vienokiu ar kitokiu laipsniu naikina likusios žmonijos teisę į asmenį (per vergovę), teisę į laisvę (per priespaudą) ir teisę į nuosavybę (per plėšikavimą).

Natūralu, kad žmonės reaguoja į neteisingumą, kurio aukomis jie tampa. Todėl kai plėšikavimas organizuojamas įstatymiškai, naudai tų klasių, kurios įstatymą kuria, visos piešiamos klasės siekia, taikiomis ar revoliucinėmis priemonėmis, prasiveržti prie įstatymų leidybos. Mėgindamos taip atstatyti savo politines teises, šios klasės, atsižvelgiant į jų pasiektą išprusimo lygį, gali išsikelti du skirtingus uždavinius: arba siekti padaryti galą įstatyminiam plėšikavimui, arba mėginti iškovoti grobio dalį ir sau.

Vargas tautoms, kur mases užvaldo ši pastaroji mintis, kai jos savo ruožtu užgrobia įstatymų leidimo valdžią!

Iki to laiko įstatyminis plėšikavimas buvo vykdomas kelių prieš daugumą, kaip tose šalyse, kur teisė leisti įstatymus sutelkta keliose rankose. Bet dabar jis tampa visuotinis, pastangos atlyginti skriaudą vykdomos visuotinio plėšikavimo būdu. Visuomeninis neteisingumas tampa visuotinis, užuot jį panaikinus. Kai tik apiplėštos klasės įgyja savo politinių teisių, pirmoji idėja, kurios griebiamasi – tai ne plėšikavimo panaikinimas (tam reikalinga daugiau išminties, nei jos gali turėti), bet organizavimas represinių priemonių, kad ir kenkiančių visiems, prieš kitas klases; tarytum prieš įsiviešpataujant teisingumui žiauri bausmė turi kristi ant visų: ant vienų – dėl jų vykdyto neteisingumo, ant kitų – dėl jų tamsumo.

Negali būti didesnio perversmo ar didesnio blogio už tą, kurį visuomenei atneša įstatymo pavertimas plėšimo įrankiu.

Kokios šio įstatymo išsigimimo pasekmės? Prireiktų ištisų tomų joms aprašyti. Pasitenkinsiu nurodydamas svarbiausias.

Pirmoji – tai skirtumo tarp teisingumo ir neteisingumo ištrynimas iš kiekvieno sąmonės.

Jokia visuomenė negali egzistuoti, jei bent šiek tiek negerbiamas įstatymas; tačiau tikriausias būdas užtikrinti pagarbą – padaryti juos garbingais. Kai įstatymas ir moralė prieštarauja vienas kitam, piliečiai atsiduria prieš žiaurią dilemą – arba išsižadėti moralinio jausmo, arba prarasti pagarbą įstatymui – prieš dvi blogybes, kiekviena kurių vienodai bloga ir iš kurių vienodai sunku pasirinkti.

Pati įstatymo esmė tiek susijusi su teisingumo palaikymu, kad įstatymas ir teisingumas masių sąmonėje reiškia vieną ir tą patį dalyką. Mes visi linkę įstatyminius dalykus laikyti teisėtais, netgi tokiu laipsniu, kad randasi daugybė žmonių, klaidingai kildinančių visą teisingumą iš įstatymo. Tad pakanka plėšikavimui gauti įstatymo leidimą ir sankciją, kad jis daugelio sąmonėje taptų teisingu ir šventu dalyku. Vergovė, prekybos apribojimas ir monopolija randa gynėjų ne tik tarp tų, kurie gauna iš to naudą, bet net tarp tų, kurie nuo to kenčia. Pamėginkime iškelti menkiausią abejonę dėl šių dalykų moralumo. Išgirsite, kad jūs esate „pavojingas reformatorius, utopistas, teoretikas, įstatymų niekintojas, visuomenės pamatų griovėjas.“ Jeigu jūs perskaitysite panašų etikos ar politinės ekonomijos kursą, greit sužinosite, kad oficialios organizacijos jau išsiuntė šią peticiją vyriausybei:

„Kad nuo šiol ekonomikos mokslas negali būti dėstomas vien prekybos laisvės (asmens laisvės, nuosavybės, teisingumo) požiūriu, kaip tai buvo anksčiau, bet taip pat ir ypač atsižvelgiant į faktus ir įstatymus (priešingus laisvei, nuosavybei, teisingumui), būdingus Prancūzijos pramonei.

Kad iždo išlaikomų katedrų profesoriams griežtai draudžiama kokiu nors būdu griauti pagarbą *dabar galiojantiems* įstatymams“.

Tad jeigu egzistuoja įstatymas, bet kokia forma sankcionuojantis vergovę ar monopoliją, priespaudą ar grobimą, apie tai nevalia net prabilti; juk ar galima apie tai kalbėti negriaunant pagarbos, kurią tas įstatymas kelia? Be to, etika ir politinė ekonomija turi būti dėstomos šio įstatymo pagrindu, t. y. remiantis prielaida, kad tai teisinga, nes – toks įstatymas.

Kitas šio apgailėtino įstatymo išsigimimo padarinys – perdėtos reikšmės teikimas politinėms aistroms ir kovoms, politikos sričiai apskritai.

Galėčiau įrodyti šį teiginį tūkstančiais būdų. Apsiribosiu pavyzdžiu, susiedamas jį su dalyku, neseniai užvaldžiusiu visų protus, – su visuotiniais rinkimais.

Kad ir ką apie tai manytų Rousseau mokyklos pasekėjai, vadinantys save labai toli *pažengusiais*, bet, mano nuomone, esantys dvidešimčia amžių *atsilikę*, visuotinio balsavimo idėja (suprantant šią sąvoką griežta prasme) nėra viena iš tų šventų dogmų, kuria suabejoti, vadinasi, nusikalsti.

Rimti argumentai gali būti pateikti prieš visuotinį balsavimą. Pirmiausia žodis „visuotiniai“ slepia grubų sofizmą. Prancūzijoje yra trisdešimt šeši milijonai gyventojų. Kad rinkimų teisė būtų *visuotinė*, ji turi būti suteikta trisdešimt šešiems milijonams balsuotojų. Pačioje plačiausioje rinkiminėje sistemoje atstovaujama tik devyniems milijonams rinkėjų. Tad trys iš keturių yra nušalinti ir, kas svarbiausia, jie nušalinti ketvirtojo. Kokiu principu grindžiamas šis nušalinimas? Nekompetentingumo principu. Tad visuotinis balsavimas reiškia: visuotinis balsavimas kompetentingiems. Lieka fakto klausimas: kas tie kompetentingieji? Ar amžius, lytis ir kriminalinė praeitis yra vieninteliai požymiai kompetentingumui nustatyti?

Panagrinėjus reikalą giliau, greitai išaiškėja, kodėl balsavimo teisė grindžiama kompetentingumo prielaida. Tiek mažiausiai, tiek daugiausiai apribota sistema šiuo požiūriu skiriasi tik įvertinimu požymių, kuriais kompetentingumas atpažįstamas. Tai laipsnio, o ne principo skirtumas.

Priežastis ta, kad balsuotojas balsuoja ne tik už save, bet ir už kiekvieną.

Jeigu, kaip tvirtina mūsų graikiškojo ir romėniškojo stiliaus respublikonai, rinkimų teisė yra kiekvieno asmens prigimtinė teisė, neteisinga, kad suaugę vyrai nušalina moteris ir vaikus nuo balsavimo.

Kodėl jie nušalinami? Atsakoma – jie nekompetentingi. O kodėl nekompetentingumas yra nušalinimo pagrindas? Todėl, kad ne vien pats rinkėjas turi atsakyti už savo balsavimo pasekmes; todėl, kad kiekvienas balsas daro poveikį visai bendruomenei; todėl, kad bendruomenė turi teisę reikalauti tam tikrų garantijų, kai kalbama apie jos gerovę ir egzistavimą.

Žinau, koks galėtų būti atsakymas. Ir žinau, koks galėtų būti atkirtis. Nesistengsiu išnarplioti viso ginčo. Noriu tik atkreipti dėmesį į tai, kad pats šis ginčas (kaip ir dauguma politinių ginčų), kuris kaitina, drugiu krečia ir traukulius įvaro tautoms, prarastų visą savo svarbą, jeigu įstatymas būtų tuo, kuo jis turi būti.

Iš tikrųjų, jeigu įstatymas apsiribotų visų asmenų laisvių ir nuosavybės teisių gynimu; jei jis būtų tik individo teisės į savigyną organizavimo būdas, kliūtis, bausmė visiems priespaudos ir plėšikavimo aktams, tai ar tikėtina, kad piliečiai daug ginčytųsi dėl to, ar balsavimo teisė turi būti daugiau ar mažiau visuotinė? Ar tikėtina, kad toks ginčas keltų pavojų didžiausiam gėriui, visuomeninei taikai? Ar tikėtina, kad nušalintos klasės taikiai nelauks savo eilės? Ar tikėtina, kad valdančios klasės taip kabinsis prie savo privilegijų? Ir argi neaišku, kad esant tapatiems ir bendriems visų interesams, balsavimo teisę turinčiųjų balsai nesukels jokių didesnių nepatogumų likusiems gyventojams?

Bent kartą įsileiskite organizavimo, protegavimo ar skatinimo pretekstu pragaištingąjį principą, kad įstatymas gali *imti iš vienų, kad duotų kitiems*, atiminėti dalį turto iš visų klasių, kad praturtintų vieną klasę, nesvarbu – ar ūkininkus, ar pramonininkus, ar pirklius, ar laivybininkus, ar menininkus, ar artistus; tada tikrai neliks tokios klasės, kuri nepradėtų teisėtai reikalauti dalyvavimo įstatymų leidime, kuri nepradėtų aršiai reikalauti balsavimo teisės, kuri nesukrėstų visuomenės negavusi tos teisės. Net ubagai ir valkatos jums įrodys, kad jie turi neginčijamą teisę balsuoti. Jie jums pasakys „Mes niekad nenusiperkame vyno, tabako ar druskos nesumokėję mokesčio, o dalis to mokesčio įstatymu, per subsidijas, atiduodama už mus turtingesniems žmonėms. Kiti naudoja įstatymą dirbtinai keldami duonos, mėsos, metalo ir drabužių kainas. Kadangi kiekvienas išnaudoja įstatymą savo paties naudai, mes irgi norime taip elgtis. Mes norime, kad įstatymas mums duotų *teisę į visuomeninę paramą*, kuri būtų grobio dalis neturtėliams. Šiuo tikslu mes turime tapti rinkėjais ir įstatymų leidėjais, kad galėtume organizuoti savo klasės šelpimą tuo aukštu stiliumi, kuriuo jūs organizavote protekcinius tarifus savo klasei. Nepasakokite, kad jūs patys pasirūpinsite mumis, kad jūs mums išmesite, kaip siūlo p. Mimerelis, šešių šimtų tūkstančių sumą, kad tupėtume tyliai ir graužtume mums numestą kaulą. Mūsų poreikiai kitokie ir bet kuriuo atveju mes norime patys sau atstovauti, kaip ir kitos klasės!“

Ką galima atsakyti į tokį klausimą? Taip, kol iš principo pripažįstama, kad įstatymas gali nevykdyti savo tikrosios paskirties, kad jis gali laužyti nuosavybės teises užuot jas gynęs, tol kiekviena klasė norės leisti įstatymus, gindamasi nuo plėšimo arba organizuodama plėšimą savo pačios naudai. Ir politiniai klausimai bus nesibaigiantys, viešpataujantys ir varginantys, - žodžiu, žmonės nesiliaus klebenę įstatymų leidėjų duris. Kova už durų bus ne mažiau nuožmi. Norint tuo įsitikinti nebūtina matyti, kas dedasi Prancūzijos ar Anglijos parlamentuose, pakanka žinoti, kokiais klausimais ten vyksta debatai.

Ar yra reikalas įrodinėti, kad šis šlykštus įstatymo išsigimimas yra amžina neapykantos, rietenų ir net visuomeninės suirutės priežastis? Pažvelkime į Jungtines Valstijas. Nėra pasaulyje šalies, kurioje įstatymas griežčiau apsiriboja, su deramu vaidmeniu, kiekvieno laisvės ir nuosavybės apsauga. Todėl nėra pasaulyje šalies, kurioje visuomeninė santvarka stovėtų ant tvirtesnių pamatų. Vis dėlto net Jungtinėse Valstijose yra iškilę du klausimai, tik du, kurie nuo pat šalies įsikūrimo keliskart statė į pavojų politinę jos santvarką. Ir kokie tie klausimai? Vergovė ir tarifai – tai kaip tik tie klausimai, kurių atžvilgiu įstatymas, priešingai bendrai šios respublikos dvasiai, užėmė plėšikišką poziciją. Vergovė – tai įstatymo sankcionuotas asmens teisių pažeidimas. Protekciniai tarifai – tai įstatymo vykdomas nuosavybės teisės pažeidimas; ir tikrai stebėtina, kad iš visų kitų ginčų būtent ši dvišakė *įstatyminė rykštė*, liūdnas Senojo Pasaulio paveldas, tapo ta vienintele priežastimi, kuri gali sugriauti Jungtines Valstijas. Iš tiesų neįmanoma įsivaizduoti blogesnės padėties visuomenėje už tą, kurią sukuria įstatymo pavertimas neteisingumo įrankiu. Ir jei šis faktas kelia tokią baisią grėsmę Jungtinėse Valstijose, kuriose jis yra išimtinis, kokios bus jo pasekmės Europoje, kurioje jis virtęs taisykle ir sistema?

P. de Montalembertas, parafrazuodamas garsųjį p. Garlier'o posakį, pareiškė: „Turime paskelbti karą socializmui“. Pagal p. Charle Dupin'o apibrėžimą socializmą čia reikia suprasti kaip plėšikavimą.

Tačiau kokios rūšies plėšikavimą jis turi omenyje? Juk yra dviejų rūšių plėšikavimas: *neįstatyminis* ir *įstatyminis*.

Jei kalbama apie neįstatyminį plėšikavimą, t. y. vagystę ar sukčiavimą, kurie apibrėžiami ir baudžiami Baudžiamojo kodekso, tai nemanau, kad galėtume rimtu veidu jį pakrikštyti socializmo vardu. Ne jis kelia sisteminį pavojų visuomenės pagrindams. Be to, karas su šios rūšies plėšikavimu nelaukė dėmesio iš p. Montalemberto ar Garlier'o. Jis kariaujamas nuo pat pasaulio pradžios; Prancūzija jam buvo pasiruošusi seniai

prieš Vasario Revoliuciją, seniai prieš socializmo pasirodymą su visu jo aparatu – teismų, policijos, žandarų, kalėjimų ir kartuvių. Pats įstatymas vadovauja šiam karui, ir, mano supratimu, būtų puiku, jei įstatymas visada išlaikytų šią savo nuostatą plėšikavimo atžvilgiu. Bet taip nėra. Įstatymas kartais užima plėšikavimo pusę. Kartais jis vykdo plėšikavimą savo paties rankomis, kad apsaugotų interesantą nuo gėdos, pavojaus ir sąžinės graužimo. Kartais jis atiduoda visą teismų, policijos ir kalėjimų aparatą į plėšikautojo rankas, o plėšiamą asmenį, jei jis ginasi, sodina į kalėjimo kamerą. Žodžiu, yra *įstatyminis plėšikavimas*, ir neabejotinai apie jį kalba Montalembertas.

Šios rūšies plėšikavimas gali būti tik atsitiktinis šalies įstatymų leidybos pūlinys, ir tokiu atveju geriausias sprendimas – be ilgų tiradų ir gražbyliavimų jį skubiausiai pašalinti, nekreipiant dėmesio į paliestų interesų priešinimąsi. Kaip jį galima atpažinti? Labai paprastai. Pakanka pasižiūrėti, ar įstatymas ką nors atima iš tų, kuriems tai priklauso, ir atiduoda tiems, kuriems tai nepriklauso. Reikia pasižiūrėti, ar įstatymu neatliekamas toks vieno piliečio pasipelnymo kito sąskaita aktas, kurio tas pilietis negalėtų pats atlikti neįvykdęs nusikaltimo. Atšaukite tokį įstatymą nedelsiant. Jis ne tik pats savaime yra neteisingas; jis yra naujų neteisingumų šaltinis, nes jis skatina atsakomąjį neteisingumą, ir jeigu jūs nesusigriebsite, ši viena išimtis pareikalaus naujų išimčių, pradės daugintis, virsti ištisa sistema. Be abejo, asmuo, turėjęs iš šio įstatymo naudos, pakels triukšmingą protestą, šauks apie *įgytąsias teises.* Jis aiškins, kad valstybė privalo ginti ir skatinti jo pramonę, kad ji turi rūpintis jo turtingumu, nes esą būdamas turtingesnis jis daugiau išleidžia ir tokiu būdu leidžia daugiau užsidirbti beturčiams. Stenkitės neklausyti šio sofisto, nes būtent tokia argumentų virtine pats *įstatyminis plėšikavimas* virs sisteminiu.

Taip iš tiesų ir įvyko. Mūsų amžių užvaldė iliuzija, kad visoms klasėms galima praturtėti viena kitos sąskaita – paverčiant plėšikavimą visuotiniu jį *organizuojant.* Dabar įstatyminiam plėšikavimui atviri visi keliai; yra begalė būdų jam organizuoti: tarifai, protekcionizmas, skatinimai, subsidijos, progresyviniai pajamų mokesčiai, nemokamas švietimas, teisė į darbą, teisė į pelną, teisė į uždarbį, teisė į paramą, teisė į gamybos priemones, į nemokamą kreditą ir t. t., ir t. t. Būtent šių planų visuma, kurios bendras pagrindas – įstatyminis plėšimas, ir yra laikoma *socializmu.*

Kadangi taip apibrėžtas socializmas yra tam tikra doktrina, kaip jūs galite paskelbti jam karą, nepaskelbę karo šiai doktrinai? Ji atrodo jums klaidinga, absurdiška, atstumianti? Įrodykite jos klaidingumą. Tai bus juo lengviau, juo klaidingesnė, absurdiškesnė, labai atstumianti ji yra. Visų pirma, jei turite tam galios, pradėkite šalinti iš savo įstatymų leidybos visus ten įsibrovusius socializmo elementus. Tai toli gražu nelengva užduotis.

Montalembertui buvo papriekaištauta, kad jis prieš socializmą nori panaudoti grubią jėgą. Šis kaltinimas jam turi būti panaikintas, kadangi jis yra oficialiai pareiškęs: „Mes turime kariauti su socializmu garbingai, pagal įstatymą ir teisingumą“.

Tačiau kaip Montalembertas nesuvokia, kad jis pakliūna į ydingą ratą? Jūs norite naudotis įstatymu kovoje su socializmu? Bet juk būtent socializmas naudojasi įstatymu. Jis nesigriebia neįstatyminio plėšikavimo, jis plėšikauja įstatymiškai. Socializmas, kaip bet kuri monopolija, mėgina pasinaudoti pačiu įstatymu; ir jei kartą įstatymas jo pusėje, tai kaip jūs tikitės panaudoti įstatymą prieš jį? Kokiu būdu jūs tikitės smogti jam smūgį savo teismais, policija ir kalėjimais?

Tad ką jūs darysite? Jūs norite neprileisti socialistų prie įstatymo. Jūs norite užkirsti jiems kelią į įstatymų leidybą. Drįstu spėti, kad jums tai nepavyks, kol įstatymų leidėjai, kurdami įstatymus, vadovaujasi įstatyminio plėšikavimo principu. Jūsų sumanymas beviltiškas ir absurdiškas.

Įstatyminio plėšikavimo problema turi būti išspręsta kartą ir visam laikui. Yra tik trys jos sprendimai:

mažuma plėšia daugumą,
kiekvienas plėšia kiekvieną kitą,
niekas nieko neplėšia.

Dalinis plėšikavimas, visuotinis plėšikavimas, plėšikavimo nebuvimas – iš jų reikia rinktis. Įstatymas gali pasukti tik vienu iš šių trijų kelių.

Dalinis plėšikavimas yra toji sistema, kuri viešpatavo, kol rinkimų teisė buvo ribota; ir kai kurie, norėdami išvengti socializmo invazijos, nori prie šios sistemos grįžti.

Visuotinis plėšikavimas yra toji sistema, kurios grėsmė iškilo po visuotinės rinkimų teisės įsigalėjimo, kai masės suvokė galinčios panaudoti įstatymą tais pačiais tikslais, kuriais jį naudojo jų ankstesnieji įstatymų leidėjai.

Plėšikavimo nebuvimas yra tas teisingumo, taikos, tvarkos, stabilumo, harmonijos ir sveiko proto principas, kurį aš skelbsiu visomis (deja, tokiomis nepakankamomis) savo išgalėmis iki paskutiniojo atodūsio.

Ir iš tikrųjų, ar galima reikalauti iš įstatymo ko nors daugiau? Ar gali įstatymas, paremtas jėga kaip būtina sankcija, būti pagrįstai naudojamas kam nors kitam kaip tik kiekvieno teisių apsaugai? Abejoju, ar įstatymui galima išeiti už šios srities ribų, kartu su visa jam priklausančia jėga, neatsisukus prieš žmogaus teises. Ir kadangi tai yra pats pragaištingiausias, pats nelogiškiausias iš visų įsivaizduojamų visuomenės negalavimų, turime nedvejodami pripažinti, kad taip ilgai ieškotas šios visuomeninės problemos sprendimas nusakomas visai paprastai: *įstatymas yra organizuotas teisingumas.*

Teisingumo organizavimas įstatymu, t. y. jėga, nesuderinamas su įstatyminiu, arba jėga paremtu, bet kokios kitos žmogiškosios veiklos – darbo, labdaros, žemės ūkio, komercijos, pramonės, švietimo, dailiųjų menų ar religijos – organizavimu, nes bet kuris iš šių paminėtų neišvengiamai sugriaus pirminį ir esminį organizavimą. Iš tiesų, kaip gali jėga, braudamasi į piliečių laisvę, nesmogti smūgio teisingumui, taip nusižengdama tikrajai savo paskirčiai?

Čia aš stoju į konfliktą su labiausiai paplitusiu mūsų laikų prietaru. Žmonės ne tik nori, kad įstatymas būtų teisingas – jie dar nori, kad jis būtų filantropiškas. Jiems negana, kad įstatymas užtikrintų kiekvienam piliečiui laisvę be prievartos naudotis savo sugebėjimais fiziškai, intelektualiai ir dvasiškai vystytis; jie dar reikalauja, kad jis tiesiogiai keltų visos šalies gerovę, švietimą bei dorovę. Tai gundantis socializmo aspektas.

Tačiau, kartoju, šios dvi įstatymo funkcijos prieštarauja viena kitai. Turime rinktis. Pilietis negali būti tuo pat metu laisvas ir nelaisvas. Lamartinas kartą man parašė: „Jūsų doktrina yra tik pusė mano programos; jūs sustojote prie laisvės; aš einu prie brolybės“. Aš jam atsakiau: „Antroji jūsų doktrinos pusė sunaikina pirmąją“. Ir iš tiesų aš visiškai nepajėgiu žodžio „brolybė“ atskirti nuo žodžio „savanoriška“. Man visiškai nesuvokiama *įstatymiškai* vykdoma brolybė, kuri *įstatymiškai* nesunaikintų laisvės ir *įstatymiškai* nesutryptų teisingumo.

Įstatymiškas plėšikavimas turi dvi šaknis: viena, kaip matėme, – žmogaus savanaudiškumas; kita – klaidinga filantropija.

Prieš žengiant toliau, reikia turbūt paaiškinti, ką turiu omenyje kalbėdamas apie „plėšikavimą“ *(spoliation).*

Aš nevartoju jo, kaip dažnai daroma, apytikslia, neapibrėžta ar perkeltine prasme; aš jį vartoju jo griežtąja, moksline prasme, išreiškiančia priešingumo nuosavybės sąvokai idėją. Kai nuosavybė perduodama be savininko sutikimo ir be atlyginimo – jėga ar apgaule – iš to, kuris ją turi, kam nors, kuris jos nesukūrė, tada pažeidžiamos nuosavybės teisės, įvykdomas apiplėšimas. Mano teigimu, kaip tik šitai įstatymas visur ir visada turi slopinti. Jeigu pats įstatymas imasi veiksmų, kuriuos jis privalo slopinti, tai vis tiek turime reikalą su plėšikavimu ir visuomenės požiūriu su dar baisesniu plėšikavimu. Tokiu atveju atsakingas už plėšikavimą yra ne tas, kuris turi iš jo naudos; už jį atsako įstatymas, įstatymų leidėjas, pati visuomenė, ir būtent iš čia kyla politinis pavojus.

Gaila, kad žodis „plėšikavimas“ turi įžeidžiančių konotacijų. Nesėkmingai mėginau rasti kitą, kadangi niekada, ypač šiais laikais, nenorėjau, kad į mūsų diskusiją įsibrautų erzinantys žodžiai. Todėl, nesvarbu, ar žmonės manimi patikės, aš pareiškiu, kad nesirengiu smerkti kieno nors motyvų ar moralės. Aš puolu idėją, kuri, mano supratimu, griauna teisingumą, tačiau ji griauna mums to nesuvokiant, – kai ja naudojamės to nenorėdami ir nuo jos kenčiame to nežinodami. Nesirengiu abejoti nuoširdumu tų, kurie gina protekcionizmą, socializmą ar net komunizmą, tris skirtingus to paties augalo vystymosi etapus. Galiu pasakyti tik viena: plėšikavimas akivaizdesnis protekcionizmo atveju dėl jo šališkumo, komunizmo atveju – dėl jo visuotinumo; iš to seka, kad iš trijų sistemų socializmas tebėra labiausiai miglota, mažiausiai ryžtinga ir todėl labiausiai nuoširdi sistema.

Bet kuriuo atveju pripažinti, kad įstatyminis plėšikavimas kyla iš klaidingos filantropijos, vadinasi, pašalinti iš diskusijos motyvų klausimą.

Šitai supratus, mėginkime išsiaiškinti tą visuotinį siekį, kai gerovės tikimasi iš visuotinio plėšikavimo; išsiaiškinti, ką jis reiškia, iš kur jis kyla ir kur jis veda.

Socialistai mūsų klausia: „Kadangi įstatymas organizuoja teisingumą, kodėl jis neturėtų organizuoti darbo, švietimo ir religijos?“

Kodėl? Todėl, kad jis negali organizuoti darbo, švietimo ir religijos, nedezorganizuodamas teisingumo.

Neužmirškite, kad įstatymas yra jėga ir kad todėl įstatymo galiojimo sritis negali teisėtai peržengti teisėto jėgos naudojimo srities.

Kai įstatymas ir jėga tik neleidžia žmogui peržengti teisingumo ribos, jie neužkrauna jam nieko, išskyrus gryną neigimą. Jie tik užkrauna jam pareigą susilaikyti nuo žalos darymo kitiems. Jie nesikėsina į asmenį, laisvę ar nuosavybę. Jie tik gina kitų asmenų laisvę ir nuosavybę. Jie laikosi gynybinės nuostatos; jie gina lygią visų teisę. Jie atlieka misiją, kuri niekam nekenkia, kuri akivaizdžiai naudinga, kurios teisėtumas neginčijamas.

Tai yra tokia tiesa, kad, atkartojant vieną mano draugą, sakyti, jog *įstatymo tikslas – tai teisingumo įsiviešpatavimas*, vadinasi, kalbėti ne visai tiksliai. Reikėtų sakyti: *įstatymo tikslas – neleisti įsiviešpatauti neteisingumui.* Tiesą sakant, savaime egzistuoja ne tiek teisingumas, kiek neteisingumas. Teisingumas susikuria pašalinus neteisingumą.

Tačiau kai įstatymas, įsikišus jo būtinam palydovui – jėgai, primeta sistemą darbui, metodą ar turinį – švietimui arba religijai, jo veikimas žmogui nustoja būti tik negatyvus, jis tampa pozityvus. Vietoj jų pačių valios jis iškelia įstatymų leidėjo valią, vietoj jų iniciatyvos – savo iniciatyvą. Jiems daugiau nebeleidžiama tartis, lyginti, numatyti; įstatymas tai atlieka už juos. Protas jiems tampa beverčiu priedėliu; jie nustoja būti žmonėmis; jie praranda savo asmenį, savo laisvę, savo nuosavybę.

Pamėginkime įsivaizduoti jėga primestą darbo sistemą, kuri nepažeistų laisvės; prievartinį turto perdavimą, kuris nepažeistų nuosavybės teisės. Jeigu to negalite, turite sutikti, kad įstatymas negali imtis darbo ir pramonės organizavimo neorganizuodamas neteisingumo.

Kai iš savo kabineto tylos politinis teoretikas atgręžia žvilgsnį į visuomenę, jį suglumina tikras nelygybės spektaklis. Jis aimanuoja matydamas daugelio savo brolių vargus, kurie atrodo dar sunkesni, gretinant juos su kitų prabanga bei pertekliumi.

Jis turbūt turėtų paklausti savęs, ar tokių visuomeninių sąlygų priežastis nėra tiek pat sena, kaip ir užkariautojų vykdomo plėšikavimo bei vėlesnio įstatymo vykdomo plėšikavimo priežastis. Jis turėtų savęs paklausti, ar žinant žmonių gerovės ir tobulumo siekį, nepakaktų teisingumo, kad jis išjudintų pažangos jėgas ir įgyvendintų didžiausią įmanomą lygybę, kiek ji suderinama su Dievo skirta asmenine atsakomybe bei teisingu atlygiu už dorybę ir nuodėmę.

Tačiau politinis teoretikas apie tai net nesvajoja. Jo mintys nukreiptos į schemas, planus, į įstatyminę ir kitokią dirbtinę organizaciją. Jis mėgina pratęsti bei įtvirtinti tas pačias sąlygas, kurios sukėlė ligą.

Juk argi iš šių įstatyminių patvarkymų, neskaitant teisingumo (kuris, kaip matėme, yra vien neigimas), yra nors vienas, kuris nebūtų paremtas plėšikavimu?

Jūs sakote „Yra žmonių, kurie visai neturi pinigų“ ir kreipiatės į įstatymą. Tačiau įstatymas nėra krūtis, kuri savaime prisipildo ar kurios pieno liaukos traukia medžiagą iš kitokio šaltinio nei visuomenė. Niekas nepatenka į bendrą iždą, skirtą piliečio ar klasės labui, jei kiti piliečiai ar klasės nėra *priversti* jį sukrauti. Jei kiekvienas ima tik tiek, kiek ten yra įdėjęs, tai toks įstatymas išties nėra plėšikiškas, bet jis nieko neduoda tiems, kurie *neturi pinigų;* jis niekuo neprisideda prie lygybės. Jis gali tapti išlyginimo įrankiu tiek, kiek jis ima iš vienų, kad duotų kitiems, ir tada jis yra plėšikavimo įrankis. Panagrinėkite šiuo požiūriu protekcinius tarifus, subsidijas, teisę į pelną, teisę į darbą, teisę į visuomeninę paramą, teisę į išsilavinimą, progresyvinius mokesčius, beprocentį kreditą ir viešuosius darbus. Visada rasite, kad jie grindžiami įstatyminiu plėšikavimu, organizuotu neteisingumu.

Jūs sakote „Yra žmonių, neturinčių jokio išsilavinimo“ ir jūs kreipiatės į įstatymą. Bet įstatymas nėra žibintas, skleidžiantis savo paties šviesą. Jis yra virš visuomenės, kur kai kurie turi žinių, o kai kurie kiti neturi; kur kai kurie nori mokytis, o kai kurie kiti – mokyti. Įstatymas gali padaryti tik vieną iš dviejų: arba leisti šios rūšies mainams vykti laisvai, t. y. kad šios rūšies poreikiai būtų tenkinami savanoriškai, arba, panaudojus prievartą, atimti iš vienų tiek, kiek reikia išlaikyti mokytojams, veltui teikiantiems žinias kitiems. Tačiau pastaruoju atveju siekiama išvengti laisvės ir nuosavybės teisių pažeidimo, t. y. įstatyminio plėšikavimo.

Jūs sakote „Yra žmonių, stokojančių dorovės ar tikėjimo“ ir kreipiatės į įstatymą. Bet įstatymas yra prievarta, ir ar reikia man įrodinėti, kad šiuo atveju pavojinga ir kvaila griebtis prievartos?

Atrodytų, kad socialistai, nepaisant jų pasitenkinimo savimi, negali nematyti įstatyminio plėšikavimo pabaisos, kurią gimdo jų sumanymai ir pastangos. Bet ką jie daro? Jie dangsto plėšikavimą, gudriai slėpdami jį nuo visų akių, net savo pačių, po patraukliais brolybės, solidarumo, organizavimosi ir asocijavimosi vardais. Kadangi mes tiek daug nereikalaujame iš įstatymo, nes mes reikalaujame iš jo tik teisingumo, tai socialistai įsivaizduoja, jog mes atmetame brolybę, solidarumą, organizaciją bei asociaciją, ir jie sviedžia į mūsų veidą epitetą „individualistai“.

Tačiau jiems derėtų žinoti, kad mes atmetame ne natūralią, bet tik prievartinę organizaciją.

Atmetame ne laisvą asociaciją, bet tas asociacijos formas, kurias mums nori primesti socialistai.

Atmetame ne spontanišką, bet įstatymišką brolybę.

Atmetame ne lemties sutvirtintą, bet dirbtinį solidarumą, kuris yra ne kas kita kaip neteisėtas atsakomybės perkėlimas.

Socializmas, kaip ir senovinė politinė ideologija, iš kurios jis kyla, painioja valstybę su visuomene. Štai kodėl kiekvienąkart, kai mes nenorime leisti kažką daryti valstybei, socialistai daro išvadą, kad mes nenorime tą kažką leisti. Mes – prieš valstybinį švietimą; vadinasi, mes – prieš bet kokį švietimą. Mes – prieš valstybinę religiją; vadinasi, mes – prieš bet kokią religiją. Mes – prieš lygybę, jei ji primetama valstybės; vadinasi, mes – prieš bet kokią lygybę; ir t. t., ir t. t. Atrodo taip, lyg jie kaltintų mus noru neleisti žmonėms valgyti, nes mes - prieš valstybinį žemės ūkį.

Kaip politiniame pasaulyje galėjo įsiviešpatauti groteskiška idėja, kad iš įstatymo galima išspausti tai, ko jame nėra – pozityvaus gėrio, pvz., turto, mokslo ar religijos? Šiuolaikiniai politiniai teoretikai, ypač iš socialistų mokyklos, grindžia savo skirtingas doktrinas viena bendra hipoteze – pačia keisčiausia ir labiausiai arogantiška iš visų kada nors žmogaus proto išgalvotų.

Jie skirsto žmoniją į dvi dalis. Paprasti žmonės, su viena išimtimi, sudaro pirmąją dalį; politinis teoretikas, pats vienas, sudaro antrąją ir svarbesniąją dalį.

Tiesą sakant, jie laikosi prielaidos, kad žmonės neturi nei motyvacijos, nei supratimo pradų; kad jiems stinga iniciatyvos; kad jie suręsti iš inertiškos medžiagos, iš atomų be jokio spontaniškumo, geriausiu atveju – iš augalinės materijos, neturinčios savo egzistencijos suvokimo, galinčios įgyti, veikiant išorės valiai ir jėgai, bet kokią maždaug simetrišką, meniška ir ištobulintą formą.

Kiekvienas iš jų iškart įsivaizduoja, kad būtent jis – kaip organizatorius, atradėjas, įstatymų leidėjas ar steigėjas – ir yra toji valia ir toji jėga, tas pirminis judintojas ir kuriančioji jėga, kurios aukščiausioji misija yra sujungti į visumą šią pabirą žmonių medžiagą.

Pagal šią prielaidą, kaip koks parko sodininkas, kurio vaizduotė ir žirklės paverčia medžius į piramides, skėčius, kubus, kūgius, vazas, špalerius, verpstes bei vėduokles, taip ir kiekvienas socialistas, pagal savo įsivaizdavimą, nugeni vargšę žmoniją į grupes, kategorijas, centrus, pocentrius, ląsteles, visuomeninius cechus, įvairiai suharmonizuotus, supriešintus ir t. t., ir t. t.

Ir panašiai kaip sodininkui reikia kirvių, pjūklų, genėjimo peilių ir žirklių medžių pavidalui pakeisti, taip ir dirbtinai planuojamos santvarkos skelbėjui reikia jėgų, kurias jis gali rasti tik įstatymuose: tarifų, mokesčių, visuomeninės paramos, švietimo.

Iš tikrųjų socialistai tokiu laipsniu laiko žmoniją žalia medžiaga jų sumanytoms socialinėms formoms, kad jei kartais jie būna nevisiškai tikri dėl savo projektų sėkmės, jie vis dėlto reikalauja bent dalies žmonijos *kaip medžiagos eksperimentui*. Mes žinome, kokia populiari tarp jų eksperimentavimo su visomis sistemomis idėja, ir vienas iš jų vadovų Steigiamojoje Asamblėjoje yra rimtai pareikalavęs vienos apylinkės su visais gyventojais jo eksperimentams atlikti.

Panašiai kiekvienas išradėjas susikuria miniatiūrinį savo mašinos modelį prieš gamindamas tikrąjį jos modelį. Panašiai ir chemikas paaukoja keletą reagentų arba ūkininkas paaukoja dalį sėklos lauko kampe – idėjai išmėginti.

Tačiau koks nepalyginamas atstumas tarp sodininko ir jo medžių, tarp išradėjo ir jo mašinos, tarp chemiko ir jo reagentų, tarp ūkininko ir jo sėklos! Socialistas nuoširdžiai tiki, kad toks pat atstumas skiria jį nuo likusios žmonijos.

Netenka stebėtis, kad politiniai devynioliktojo amžiaus teoretikai laiko visuomenę dirbtiniu tvariniu, kilusiu iš įstatymų leidėjo genijaus.

Ši idėja, klasikinio lavinimo padarinys, yra užvaldžiusi visus mūsų šalies mąstytojus ir didžiuosius rašytojus.

Visi jie žvelgia į santykį tarp žmonijos ir įstatymų leidėjo kaip į santykį tarp molio ir puodžiaus.

Be to, net pripažindami žmogaus širdyje esant veiklos principą, o jo prote esant supratimo principą, jie laiko, kad ši Dievo dovana pražūtinga ir kad žmonija, šių impulsų veikiama, neišvengiamai žengia į išsigimimą. Tiesą sakant, jie mano, kad žmogus, paliktas vienas su savo polinkiais, religijos srityje nusiristų į ateizmą; švietimo srityje – į tamsumą; darbo ir prekybos srityje – į skurdą.

Laimei, anot šių autorių, yra keletas žmonių – valdovų ir įstatymų leidėjų, kurie yra gavę iš dangaus priešingus polinkius.

Jei žmonija linksta į blogį, jie linksta į gėrį; jei žmonija žengia į tamsybes, jie stiebiasi į šviesą; jei žmoniją traukia ydos, juos – dorybės. Ir šiuo pagrindu jie šaukiasi prievartos, kad ji įgalintų pakeisti jų pačių polinkiais žmonijos polinkius.

Pakanka atsiversti, beveik atsitiktinai, bet kurią knygą iš filosofijos, politikos ar istorijos, ir jūs pamatysite, kokias stiprias šaknis mūsų šalyje turi ši idėja – klasikinių studijų dukra ir socializmo motina, kad žmonija tėra inertinė medžiaga, įgyjanti gyvybę, organizaciją, dorovę bei gerovę tik valdžios dėka; arba, dar blogiau, kad žmonija pati savaime linksta į išsigimimą ir yra sulaikoma nuo visiško nuopolio tik paslaptingąja įstatymų leidėjo ranka. Įprastoji klasikinė mintis visur mums rodo, kad už pasyvios visuomenės slypi okultinė galia, kuri – kartais nurodoma įstatymų leidėjo ar įstatymo vardu, o kartais patogesniu ir miglotesnių žodžiu „jie“ – teikia žmonijai gyvybingumą, ją judina, turtina ir taurina.

Bossuetas

„Vienas iš dalykų, kuriais jie [kas jie?] padarė didžiausią įspūdį egiptiečių protui, buvo jų meilė savo šaliai.... Buvo *draudžiama* būti nenaudingu valstybei; įstatymas skirdavo kiekvienam žmogui darbą, kuris buvo perduodamas iš tėvo sūnui. Nebuvo leidžiama turėti dviejų darbų ar keisti savo užsiėmimą... Bet buvo vienas užsiėmimas, kuris buvo *privalomas* visiems: įstatymo ir išminties mokslas. Religinių ir valstybinių potvarkių nežinojimas buvo nepateisinamas jokiomis aplinkybėmis. Be to, kiekvienas verslas turėjo jam skirtą [kieno?] apylinkę.... Iš visų gerų įstatymų geriausias buvo tas, kad kiekvienam buvo liepta [kieno?] klausyti įstatymų.... Jų mokslo žmonės užpildė Egiptą nuostabiausiais išradimais, nepalikdami nežinioje nė vieno tų dalykų, kurie daro gyvenimą lengvą ir ramų.“

Tad, anot Bossueto, žmonės patys nieko neturi: patriotizmas, turtas, verslumas, išmintis, išradingumas, ūkininkavimas, mokslai – visa tai įgyjama įstatymų arba karaliaus pastangomis. Žmonijos vaidmuo – *pasiduoti poveikiui.* Kai Diodoras prikiša egiptiečiams imtynių ir muzikos draudimą, Bossuetas nesutinka. To negali būti, teigia jis, nes šie menai buvo išrasti Trismegisto. Tas pats su persais:

„Viena iš pirmųjų princo užduočių buvo žemės ūkio klestėjimas... Panašiai kaip kariuomenei vadovauti buvo steigiami postai, taip buvo steigiami postai ir žemės ūkiui vadovauti... Pagarba, kurią kėlė karališkoji valdžia, buvo begalinė.“

Graikai, nors ir labai protingi, vis dėlto buvo tiek nepajėgūs tvarkyti savo likimo, kad palikti patys vieni, jie, kaip arkliai arba šunys, nebūtų susigalvoję net paprasčiausių žaidimų. Klasikinė mintis visuomet paremta prielaida, kad visa kas ateina žmonėms iš išorės, ne iš vidaus.

„Graikai, iš prigimties pasižymintys protu ir drąsa, buvo senais laikais *išlavinti* karalių ir iš Egipto atsiųstų kolonistų. Būtent iš jų jie išmoko fiznių pratimų, *bėgimo lenktynių,* taip pat žirgų ir važnyčiotojų lenktynių.... Tačiau geriausia, ko egiptiečiai jų išmokė, tai klusnumo, pasirengimo, įstatymui liepus, tarnauti bendram labui.“

Fenelonas

Išauklėtas Antikos studijų ir žavėjimosi ja aplinkoje, taip pat būdamas karaliaus Liudviko XIV galios liudininkas, Fenelonas vargu ar galėjo atsispirti idėjai, kad žmogus yra pasyvi būtybė, kad jo sėkmės ir nesėkmės, jo dorybės ir ydos priklauso nuo išorinio poveikio, daromo jam įstatymo ir įstatymų leidėjo. Antai savo utopijoje, Salentume, jis atiduoda žmones su visais jų interesais, sugebėjimais, norais ir nuosavybe absoliučiai įstatymų leidėjo nuožiūrai. Jokiame reikale žmonėms neleidžiama vadovautis savo sprendimu; už juos visuomet sprendžia valdovas. Tauta tėra beformė materija, kurios dvasia yra valdovas. Jame sukauptas visas protas, visa numatymo galia, bet kokios organizacijos ir pažangos principai ir atitinkamai visa atsakomybė.

Šiam teiginiui įrodyti turėčiau pacituoti visą dešimtąjį jo knygos *Telemaque* skyrių. Atkreipdamas skaitytojo dėmesį į šį skyrių, pasitenkinsiu tik keliomis atsitiktinai parinktomis citatomis iš šio garsaus veikalo, kurį visais kitais požiūriais didžiai vertinu.

Su stebėtinu patiklumu, kuris būdingas klasikinės Antikos mylėtojams, Fenelonas, nepaisydamas proto ir istorijos faktų autoriteto, laikosi požiūrio, kad egiptiečiai, apskritai imant, buvo laiminga tauta ir kad šią laimę jiems atnešė ne jų pačių, bet jų valdovų išmintis.

„Pakanka pakelti akis į šiuos du krantus, kad pamatytume turtingus miestus, patogiai išdėstytus kaimų namus, laukus, kasmet nešančius auksinį derlių ir niekad netvyrančius plynėmis; galvijų bandų pilnas pievas; žemdirbius, palinkusius nuo užaugintų vaisių naštos; piemenis, užpildančius visą apylinkę saldžiais fleitų garsų aidais. *„Laiminga tauta.* – pasakė Mokytojas, – *kurią valdo išmintingas karalius.*“

Po to Mokytojas atkreipė mano dėmesį į džiaugsmą ir perteklių visame Egipte, kuriame galima suskaičiuoti dvidešimt du tūkstančius miestų; į miestų valdymo tobulumą; į teisingumą, kuris gina neturtėlius nuo turtuolių; į gerą vaikų lavinimą, pratinantį juos klusnumo, darbštumo, blaivumo, meilės menams ir literatūrai; į skrupulingą visų tikėjimo apeigų laikymąsi; į nesavanaudiškumą, į pagarbą vyresnybei, į žmonių ištikimybę ir dievobaimingumą, kurį kiekvienas tėvas diegia savo vaikams. Jis niekad nesiliovė žavėjęsis šia nuostabia tvarka. „Laimingi žmonės, – sakydavo jis man, – kuriuos taip valdo išmintingas karalius“.

Fenelonas nupiešia dar labiau masinančią idiliją Kretoje. Ir leidžia Mokytojui pridurti:

„Visa, ką matai šioje nuostabioje saloje, yra Minoso įstatymų padarinys. Lavinimas, kurį jis liepė duoti vaikams, gydo ir stiprina jų kūną. *Jie* pratina juos nuo jaunumės paprastam, taupiam ir darbščiam gyvenimui; *jie* tiki, kad jusliniai malonumai silpnina kūną ir dvasią; *jie* neleidžia jiems kitų malonumų, kaip tik malonumą būti nenugalimais dorybėje ir šlovėje.... Čia *jie* baudžia tris ydas, kurios kitose tautose nebaudžiamos: nedėkingumą, darbo vengimą ir godumą; *jiems* nereikia kovoti su prabanga ar dykinėjimu, nes Kretoje tokie dalykai nežinomi. ... *Jie* neleidžia brangaus apstatymo, ištaigingų drabužių, gausių vaisių ar paauksuotų rūmų.“

Štai taip Mokytojas rengia savo mokinį grūsti į dulkes tarsi grūstuvėje įtakos žmones, doroti juos, žinoma, filantropiniais motyvais; didesniam įtikinamumui jis dar pateikia Salentumo pavyzdį.

Štai iš kur kyla mūsų pirmosios politinės idėjos. Mes mokomi žvelgti į žmogų kaip puodžiai žvelgia į molį.

Montescquieu

„Komercijos dvasiai išlaikyti reikia, kad visi įstatymai būtų jai palankūs. Šiuose įstatymuose turi būti numatytas komercijos sukurtų turtų padalijimas, kuris kiekvieno neturtingo piliečio gyvenimo sąlygas padarytų pakankamai patogias, kad jis galėtų dirbti kaip kiti, o kiekvieno turtingo piliečio sąlygas – tokias kuklias, kad jam reikėtų dirbti norint jas išlaikyti ar pagerinti.“

Taip įstatymas susidoroja su visų turtais.

„Nors turto lygybė yra demokratinė valstybės esmė, ją taip sunku įgyvendinti, kad ne visuomet apsimoka šiuo požiūriu siekti griežtumo. Pakanka skirtingumus sumažinti ar kaip nors apriboti, kad po to atskirais įstatymais būtų galima išlyginti likusius nelygumus – mokesčiais, užkrautais turtuoliams, bei pašalpomis beturčiams.“

Čia vėl įstatymu, prievarta turi būti išlyginami turtai.

„Graikijoje buvo dviejų rūšių respublikos. Vienos buvo karinės, kaip Sparta; kitos – komercinės, kaip Atėnai. Pirmosiose *siekta* įdiegti piliečiams meilę darbui; antrosiose *nenorėta* leisti piliečiams dykinėti.

Noriu atkreipti skaitytojo dėmesį į tikrą šių įstatymų leidėjų genialumą; atmesdami visus pripažintus papročius, sujaukdami visas dorybes, jie parodė pasauliui savo išmintį. Lykurgas, jungdamas vagystę su teisingumo dvasia, sunkiausią vergovę su kraštutine laisve, nesaistomą juslingumą su didžiausiu nuosaikumu, suteikė patvarumo savo miestui. Atrodė, kad jis atima iš jo visus jo išteklius, žlugdo amatus, prekybą, pinigus, saugumą; buvo ambicijos, bet nebuvo vilties iškilti; buvo prigimtiniai potraukiai, bet nebuvo ką vadinti tėvu, vyru ar vaiku; net skaistybė nebuvo gerbiama. *Taip Sparta pakilo į didybę ir garbę...*

Toks pat neeilinis reiškinys matomas *šių laikų išsigimime ir pagedime.* Įstatymų leidėjas, doriausias vyras, yra sukūręs tautą, kuriai garbingumas toks pat natūralus, kaip drąsa spartiečiams. Misteris Pennas yra tikras Lykurgas, ir nors pirmasis siekė taikos, antrasis – karo, jie panašūs vienas į kitą tuo ypatingu keliu, kuriuo jie nuvedė *savo* tautas, ta įtaka, kuria jie naudojosi tarp laisvų žmonių, tais prietarais, kuriuos jie įveikė, ir tais jausmais, kuriuos jie savyje nuslopino.

Paragvajus gali būti mums dar vienas pavyzdys. Laikyti mėgavimąsi valdžia vienintele gyvenimo vertybe, vadinasi, norėti nusikalsti visuomenei; tačiau visada pagirtina, kai *valdžia naudojama padaryti žmones laimingesnius. ...*

Tie, kurie norėtų turėti panašią tvarką, *turėtų nuosavybę padaryti bendrą,* kaip Platono respublikoje, kur būtų derama pagarba dievams, kur tėvynainiai, jų dorovei išsaugoti, būtų atskirti nuo svetimšalių, kur valstybė, o ne piliečiai, verstųsi prekyba, kur mūsų menai turėtų išlikti be mūsų prabangos ir tenkintų mūsų poreikius, o ne mūsų įgeidžius.“

Negalvojančios masės sužavėtos jau pradės šaukti: „Taip pasakė Montesquieu; vadinasi, tai puiku! Tai didinga!“ Mano įsitikinimu, drąsa leidžia man be baimės tarti: Štai kaip! Jūs drįstate vadinti tai grožiu! Bet juk tai pasibaisėtina! Šlykštu! Visos šios ištraukos, kurių skaičių galėčiau padauginti, rodo, kad, Montesquieu požiūriu, žmogaus asmuo, jo laisvė, jo nuosavybė, pati žmonija tėra medžiaga įstatymų leidėjo išmonei.

Rousseau

Nors šis politinis teoretikas, didžiausias demokratų autoritetas, grindžia visuomenės statinį bendra valia, niekas nėra grynesnių pavidalu skelbęs idėjos apie visišką žmonijos pasyvumą įstatymų leidėjo rankose.

„Jeigu retenybė yra didis valdovas, tai ką ten besakyti apie didį įstatymų leidėją. Pirmajam tereikia vadovautis pavyzdžiu, kurį sukuria pastarasis. Šis yra tasai *meistras*, *kuris išranda visą mašiną;* pirmasis tėra jos operatorius, kuris ją įjungia ir prižiūri."

O ką čia veikia žmonės? Jie tėra mašina, kuri įjungiama ir kuri veikia arba, tiksliau, medžiaga, iš kurios mašina padaryta!

Taigi tarp įstatymų leidėjo ir valdovo toks pat santykis kaip tarp agronomo ir ūkininko, o tarp valdovo ir jo pavaldinių – kaip tarp ūkininko ir dirvos. Žvelkite, į kokį aukštį virš žmonijos pakyla politinis teoretikas, nes jis vadovauja patiems įstatymų leidėjams ir moko juos jų reikalo šiais įsakmiais žodžiais:

„Jūs norite suteikti valstybei stabilumo? Suartinkite kraštutinumus, kiek tik tai įmanoma. Neleiskite atsirasti turtuoliams ar vargšams.

O jeigu dirva nenaši ar nevaisinga arba šalis per maža jos gyventojams? Tada *kreipkitės* į pramonę ir amatus tų gaminių, kuriuos galite iškeisti į dalykus, kurių jums trūksta.... Jūsų geros dirvos, bet *jums trūksta* gyventojų? Skirkite visą dėmesį žemės ūkiui, kuris daugina gyventojų skaičių, *ir uždrauskite* amatus, kurie tik mažina šalies gyventojų skaičių... Jeigu jūs turite plačius ir prieinamus jūrų krantus, *padenkite jūrą* laivais ir turėsite spindintį, nors ir trumpą gyvenimą. Jūsų jūra baigiasi tik stačiais neprieinamais krantais? Tada *likite barbarais* ir maitinkitės žuvimi; gyvensite taikiau, galbūt turtingiau ir tikrai laimingiau už jūrų keliautojus. Trumpai sakant, kad ir atsižvelgdama į bendrus principus, kiekviena tauta gyvena savo ypatingomis sąlygomis, prie kurių turi taikyti savo įstatymų leidybą. Antai kadaise hebrajai, o vėliau arabai labiausiai rūpinosi religija; atėniečiai – literatūra; kartaginiečiai ir tyriečiai – prekyba; Rodosas – laivyba; Sparta – karyba; Roma – dorybe. *Įstatymų dvasios autorius* parodė, kaip *įstatymų leidyba orientuoja švietimą į kiekvieną šių tikslų...* Tačiau jeigu įstatymų leidėjas supainioja tikslą, laikosi principo, kuris svetimas jo tautai, jeigu jis linksta į vergovę, o ji į laisvę; jis į turtuolius, ji į liaudį; vienas į taiką, kitas į užkariavimus – tada įstatymai palaipsniui nustos galioti, konstitucija bus pažeista ir valstybėje prasidės nesibaigiantys neramumai, kol ji nebus sunaikinta ar pakeista, nenugalimai Prigimčiai atgaunant savo valdas."

Bet jeigu Prigimtis tokia nenugalima, pajėgianti *atgauti* savo valdas, tai kodėl Rousseau nepripažįsta, kad jai nereikalingas ir joks įstatymų leidėjas šioms valdoms *įgyti*? Kodėl jis nepripažįsta, kad žmonės, veikdami savo iniciatyva, *patys nesiims* žemės ūkio, jeigu jų žemės derlingos, ar prekybos, jeigu jų pajūrys platus ir prieinamas – nesikišant jokiam Lykurgui, Solonui ar Rousseau, kurie juk puikiausiai gali klysti? Bet kuriuo atveju matome, kad didžiulę atsakomybę Rousseau užkrauna visuomenių išradėjams, steigėjams, vadams, įstatymų leidėjams ir tvarkytojams. Todėl jis daug iš jų ir reikalauja:

„Kas imasi užduoties sukurti iš žmonių tautą, tas turi rasti savyje jėgų pakeisti žmogaus prigimtį, perdaryti, taip sakant, kiekvieną individą, kuris pats savaime yra užbaigta ir atskira visuma, į dalį didesnės visumos, iš kurios tas individas gauna visą savo gyvybę ir savo būtį; pertvarkyti žmogaus sąrangą ją sustiprinant; fizinį ir nepriklausomą egzistavimą, kurį visi gavome iš Prigimties, pakeisti dorovine ir priklausoma būtimi. Vienu žodžiu, jis turi būti pajėgus atimti iš žmogaus jo paties galias, kad suteiktų naujų, jam svetimų galių."

Vargšė žmonių giminė! Ką Rousseau mokytiniai padarytų su tavo orumu?

Raynalas

„Klimatas, t. y. orai ir dirvos, teikia įstatymų leidėjui pagrindinį vadovavimosi principą. Jo ištekliai lemia jo pareigas. Pirmiausia jis turi atsižvelgti į *savo* vietovę. Tautai, gyvenančiai pajūryje, reikės laivininkystės įstatymų. Jeigu kolonija įsikuria žemyne, įstatymų leidėjas turi atsižvelgti į dirvos pobūdį ir derlingumą...

Įstatymų leidėjo išmintis visų pirma pasireiškia tuo, kaip paskirstoma nuosavybė. Apskritai visuose pasaulio kraštuose, kai steigiama kolonija, žemės turi būti duodama visiems žmonėms, t. y. kiekvienam toks kiekis, kurio pakanka šeimai išlaikyti...

Negyvenamoje saloje, kurią *planuojate apgyvendinti* vaikais, pakanka leisti tiesos sėklai išauginti jų pačių protą... Bet jeigu jūs *apgyvendinate suaugusiais* naują šalį, jūs turite *palikti jiems* tik tuos jų įsitikinimus ir papročius, kurių neįmanoma pakeisti ar ištaisyti. Jeigu jūs norite, kad šių dalykų nepaveldėtų palikuonys, jūs turite apsaugoti jaunąją kartą auklėdami vaikus bendrose, viešosiose mokyklose. Valdovas ar įstatymų leidėjas neturi steigti kolonijos, nepasiuntęs tenai išmintingų žmonių jaunuomenei lavinti... Naujoje kolonijoje įstatymų leidėjas turi visas priemones *tautos papročiams ir dorovei pagerinti.* Jei jis kūrybingas ir doras, *jo rankose esanti* šalis

jos žmonės įkvėps jo sielą tokiems visuomenės sutvarkymo planams, kuriuos rašytojas gali nupiešti tik apytiksliai ir remdamasis netvirtomis hipotezėmis, kurios kinta ir yra komplikuojamos daugybės sunkiai numatomų aplinkybių.“

Ar neatrodo, kad klausomės agronomijos profesoriaus paskaitos studentams? Klimatas yra ūkininko vadovavimosi principas. Jo ištekliai diktuoja jo pareigas. Jis pirmiausia turi atsižvelgti į *savo* vietovę. Jeigu jos dirva molinga, jis turi veikti vienaip. Jeigu ji smėlinga, jis turi veikti kitaip. Ūkininkas, kuris nori išvalyti ir pagerinti savo žemę, turi tam visas priemones. Jei jis kūrybingas, trąšos *jo rankose* įkvėps jam veikimo planą, kurį profesorius gali nupiešti tik apytiksliai ir remdamasis netvirtomis hipotezėmis, kurios kinta ir yra komplikuojamos begalės sunkiai numatomų aplinkybių.

Bet, pakylėtieji rašytojai, maloniai teikitės kartais prisiminti, kad šis molis, šis smėlis, ši trąša, kuriais jūs taip savavališkai švaistotės, yra žmonės, tokios pat kaip jūs protingos ir laisvos būtybės, kurios gavo iš Dievo, kaip ir jūs, gebėjimą matyti, planuoti, mąstyti ir spręsti savo pačių galva!

Mably

Mably įsivaizduoja šalį, kurios įstatymai ilgainiui nustojo galioti, o saugumas tapo neužtikrintas. Jis sako:

„Šiomis aplinkybėmis žmonės turi būti įtikinti, kad valdžios spyruoklės atsileido... Naujai jas *suveržkite* [jis kreipiasi, matyt, į skaitytoją], ir liga bus išgydyta... Mažiau galvokite apie nusiženginimų išgyvendinimą, o daugiau apie skatinimą dorybių, kurių *jums reikia.* Tokiu būdu jūs *atstatysite* jaunatvišką *savo respublikos* galią. Būtent todėl, kad laisvos tautos šito nesuprato, jos ir prarado savo laisvę! Bet jeigu liga taip pažengusi, kad įprastas valdymas negali jos išgydyti, *griebkitės* nepaprasto valdymo, kuris bus trumpalaikis ir kurio galios bus didžiulės. Piliečių vaizduotę tokiu atveju reikia pakaitinti...“

Ir dar dvidešimt tomų parašyti tokia pat dvasia.

Buvo laikai, kai šių doktrinų įtakoje (o jos sudaro klasikinio išsilavinimo pagrindą) kiekvienas siekė pakilti virš žmonijos, kad galėtų ją savaip tvarkyti, organizuoti ir šviesti.

Condillacas

„Mano valdove, sek Lykurgo arba Solono pavyzdžiu. Prieš skaitydamas toliau, savo pramogai sukurk įstatymus kokiai nors laukinei Amerikos ar Afrikos genčiai. Įkurdink šiuos klajoklius nuolatiniuose būstuose; išmokyk laikyti gyvulius;... stenkis išugdyti juose tas visuomeniškas savybes, kurias Prigimtis jiems įskiepijo... Įsakyk jiems laikytis žmoniškumo reikalavimų... Griebkis bausmių jusliniams malonumams pažaboti; ir pamatysi, kaip šie laukiniai su kiekvienu nauju tavo įstatymo straipsniu praranda ydas ir įgyja dorybių.

Visos tautos turi įstatymus. Bet retai kuri iš jų buvo laiminga. Kodėl? Todėl, kad įstatymų leidėjai beveik visada nesuprasdavo, kad visuomenės tikslas yra suvienyti šeimas bendram reikalui.

Įstatymo nešališkumas priklauso nuo dviejų dalykų: lygios nuosavybės įtvirtinimo ir piliečių orumo... Kuo didesnę lygybę įtvirtina jūsų įstatymai, tuo brangesni jie taps kiekvienam piliečiui.... Kaip gali godumas, garbės troškimas, juslingumas, tingumas, dykinėjimas, pavydas, neapykanta ar pavyduliavimas sukiršinti žmones, jei jie lygūs savo turtais ir orumu ir jei įstatymas jiems neleidžia net mažiausiai pažeisti šią lygybę? [Toliau seka idiliškas pasažas.]

Tai, ką esi girdėjęs apie Spartos respubliką, gerai nušviečia visą klausimą. Jokia kita valstybė nėra turėjusi įstatymų, geriau atitinkančių Prigimties ar lygybės tvarką.“

Nenuostabu, kad septynioliktajame ir aštuonioliktajame amžiuje žmonių giminė buvo laikoma inertiška materija, laukiančia poveikio – formos, pavidalo, postūmio, judėjimo ir gyvybės – iš aukščiausiojo valdovo, aukščiausiojo įstatymų leidėjo, aukščiausiojo genijaus. Šie amžiai išaugo ant Antikos studijų pamato, ir Antika iš tikrųjų visur – Egipte, Persijoje, Graikijoje – atskleidžia mums vieną ir tą patį reginį, kai keletas žmonių, kaip jie nori, doroja pavergtą žmoniją. Ką tai įrodo? Kadangi žmogus ir visuomenė pajėgūs daryti pažangą, neišvengiamai daugiau klaidų, tamsumo, despotizmo, vergovės ir prietarų būta ankstesniais istorijos laikotarpiais. Mano cituotų autorių klaida yra ne ta, kad jie atskleidė istorinius faktus apie Antiką, bet ta, kad jie ją laikė žavėjimosi ir imitavimo pavyzdžiu ateities kartoms. Jų klaida yra ta, kad jie priima, su stebėtinu nekritiškumu, aklu tikėjimu dalyką, kuris nepriimtinas, būtent, vaikišką pasakėlę apie šių dirbtinių antikinio pasaulio visuomenių didingumą, orumą, dorumą ir gerovę. Jie nesuprato, kad švietimui atsirasti ir pasklisti reikalingas laikas ir kad, kartą jam pasklidus, visuomenė atgauna savarankiškumą ir jėga tampa nebereikalinga teisei palaikyti.

Ir iš tikrųjų, kokios politinės tendencijos liudininkais esame šiandienos pasaulyje? Toji tendencija yra nei daugiau, nei mažiau kaip instinktyvus visų tautų veržimasis į laisvę. O kas yra ši laisvė, vien kurios vardas pajėgia suvirpinti visas širdis ir sukrėsti visą pasaulį, jeigu ne visų laisvių visuma - sąžinės, lavinimosi, asociacijų, spaudos, keliavimo, darbo, mainų; kitaip sakant, kiekvieno laisvė taikiai naudotis visais savo sugebėjimais; dar kitaip sakant, bet kokio despotizmo, įskaitant įstatyminį, sunaikinimas ir įstatymo apribojimas jo vienintele racionalia paskirtimi, t. y. individo teisės į savigyną organizavimu ir neteisingumo šalinimu?

Šiai žmonijos tendencijai, deja, ypač mūsų šalyje, rimtai trukdo apgailėtina visų politinių teoretikų nuostata – klasikinio išsilavinimo padarinys – kelti save virš žmonijos, kad galėtų ją pagal savo norus tvarkyti, organizuoti ir auklėti.

Juk tuo tarpu, kai visuomenė veržiasi į laisvę, didieji vyrai jos priešakyje, pagauti šešioliktojo ir septynioliktojo amžiaus principų, siekia vien pajungti ją savo filantropiniam susigalvotų santvarkų despotizmui ir priversti ją klusniai pakelti jų įsivaizduoto bendrojo labo naštą.

Tai buvo visiškai akivaizdu 1789 metais. Vos buvo spėta sugriauti senąją įstatyminę santvarką, kai Revoliucijos vadai ėmėsi doroti visuomenę pagal naujas dirbtines schemas, visada paremtas ta pačia prielaida – įstatymo visagalybe.

Saint-Justas

„Įstatymų leidėjas laiko ateitį savo rankose. Tik jam skirta *norėti gero* žmonijai. Tik jam skirta priversti žmones daryti, *ką jis nori,* kad jie darytų“.

Robespierre'as

„Valdžios paskirtis – orientuoti fizines ir dvasines tautos jėgas į tikslus, kuriems ji sutverta.“

Billaud-Varenne'as.

„Tauta, kuriai grąžinama laisvė, *turi būti* pertvarkyta. Kadangi *turi būti* atmesti seni prietarai, pakeisti seni papročiai, ištaisyti blogi polinkiai, sutramdyti perdėti norai, išrautos įsisenėjusios ydos, reikalingas veiksmingas, staigus postūmis.... Piliečiai, nepalenkiamas Lykurgo griežtumas Spartoje tapo nepajudinamu respublikos pagrindu; silpnas ir patiklus Solono būdas grąžino Atėnus atgal į vergovę! Ši paralelė aprėpia visą valdymo meną“.

Lepeletier'as

„Atsižvelgiant į žmonijos sugedimo mastą, būtina, mano įsitikinimu, imtis visapusiško jos atnaujinimo ir, jei man bus leista taip išsireikšti, naujos žmonijos sukūrimo.“

Kaip matote, žmonės tėra medžiaga. Ne jiems skirta *norėti* gėrio; jie tam nepajėgūs. Anot Saint-Justo, tik įstatymų leidėjas tam pajėgus. Žmonės turi būti tokie, kokiais *jis* (įstatymų leidėjas) *nori,* kad jie būtų.

Anot Robespierre'o, kuris pažodžiui kartoja Rousseau, įstatymų leidėjas pirmiausia *nustato tautai tikslą.* Po to valdžiai lieka tik sutelkti visas *fizines ir moralines jėgas* šiam tikslui įgyvenginti. Pati tauta čia visuomet išlieka pasyvi, ir Billaud-Varenne'as mus moko, kad jai turi būti palikti tik tie prietarai, papročiai, polinkiai ir norai, kuriuos sankcionuoja įstatymų leidėjas. Jis eina taip toli, kad nepalenkiamą vieno žmogaus griežtumą skelbia esant respublikos pagrindu.

Matėme, jog ten, kur blogis neištaisomas įprastomis valdymo priemonėmis, ten Mably siūlo diktatūrą dorovei įvesti. „Griebkitės nepaprasto valdymo, kuris bus trumpalaikis ir kurio galios bus didžiulės. Piliečių vaizduotę tokiu atveju reikia pakaitinti“.

Ši doktrina nebuvo užmiršta. Pasiklausykite Robespierre'o:

„Respublikinio valdymo principas – dorybė, o jo įgyvendinimo priemonė – teroras. Mūsų šalyje mes norime savanaudiškumą pakeisti dorybingumu, garbę – sąžiningumu, papročius – principais, padorumą – pareigingumu, mados tironiją – proto tvarka, panieką nesėkmei – panieka ydingumui, įžūlumą – orumu, pasipūtimą – dvasios didingumu, meilę pinigams – meile šlovei, intrigas – nuopelnais, šmaikštumą – genialumu, gyrimąsi – tiesa, juslingumo nuobodulį – laimės žavesiu, didžiūnų menkumą – žmogaus didybe, lengvapėdiškumą ir nelaimingą tautą – didžiadvasiška, galinga ir laiminga tauta; t. y. mes norime visas monarchijos ydas ir kvailybes pakeisti stebuklingomis respublikos dorybėmis.“

Pažvelkite, į kokį aukštį virš žmonijos save pakelia Robespierre'as! Pastebėkite aroganciją, su kuria jis kalba. Jis neapsiriboja pareiškimu noro atjauninti žmonijos širdį; jis net nesitiki tokio rezultato iš įprastos valdžios. Ne, jis nori pats imtis šios pertvarkos teroro priemonėmis. Visos šios tirados, iš kurios

paėmėme išvargtų, vaikiškų antitezių krūvą, tikslas – suteikti *dorovinius pagrindus revoliucinei valdžiai.* Pastebėkite – kai Robespierre'as reikalauja diktatūros, tai ne tik tam, kad būtų galima atremti užsienio įsiveržimą ar vidaus maištą; greičiau jis jos reikalauja tam, kad savo moralinius principus teroro priemonėmis primestų visiems, prieš žengiant bet kokius konstitucinius žingsnius. Jo reikalavimas yra ne kas kita kaip leidimas išnaikinti šalyje teroro priemonėmis *savanaudiškumą, garbę, papročius, padorumą, madą, pasipūtimą, meilę pinigams, intrigas, šmaikštumą ir vargą.* Tik po to, kai jis, Robespierre'as, įvykdys šiuos *stebuklus* – kaip jis juos teisingai vadina – įstatymams bus leista atgauti savo galią. O, jūs menkystos! Jūs, kurie vaizduojatės tokie didingi! Jūs, kurie laikote žmoniją tokia menka! Reformuokite pirma save! Kad nors tiek pajėgtumėte!

Visgi, apskritai imant, šie garsūs reformatoriai, įstatymų leidėjai ir politiniai teoretikai prašo ne tiesioginės despotijos. Ne, tam jie per daug kuklūs ir filantropiški. Jie tik reikalauja įstatymo despotijos, įstatymo absoliutizmo ir visagalybės. Jie tik nori kurti įstatymus.

Kad parodyčiau šios keistos nuostatos visuotinį įsigalėjimą tarp prancūzų intelektualų, man reikėtų ne tik perrašyti visus Mably, Rousseau, Fenelono veikalus ir ilgas ištraukas iš Bossueto ir Montesquieu, man dar reikėtų žodis žodin perteikti visą Konvento posėdžių medžiagą. Neturiu jokio noro tai daryti. Skaitytojas pats gali susipažinti su šia literatūra.

Nenuostabu, kad ši idėja puikiausiai tiko Napoleonui. Jis ją priėmė išskėstomis rankomis ir energingai ėmėsi įgyvendinti. Tarsi chemikas jis matė Europoje tik medžiagą eksperimentams. Tačiau greit toji medžiaga pasirodė esanti galingas reagentas. Pusiau praregėjęs šv. Elenos saloje, Bonapartas, rodos, pripažino, kad žmonėse esama šiek tiek iniciatyvumo, ir jis jau rodė mažiau priešiškumo laisvei. Tačiau tai jam nekliudė testamente pateikti savo sūnui pamoką: „Valdyti – vadinasi, kelti dorovę, švietimą ir gerovę."

Ar būtina po viso šito smulkiai aiškinti šaltinius, iš kurių semiasi savo doktrinų Morelly, Babeuf'as, Owenas, Saint-Simonas ir Fourier'as? Apsiribosiu pateikdamas skaitytojui keletą ištraukų iš Louiso Blanc'o knygos apie darbo organizavimą.

„Mūsų plane postūmio jėgą visuomenei suteikia valdžia."

Kas yra ši postūmio jėga, kurią valdžia suteikia visuomenei? Louiso Blanc'o visuomenei primestas *planas!*

Kita vertus, visuomenė yra nei daugiau, nei mažiau kaip žmonių giminė. Tad, pagal apibrėžimą, žmonių giminė turi gauti postūmio jėgą iš p. Louiso Blanc'o.

Sakysite, ji laisva daryti, ką nori? Be abejo, žmonių giminė laisva naudotis bet kieno *patarimu.* Tačiau p. Louisas Blanc'as visai ne taip supranta reikalą. Jis tikisi, kad jo planas bus paverstas *įtatymu* ir tada jėga primestas visuomenei.

„Pagal mūsų planą valstybė vien teikia darbininkijai įstatymus [*prašome atleisti*], kurių dėka pramoninė veikla gali ir turi būti plėtojama *visiškai laisvai.* Ji [valstybė] tik pastato visuomenę ant nuokalnės *[ir tai viskas*], nuo kurios toji ima leistis vien aplinkybių bei nustatymo mechanizmo natūralaus veikimo dėka."

Bet kas yra ši nuokalnė? Toji, kurią siūlo p. L. Blanc'as. Ar ji nesibaigia praraja? Ne, ji veda į laimę. Bet kodėl tuomet visuomenė pati ja nesileidžia? Todėl, kad ji nežino, ko ji nori, ir todėl, kad jai stinga *postūmio jėgos.* Kas jai šią jėgą suteikia? Valdžia. O kas suteikia postūmio jėgą valdžiai? Mechanizmo išradėjas – p. Louisas Blanc'as.

Niekada neišbrendama iš šio rato – pasyvi žmonija ir didysis vadas, stumiantis ją priekin įstatymine lazda.

Ar jau atsistojusi ant nuokalnės visuomenė gaus nors kiek laisvės? Be abejonės. O kas yra laisvė?

„Pasakykime iškart ir aiškiai: laisvė nėra tik *teisė,* ji taip pat yra *galia* naudotis savo sugebėjimais ir juos ugdyti, viešpataujant teisingumui ir įstatymui. Ir tai nėra tuščias skirtumas: jo reikšmė didžiulė ir jo pasekmės neaprėpiamos. Juk kartą pripažinus, kad žmogaus laisvei reikalinga *galia* naudotis savo sugebėjimais ir juos ugdyti, tenka pripažinti, kad visuomenė skolinga kiekvienam savo nariui prideramą išsilavinimą, be kurio žmogaus protas *negali* išlavėti, taip pat gamybos priemones, be kurių žmogaus darbštumas negali pasireikšti. Tačiau kieno, jeigu ne valstybės įsikišimu visuomenė suteiks kiekvienam savo nariui prideramą išsilavinimą ir būtinų gamybos priemonių?"

Taigi laisvė yra galia. Kas sudaro šią galią? Išsilavinimo ir gamybos priemonių turėjimas. *Kas suteiks* išsilavinimą ir gamybos priemones? Visuomenė, kuriai tai *priklauso.* Kieno įsikišimu visuomenė perduos gamybos priemones tiems, kurie jų neturi? *Valstybės įsikišimu.* Iš kur valstybė jas ims?

Tegul skaitytojas pats į tai atsako ir pamato, kur visa tai veda.

Vienas keisčiausių mūsų laikų reiškinių, kuris greičiausiai kels nuostabą mūsų palikuonims, yra tai, kad doktrina, besiremianti šia triguba hipoteze – apie žmonijos inertiškumą, įstatymo visagalybę ir įstatymų leidėjo neklystamumą – tapo šventu simboliu partijai, kuri skelbiasi esanti vienintelė demokratinė partija.

Tiesa, ji taip pat vadina save *socialine.*

Kiek ji demokratinė, tiek ji reiškia beribį tikėjimą žmonija.

Kiek ji *socialinė*, tiek ji traktuoja žmoniją ne geriau kaip molį.

Jei paliečiamos politinės teisės, jei atsiranda galimybė išrinkti įstatymų leidėją iš jų tarpo – o, tada, anot jų, žmonės kupini prigimtinės išminties, įstabios nuovokos; tada *jų valia visuomet teisi*; *tada bendra valia negali klysti.* Rinkimų teisė negali būti apribota. Niekas nėra skolingas visuomenei savo rinkiminės kompetencijos garantijų. Nekyla jokių abejonių dėl kiekvieno rinkėjo noro ir sugebėjimo išmintingai pasirinkti. Argi tauta gali klysti? Argi mes gyvename ne švietimo amžiuje? Argi žmonės turi būti amžinai globojami? Argi jie nėra pakankamai įrodę savo sumanumą ir išmintį? Argi jie nėra sulaukę brandos amžiaus? Argi jie nėra pajėgūs spręsti dalykus savo galva? Argi jie nesupranta savo pačių interesų? Argi yra žmogus ar klasė, kurie drįstų pareikšti turį teisę atstovauti visai tautai, spręsti ir veikti vietoj jos ir už ją? Ne, ne, žmonės nori būti *laisvi*, ir jie bus laisvi. Jie nori patys tvarkyti savo reikalus, ir jie juos tvarkys.

Tačiau kai tik įstatymų leidėjas išrenkamas ir nebesaistomas savo rinkiminių pažadų, kaip pasikeičia jo kalba! Tauta sugrįžta į pasyvumą, inertiškumą, į nebūtį, o įstatymų leidėjas įgyja visagalio savybių. Jis – ir išradėjas, ir vadovas, ir judintojas, ir organizatorius. Žmonijai nelieka nieko, kaip tik leistis būti dorojamai; išmuša despotijos valanda. Ir pastebėkite, kad tai neišvengiama; nes tauta, tik ką buvusi tokia apsišvietusi, tokia dora, tokia tobula, dabar jau nebeturi jokių prigimtinių sugebėjimų arba turi tik tokius, kurie ją veda į nuopolį. O jūs dar norite palikti jai kruopelę laisvės! Ar jūs nežinote, kad, anot p. Considerant'o, *laisvė neišvengiamai veda prie monopolijos*? Ar jūs nežinote, kad laisvė reiškia konkurenciją, o konkurencija, anot p. L. Blanc'o, yra *paprastų žmonių naikinimo ir verslininkų žlugdymo sistema*? Argi Šveicarijos, Olandijos, Anglijos ir Jungtinių Valstijų pavyzdys neliudija, kad kuo laisvesnė tauta, tuo labiau ji puolusi ir žlugusi? Ar jūs nežinote, kad, vėl anot p. L. Blanc'o, „konkurencija skatina monopolijas" ir kad todėl „mažos sąnaudos kelia kainas"? Kad „konkurencija vis labiau sekina vartojimo šaltinius ir paverčia gamybą destruktyvia veikla"? Kad „konkurencija didina gamybą ir mažina vartojimą"? Ir kad iš čia seka, jog laisvi žmonės gamyba užsiima tam, kad sumažintų vartojimą – kad *laisvė reiškia priespaudą ir pamišimą* ir kad p. L. Blanc'as turi nedelsiant įsikišti ir padaryti tam galą?

Kokią dar laisvę jiems galima palikti? Sąžinės laisvę? Bet jie pasinaudos šia galimybe, kad taptų ateistais. Švietimosi laisvę? Bet tėvai užsimanys, kad jų vaikai būtų mokomi amoralių ir klaidingų doktrinų; be to, kaip mus tikina p. Tiers, jei švietimas būtų laisvas, jis nustotų būti tautinis ir mūsų vaikams būtų pradėtos diegti turkų arba indų idėjos; dabar gi universitetų įstatyminės despotijos dėka jie turi puikią progą įsisavinti kilnias romėnų idėjas. Darbo laisvę?

Bet juk tai – konkurencija, kurios išdavoje visi gaminiai lieka nesuvartoti, paprasti žmonės išmirė, o verslininkai sužlugdyti. Prekybos laisvė? Bet juk puikiai žinoma – protekcionistai tai šimtąkart įrodė – kad laisvai prekiaudamas žmogus žlunga ir kad norėdamas praturtėti jis turi prekiauti ne laisvai. Asociacijų laisvė? Bet pagal socialistų doktriną, laisvė ir asocijavimasis tarpusavyje nesuderinami, kadangi ji siekia būtent atimti iš žmonių jų laisvę, kad priverstų juos asocijuotis.

Taigi aiškiai matome, kad socialdemokratai negali neveidmainiaudami palikti žmonijai nors kokią laisvę, kadangi žmogus savo prigimtimi linkęs į išsigimimą ir amoralumą – ir tik šie ponai gali užkirsti tam kelią.

Tokiu atveju kyla klausimas – kodėl jie taip šaukiasi visuotinės rinkimų teisės?

Socialistų reikalavimai kelia dar vieną klausimą, kurį aš dažnai jiems adresuoju ir į kurį, kiek man žinoma, jie niekada netsakė. Jeigu įgimti žmonijos polinkiai tokie žemi, kad iš jos turi būti atimta laisvė, tai kaip gali būti tokie aukšti socialistų polinkiai? Argi įstatymų leidėjai ir jų parankiniai nepriklauso žmonių giminei? Ar jie tariasi esą krėsti iš kitokio molio nei likusioji žmonija? Jie sako, kad visuomenė, palikta savieigai, neišvengiamai žlugs dėl savo žemų instinktų. Jie reikalauja, kad valdžia sustabdytų šį lemtingą žmonijos nuosmukį ir nukreiptų ją geresne linkme. Bet jeigu jie yra gavę iš aukštybių tokios išminties ir tokių dorybių, iškeliančių juos virš žmonijos, tegul parodo savo įgaliojimus. Jie nori būti *ganytojais* ir jie nori, kad mes būtume jų *avimis.* Tokia tvarka numato jų prigimtinį pranašumą, ir mes turime visas teises reikalauti, kad jie mums jį įrodytų, prieš mums einant toliau.

Pastebėkite: aš neginčiju jų teisės išradinėti visuomeninės santvarkos modelius, propaguoti savo siūlymus, agituoti už juos ir eksperimentuoti su jais savo pačių kailiu, savo pačių sąskaita ir rizika; bet aš tikrai ginčiju jų teisę primesti juos įstatymiškai, t. y. naudojant policijos pajėgas ir viešąsias lėšas.

Aš reikalauju, kad Cabeto, Fourier'o, Prodhono mokytiniai, klasicistai bei protekcionistai išsižadėtų ne savo atskirų idėjų, bet jiems visiems bendros idėjos – jėga pajungti mus jų grupėms ir falangoms, jų visuomeninėms dirbtuvėms, jų beprocenčio kredito bankams, jų graikiškai – romėniškai moralei, jų komerciniams suvaržymams. Aš reikalauju iš jų, kad mums būtų palikta teisė įvertinti jų planus ir neprisidėti prie jų nei tiesiogiai, nei netiesiogiai, jei jie pažeidžia mūsų interesus arba priešingi mūsų sąžinei.

Juk jų reikalavimas griebtis apmokestinimo ir valstybinės prievartos, jau savaime reiškiantis priespaudą ir plėšikavimą, dar rodo ir pražūtingą įsitikinimą, kad visuomeninės tvarkos planuotojas yra neklystantis, o visi kiti žmonės – neišmanėliai.

Bet jeigu žmonės neišmanėliai, kaip tuomet galima reikalauti visuotinės rinkimų teisės?

Šis idėjų prieštaringumas atsispindi, deja, ir mūsų istorijoje; nors prancūzų tauta pirmavo kitų tautų atžvilgiu kovoje dėl savo teisių, tiksliau, dėl jų politinių garantijų, ji vis dėlto pasiliko iš visų tautų daugiausia valdoma, tvarkoma, reglamentuojama, prievartaujama, pančiojama ir išnaudojama tauta.

Prancūzija taip pat, ir neišvengiamai, yra viena iš tų tautų, kur revoliucijos tikimybė didžiausia.

Kartą pasigavę šios idėjos, išpažįstamos visų mūsų politinių teoretikų, ir taip energingai išreikštos p. L. Blanc'o žodžiais „Valdžia – tai organizuojanti visuomenės jėga"; kartą pradėjus žmonėms matyti savyje juslines, bet pasyvias būtybes, nepajėgiančias savo protu ir energija dvasiškai ar materialiai tobulintis, ir sudėjus visus savo lūkesčius į įstatymą; trumpai, pripažinus, kad jų santykis su valstybe yra avių santykis su ganytoju, valdžios atsakomybė tampa begaline. Gėris ir blogis, dorybės ir ydos, lygybė ir nelygybė, turtas ir skurdas – visa tai pareina iš jos. Ji įgaliota visa kam, ji imasi visko, ji daro viską. Jeigu mes laimingi, ji turi teisę į mūsų dėkingumą; bet jeigu mes nelaimingi, ji viena kalta. Argi iš esmės jai nepriklauso mūsų asmuo ir nuosavybė? Argi įstatymas ne visagalis? Įvesdama švietimo monopoliją, ji imasi pildyti lūkesčius tėvų, iš kurių atimta jų pasirinkimo laisvė; ir jeigu šie lūkesčiai nuvilti, kas kaltas? Reguliuodama pramonę, ji siekia jos suklestėjimo; kitaip būtų beprasmiška atimti iš jos laisvę; ir jeigu pramonė nukenčia, kas kaltas? Trikdydama prekybos balansą savo tarifais, valstybė siekia prekybos pagyvėjimo; ir jeigu vietoj pagyvėjimo prasideda jos nuosmukis, kas kaltas? Suteikdama laivininkystės pramonei protekciją mainais už jos laisvę, ji siekia šią šaką padaryti pelningą; ir jeigu ji tampa nuostolinga, kas kaltas?

Tokiu būdu nėra nė menkiausio tautą paliečiančio negalavimo, dėl kurio valdžia nebūtų savanoriškai prisiėmusi atsakomybės. Tad nieko nuostabaus, kad bet koks mažiausias skaudulys gali tapti revoliucijos priežastimi.

O kokie siūlomi vaistai? Neribotai plėsti įstatymo sritį, t. y. valdžios atsakomybę.

Bet jeigu valdžia griebiasi kelti ir reguliuoti atlyginimus – ir nesugeba; jeigu ji griebiasi padėti visiems nelaimingiems – ir nesugeba; jeigu ji griebiasi užtikrinti pensijas visiems dirbantiesiems – ir nesugeba; jeigu ji griebiasi aprūpinti dirbančiuosius gamybos priemonėmis – ir nesugeba; jeigu ji griebiasi teikti beprocentį kreditą visiems prašantiesiems – ir nesugeba; jeigu p. de Lamartine'o (mūsų apmaudui) pasakytais žodžiais „valstybė imasi tautos sielos apšvietimo, tobulinimo, švarinimo, stiprinimo, dvasinimo ir šventinimo uždavinio" ir jį sužlugdo, argi neaišku, kad po kiekvieno nusivylimo (deja, visada numatomo) kils toks pat numatomas revoliucijos pavojus?

Grįždamas prie savo temos pareiškiu: prie pat skiriamosios ekonomikos mokslo ir politikos mokslo linijos kyla svarbus klausimas. Štai jis:

Kas yra įstatymas? Koks jis turi būti? Kokia jo jurisdikcijos sritis? Kokios jo ribos? Kokios įstatymų leidėjo prerogatyvos?

Neabejodamas atsakau: *įstatymas – tai kolektyvi jėga neteisingumui atremti.* Trumpai: *įstatymas – tai teisingumas.*

Netiesa, kad įstatymų leidėjas turi absoliučią galią mūsų asmeniui ir nuosavybei, nes jie egzistavo iki jo ir jo užduotis yra jų garantavimas.

Netiesa, kad įstatymas skirtas reguliuoti mūsų sąžinei, mūsų idėjoms, mūsų valioms, mūsų apšvietai, mūsų įsitikinimams, mūsų darbui, mūsų verslui, mūsų talentams, mūsų laisvalaikiui.

Jis skirtas tam, kad užkirstų kelią asmens teisių pažeidimui bet kurioje minėtų sričių.

Kadangi jėga yra jo būtinoji sankcija, teisėta įstatymo sritimi gali būti tik jėgos teisėtumo sritis, būtent – teisingumas.

Kadangi kiekvienas individas turi teisę naudoti jėgą tik savigynai, kolektyvi jėga, kuri yra tik individualių jėgų visuma, negali būti pagrįstai naudojama jokiam kitam tikslui.

Tad įstatymas yra ne daugiau kaip iki jo egzistuojančios individo teisės į pagrįstą savigyną organizavimas.

Įstatymas – tai teisingumas.

Klaida yra manyti, kad jam leistina varžyti žmogaus asmenį ar atiminėti nuosavybę net filantropiniais tikslais – juk jo paskirtis yra būtent asmens ir nuosavybės apsauga.

Ir tegul niekas neaiškina, kad jis gali būti dar ir filantropinis, jei jis susilaiko nuo bet kokios priespaudos ar plėšimo; nes tai yra vidinis prieštaravimas. Įstatymas negali neveikti mūsų asmens ar nuosavybės; jei jis jų nesaugo, jis pažeidžia asmens laisvę ir nuosavybės teisę vien tuo faktu, kad jis veikia, kad jis egzistuoja.

Įstatymas – tai teisingumas.

Tai aišku, paprasta, puikiai apibrėžiama ir apribojama, prieinama kiekvienam protui, matoma kiekvienam žvilgsniui, nes teisingumas yra pastovus, tvarus, nekintamas dydis, kurio nebūna nei *daugiau,* nei *mažiau*.

Jeigu jūs peržengsite šią ribą, jei kursite įstatymą religijai, brolybei, lygybei, filantropijai, pramonei, literatūrai ar menui, jūs iškart atsidursite neapibrėžtume ir netikrume, nepažįstamoje aplinkoje, utopijoje, primestoje jėga arba, dar blogiau, tarp daugybės besiriejančių utopijų, kurių kiekviena siekia užgrobti įstatymą, kad po to jėga primestų jums save; juk brolybė ir filantropija, kitaip nei teisingumas, neturi jokių apibrėžtų ribų. Kur jūs nubrėšite ribą? Kur įstatymas nubrėš ribą? Koks nors p. Saint-Cricqas savo filantropiją skiria tik išrinktoms pramoninėms klasėms ir todėl reikalauja, kad įstatymas *reguliuotų vartotojus gamintojų naudai.* Kitas, kaip antai p. Considerantas, gina darbininkijos reikalą ir reikalauja, kad įstatymas jiems duotų apsirengimo, būsto, maisto ir kitų *būtiniausių reikmių minimumą.* Trečias, p. L. Blanc'as, visiškai teisingai pasakys, kad visa tai dar toli nuo tikrosios brolybės ir kad įstatymas turi parūpinti kiekvienam gamybos priemonių bei norimą išsilavinimą. Ketvirtas pažymės, kad tokia tvarka vis dar palieka erdvės nelygybei, ir todėl įstatymas turi nešti prabangą, literatūrą ir meną į pačius atkampiausius kaimus. Taip, jūs būsite nuvesti tiesiai į *komunizmą,* arba, greičiau – įstatymų leidyba taps tuo, kuo ji jau yra: mūšio lauku visokiems šviesios ateities kliedesiams ir nežabotam godumui.

Įstatymas – tai teisingumas.

Jeigu mes priimame šį apibrėžimą, tai galime įsivaizduoti valdžią, kuri bus paprasta ir stabili. Ir aš metu iššūkį kiekvienam – tegul parodo, iš kur galėtų kilti revoliucijos, sukilimo ar bent maišto idėja, jei viešosios policijos pajėgos būtų apribotos neteisingumo šalinimo užduotimi. Esant tokiam režimui pakiltų gerovė, ji lygiau pasiskirstytų, o dėl neišvengiamų žmonijos vargų, tai niekas nemėgintų kaltinti dėl jų valdžios, nes ši turėtų su jais tokį pat ryšį, kokį jie turi su temperatūros svyravimais. Ar žmonės kada nors maištavo prieš Apeliacinį Teismą, ar jie buvo kada nors įsilaužę į taikos teisėjo būstinę reikalaudami minimalių atlyginimų, beprocenčių kreditų, gamybos priemonių, protekcinių tarifų ar valdiškų dirbtuvių? Jie puikiai žino, kad šie dalykai nepriklauso teisėjo jurisdikcijai, ir jie panašiai žinotų, kad tokie dalykai nepriklauso įstatymo jurisdikcijai.

Bet pradėkite grįsti įstatymą brolybės principu, pradėkite skelbti, kad gėris ir blogis priklauso nuo įstatymo, kad jis atsako už visas individo bėdas, visą socialinę nelygybę, ir jūs atversite duris begaliniams skundams, piktumams, neramumams ir revoliucijoms.

Įstatymas – tai teisingumas.

Ir iš tiesų būtų keista, jei jis būtų kas nors kita! Ar teisingumas nėra teisė? Ar teisės nėra lygios? Tad kokia teise įstatymas gali kištis į mano reikalus, versdamas mane paklusti visuomeninei tvarkai, kurią suplanavo p. Mimeralis, de Melunas, Thiersas ar Louisas Blanc'as, o ne versdamas šiuos ponus paklusti mano planams? Ar tariama, kad gamtos man pašykštėta vaizduotės susikurti savajai utopijai? Ar tai įstatymo paskirtis rinktis iš daugybės tuščių fantazijų ir po to atiduoti viešą policijos galią vienai jų aptarnauti?

Įstatymas – tai teisingumas.

Ir tegul mums neaiškina, o tai nepaliaujamai daroma, kad taip suprastas įstatymas, būdamas nereliginis, individualistinis ir nepermaldaujamas, formuotų žmoniją pagal savąją viziją. Tai absurdiška išvada, lygiavertė tam apkvaišimui valdžia, kuris žmonijoje mato tik įstatymo kūrinį.

Kadangi būsime laisvi, tai ar nustosime veikti? Kadangi organizuojančią galią gausime ne iš įstatymo, tai ar dėl to neteksime veikimo paskatų? Kadangi įstatymas apsiribos užtikrinimu mums laisvo naudojimosi savo sugebėjimais, tai ar dėl to bus paralyžiuoti mūsų sugebėjimai? Kadangi įstatymas neprimes mums religijos formų, asocijavimosi būdų, švietimo metodų, darbo taisyklių, prekybos tvarkos, labdaros planų, tai ar dėl to mes pulsime į ateizmą, atsiskyrėliškumą, tamsumą, skurdą ir savanaudiškumą? Ar dėl to mes prarasime sugebėjimą pažinti Dievo galią ir gailestingumą, liausimės padėti vienas kitam, mylėti ir gelbėti mūsų nelaimėlius brolius, tirti gamtos paslaptis ir stengtis patys tobulėti?

Įstatymas – tai teisingumas.

Ir tik pagal teisingumo įstatymą, tik viešpataujant teisei, tik laisvės, saugumo, stabilumo ir atsakingumo sąlygomis kiekvienas žmogus pajus savo būties vertę ir orumą, o žmonija pasieks – ramiu ir taikingu būdu, kad ir lėtai, bet užtikrintai – tos pažangos, kuri jai lemta.

Man rodos, protas yra mano pusėje; nes kokį klausimą aš bepaimčiau teoriniam svarstymui, ar jis būtų religinis, filosofinis, ar ekonominis; ar jis liestų gerovę, moralę, lygybę, teisę, teisingumą, pažangą, atsakomybę, solidarumą, nuosavybę, darbą, prekybą, kapitalą, atlyginimą, mokesčius, kreditą ar valdžią; nesvarbu, nuo kurio taško moksliniame horizonte aš pradedu savo tyrinėjimus, visi jie neišvengiamai leidžia padaryti tą pačią išvadą: visuomeninių problemų sprendimas glūdi laisvėje.

Ir argi patyrimas ne mano pusėje? Pažvelkite į šiandieninio pasaulio padėtį. Kurios tautos laimingiausios, doriausios ir taikingiausios? Tos, kurių įstatymai mažiausiai kišasi į privačią veiklą; kur mažiausiai jaučiama valdžia; kur individualumas turi plačiausią erdvę, o viešoji nuomonė didžiausią įtaką; kur administracinis aparatas mažiausiai išbujojęs ir mažiausiai sudėtingas; kur mokesčiai lengviausi ir mažiausiai nelygūs; kur visuomenės nepasitenkinimas mažiausiai žadinamas, nes mažiausiai pagrindžiamas; kur individų ir klasių atsakomybė yra didžiausia ir kur todėl, net jei veikianti moralė netobula, ji tikrai tobulėja; kur sandoriai, sutartys ir asociacijos mažiausiai varžomos; kur darbui, kapitalui ir gyventojams mažiausiai gresia dirbtinis kilnojimasis; kur žmonių veikla mažiausiai nutolusi nuo jų pačių polinkių; kur mintis apie Dievą aplanko juos dažniausiai; vienu žodžiu, tos tautos arčiausiai priėjo prie šio sprendimo: teisingumo ribose viskas siektina laisva ir tobulėjančia žmogaus iniciatyva, o įstatymu ir jėga nesiektina nieko, išskyrus visuotinį teisingumą.

Štai ką reikia pasakyti: pasaulyje per daug „didžiųjų“ žmonių; per daug įstatymų leidėjų, planuotojų, visuomenės kūrėjų, tautinių vadų, šalies tėvų ir t. t., ir t. t. Per daug žmonių, iškėlusių save virš žmonijos ir siekiančių nurodyti jai jos žingsnius; per daug žmonių, kurie, rūpindamiesi žmonija, daro savo karjerą.

Man pasakys: pats ja ne mažiau rūpiniesi.

Tai tiesa. Bet turi būti pripažinta, kad aš ja rūpinuosi visiškai kitokia prasme ir visiškai kitokiu tikslu, ir jeigu aš priklausau reformuotojų gretoms, tai tik tam, kad priverščiau juos paleisti žmoniją iš savo nagų.

Žmonija man rūpi ne taip kaip Vaucansonui jo automatiniai žaislai, bet kaip fiziologui žmogaus organizmas – jį tirti, juo žavėtis.

Ji man rūpi ta intencija, kuria vadovavosi vienas garsus keliautojas.

Jis atvyko į laukinę gentį. Tik ką buvo gimęs kūdikis, kurį apstojo būrys pranašautojų, kerėtojų ir šundaktarių, apsiginklavusių žiedais, kabliais ir raiščiais. Vienas kalbėjo: „Šis vaikas niekada nesuuos pypkės dūmų aromato, jei aš nepaplatinsiu jo šnervių“. Kitas pasakė: „Jis neturės klausos, jei aš neištempsiu jo ausų ligi jo pečių“. Trečias: „Jis nematys saulės šviesos, jei aš nepasuksiu į ją vienos jo akies“. Ketvirtas: „Jis niekada neatsistos tiesiai, jei aš neatlenksiu jo kojų“. Penktas: „Jis negalės mąstyti, jei aš neišlyginsiu jo galvos“.

„Sustokite! – tarė keliautojas. – Ką Dievas daro, Jis daro gerai. Nemanykite, kad jūs išmanote daugiau už Jį; o kadangi Jis šiai trapiai būtybei suteikė organus, leiskite jiems vystytis ir stiprėti laisvėje.“

Dievas suteikė žmonijai visa, kas reikalinga jos paskirčiai. Yra apvaizdos nulemta visuomeninė fiziologija, kaip kad yra apvaizdos nulemta individuali fiziologija. Visuomenės organai irgi sudaryti taip, kad jie harmoningai vystosi tik gryname laisvės ore. Tad šalin šundaktarius ir planuotojus! Šalin jų žiedus, jų grandines, jų kablius, jų reples! Šalin jų dirbtinius metodus! Šalin jų visuomenines dirbtuves, jų falangas, jų etatizmą, jų centralizmą, jų tarifus, jų valdiškus universitetus, jų valstybinę religiją, jų beprocentį kreditą, jų bankinę monopoliją, jų reguliavimus, jų ribojimus, jų moralizavimą, jų egalitarizavimą per mokesčius! Po šitiekos bergždžių mėginimų primesti visuomeniniam kūnui kaskart naują sistemą sustokime ten, kur turėjome pradėti. Išmeskime visas išsigalvotas sistemas ir duokime šansą laisvei – laisvei, kuri yra tikėjimo į Dievą ir Jo kūrinius aktas.

Vertė Algirdas Degutis

V A L S T Y B Ė

Norėčiau, kad kas nors įsteigtų prizą – ne penkių šimtų, bet milijono frankų, dar ir su visais ordinais – tam, kuris pateiks gerą, paprastą ir suprantamą termino *valstybė* apibrėžimą.

Kokią neįkainojamą paslaugą jis padarytų visuomenei!

Valstybė! Kas ji yra? Ką ji daro? Ką ji turi daryti?

Apie ją težinome, kad ji kažkoks paslaptingas asmuo, kuris yra daugiausia meldžiamas, daugiausia kankinamas, daugiausia užsiėmęs, daugiausia patarinėjamas, daugiausia kaltinamas, daugiausia apeliuojamas ir daugiausia provokuojamas asmuo pasaulyje.

Nes, gerbiamas pone, nors aš neturiu garbės jus pažinti, lažinuosi dešimt prieš vieną, kad jau šešetą mėnesių jūs kuriate utopijas; ir jeigu jūs jas kuriate, tai lažinuosi dešimt prieš vieną, kad atsakomybę už jų įgyvendinimą jūs uždedate *valstybei.*

O jūs, gerbiama pone, esu tikras, visa savo širdimi geidžiate išgydyti žmonijos ligas ir visai neprieštarautumėte, jei ir *valstybė* jums čia talkininkautų. Bet, deja! Nelaimingoji valstybė, kaip tas Figaro, nežino nei ko klausyti, nei ką daryti. Šimtai tūkstančių burnų spaudoje ir tribūnose vienu metu šaukia:

- Organizuok darbą ir dirbančiuosius!
- Išrauk savanaudiškumą!
- Pašalink kapitalo įžūlumą ir tironiją!
- Imkis eksperimentų su mėšlu ir kiaušiniais!
- Išraizgyk šalį geležinkeliais!
- Iriguok lygumas!
- Apželdink miškais kalnus!
- Įsteik pavyzdinių fermų!
- Įsteik harmoningo darbo dirbtuvių!
- Kolonizuok Alžyrą!
- Pamaitink vaikus!
- Išmokyk jaunuomenę!
- Padėk senimui!
- Išsiųsk miestiečius į kaimą!
- Išlygink visų verslų pelną!
- Skolink pinigus be palūkanų visiems norintiems!
- Išlaisvink Italiją, Lenkiją ir Vengriją!
- Pagerink ristūnų veislę!
- Paremk menus; paruošk muzikantus ir šokėjus!
- Apribok prekeivių laisvę; bet tuo pat metu pastatyk prekybinį laivyną!
- Atrask tiesą ir įdėk proto į mūsų galvas!
- „Valstybės paskirtis – šviesti, ugdyti, didinti, stiprinti, dvasinti ir šventinti tautos sielą."
- O, ponai, truputis kantrybės, – atsako *valstybė* su gailia išraiška. – Aš pamėginsiu patenkinti jūsų norus, bet man prireiks šiek tiek lėšų. Aš parengiau penkis ar šešis apmokestinimų projektus – pačius naujausius ir pačius švelniausius pasaulyje. Pamatysite, kaip džiaugsmingai žmonės juos sutiks.

Bet tada pakyla baisus klegesys: „Gėda! Gėda! Kiekvienas gali bet ką padaryti, jei jis turi lėšų! Tada jūs neverti *valstybės* vardo! Užuot apkrovę mus naujais mokesčiais, panaikinkite senuosius. Panaikinkite:

- Druskos mokestį!
- Svaigalų mokestį!
- Laiškų mokestį!

- Oktrojų![9]
- Licencijas.
- Prestacijas."

Visoje šioje sumaištyje ir po to, kai šalies valdžia buvo du ar tris kartus pakeista dėl nesugebėjimo patenkinti visų šių reikalavimų, aš pamėginau parodyti, kad šie reikalavimai prieštaringi. O Dieve! Ką aš galvojau? Kodėl nepasilaikau šių minčių sau?

Ir štai aš amžiams diskredituotas; visi dabar žino, kad aš *beširdis*, *negailestingas* žmogus, sausas filosofas, individualistas, buržujus – trumpai, anglų arba Amerikos mokyklų ekonomistas.

Bet atleiskite man, pakylėtieji rašytojai, jūs, kurių niekas negali sulaikyti, net jūsų pačių prieštaringumas. Aš klystu, be abejonės, ir aš išsižadu savo klaidos visa savo širdimi. Užtikrinu jus – aš nereikalauju nieko daugiau kaip tik įrodymo, kad jūs atradote šalia mūsų geravalę ir neišsemiamą būtybę, vadinančią save *valstybe*, kuri turi duonos visoms burnoms, darbo – visoms rankoms, kapitalo – visiems verslams, kredito – visiems projektams, vaistų – visoms žaizdoms, balzamo – visoms kančioms, patarimų – visiems sunkumams, sprendimų – visoms problemoms, tiesų – visiems protams, pralinksminimų – visam nuoboduliui, pieno – vaikams ir vyno seneliams, kuri pasirūpina visais mūsų poreikiais, numato visus mūsų norus, patenkina visą mūsų smalsumą, ištaiso visas mūsų klaidas, atlygina visas mūsų nesėkmes ir šitaip nuima nuo mūsų pečių būtinybę numatyti savo veiksmų padarinius, vadovautis protu, sveiku sprendimu, nuovoka, patyrimu, tvarkytis patiems, ekonomizuoti, tvardytis ir būti darbštiems.

Argi aš šito nenorėčiau? Teatleidžia man Aukštybės! Kuo daugiau aš apie tai mąstau, tuo lengviau man atrodo visa tai pasiekiama; ir aš taip pat ilgiuosi to neišsenkančio turto ir apšvietos šaltinio, to universalaus gydytojo, tos beribės brangenybės, to neklystančio patarėjo, kurį jūs vadinate *valstybe.*

Todėl aš primygtinai jūsų prašau ją man parodyti, ją apibrėžti ir kaip tik todėl aš siūlau, kad būtų įteiktas prizas pirmajam, kas atras šį retą paukštį. Nes, reikia pripažinti, kad šis įstabus atradimas dar nepadarytas, kadangi žmonės iki šiol vis nuversdavo visus tuos, kurie pasivadindavo *valstybe*, būtent dėl to, kad šie nesugebėdavo įvykdyti šiek tiek prieštaringų programos sąlygų.

Ar reikia aiškinti, kad mes šiuo požiūriu galbūt esame apkvailinti pačių fantastiškiausių iliuzijų, kada nors pagavusių žmonių protus?

Žmogus vengia skausmo ir kančių. Ir vis dėlto dėl savo prigimties jis pasmerktas kęsti stygių, jei jis nededa pastangų užsidirbti pragyvenimui. Tad jis gali rinktis tik iš dviejų blogybių. Ką jis gali padaryti, kad jų abiejų išvengtų? Iki šiol ir amžiams jis atrado tik vieną būdą – *gyventi kitų žmonių darbo vaisiais*, t. y. sutvarkyti reikalus taip, kad skausmai ir malonumai, užuot tenkantys kiekvienam pagal jų natūralią proporciją, būtų paskirstyti tarp išnaudojamų ir išnaudotojų, kad visas skausmas keliautų pirmiesiems, o visas malonumas – antriesiems. Tai principas, kuriuo paremta visa vergovė, taip pat bet koks visų rūšių plėšikavimas: karai, prievartos aktai, prekybos apribojimai, apgaulė, sukčiavimas ir t. t. – baisiausias elgesys, bet puikiausiai suderinamas su jį pagimdžiusia idėja. Galima nekęsti prispaudėjų ir su jais kovoti, bet negalima sakyti, kad jie yra bepročiai.

Vergovė, dėkui Dievui, baigiasi, o mūsų prigimtinis polinkis ginti savo nuosavybę apsunkina tiesioginį ir atvirą plėšikavimą. Tačiau vienas dalykas išlieka, t. y. visų žmonių pragaištingas pirmykštis polinkis perskirti savo dalią į dvi dalis – užkraunant savo skausmus kitiems ir pasilaikant malonumus sau. Pažvelkime, kokiu nauju pavidalu reiškiasi šis apgailėtinas polinkis.

Prispaudėjas jau nebenaudoja tiesioginės jėgos prieš prispaustuosius. Ne, mūsų sąžinė pasidarė tam per daug jautri. Prispaudėjas ir jo auka, žinoma, išlieka, tačiau tarp jų įsispraudžia tarpininkas – valstybė, t. y. pats įstatymas. Ar kas nors gali geriau nuraminti mūsų sąžinę ir – kas laikoma galbūt svarbiausiu dalyku – nuslopinti bet kokį pasipriešinimą? Štai kodėl visi mes su bet kokiomis savo pretenzijomis, vienokia ar kitokia dingstimi, kreipiamės į valstybę. Štai kaip mes į ją prabylame: „Manęs nepatenkina santykis tarp mano malonumų ir mano vargų. Labai prašyčiau skirti mažytę kitų nuosavybės dalį, kad tas santykis man taptų priimtinas. Man pačiam to imtis pavojinga. Ar negalėtumėte man truputį padėti? Ar negalėtumėte man rasti darbą viešojoje tarnyboje arba prispausti mano konkurento verslą, arba – dar geriau – duoti man be palūkanų paskolą iš kapitalo, kurį atėmėte iš jo teisėtų savininkų, arba išmokyti mano vaikus iš visuomeninių lėšų, arba suteikti man skatinančių subsidijų, arba užtikrinti mano gerovę man sulaukus penkiasdešimt metų? Šitaip aš pasiekčiau savo tikslą be sąžinės graužaties, nes pats įstatymas būtų mano pusėje, ir aš gaučiau visą plėšikavimo naudą, be visos su juo susijusios rizikos ir gėdos.“

[9] Oktrojus *(octroi)* – vietinis mokestis kai kurioms prekėms, kuris buvo uždedamas jas įvežant į miestą.

Kadangi, viena vertus, žinoma, jog visi mes kreipiamės su tokiais prašymais į valstybę ir, kita vertus, puikiai žinoma, jog valstybė negali parūpinti daugiau malonumų vieniems, nepridedama sunkumų kitiems, ir belaukdamas kitokių valstybės apibrėžimų, jaučiuosi turįs teisę pasiūlyti savąjį jos apibrėžimą. Kas žino, gal už jį gaučiau prizą? Štai jis:

Valstybė – tai toji didžioji išsigalvota būtybė, per kurią kiekvienas tikisi gyventi kiekvieno kito sąskaita.

Nes tiek šiandien, tiek praeityje kiekvienas iš mūsų, daugiau ar mažiau, mielai pasinaudotų kitų darbu. Mes nedrįstame viešai reikšti šio savo jausmo, mes slepiame jį patys nuo savęs, ir ką tada mes darome? Mes įsivaizduojame tarpininką; kreipiamės į *valstybę:* ir kiekviena klasė taip pradeda savo bylą: „Jūs, kurie galite paimti teisingai ir garbingai, paimkite iš žmonių ir pasidalykite su mumis.“ Varge tu mano! Valstybė kaip tik ir laukia šio šėtoniško patarimo, nes ją sudaro kabinetų ministrai, valdininkai, trumpai – žmonės, kurie, kaip ir visi kiti, puoselėja širdyse norą padidinti savo turtą bei įtaką ir jie visuomet džiaugsmingai pasinaudoja proga. Tad valstybė labai greitai susivokia, kokią naudą ji gali turėti iš to vaidmens, kurį visuomenė jai patiki. Ji bus likimų teisėja ir šeimininkė. Ji ims daug; todėl daug liks jai pačiai. Ji daugins savo agentų skaičių; ji plės jų prerogatyvų sritį; ji įgis milžinišką mastą.

Bet labiausiai pažymėtinas stulbinantis visuomenės aklumas visam tam. Kai nugalėję kariai nugalėtuosius paversdavo vergais, jie elgėsi barbariškai, tačiau ne kvailai. Jų tikslas buvo, kaip ir mūsų, gyventi kitų sąskaita, tačiau, kitaip nei mes, jie tą tikslą pasiekdavo. O ką turime galvoti apie žmones, kurie, matyt, net neįtaria, kad *abipusis plėšikavimas* nenustoja būti plėšikavimu dėl to, kad jis abipusis; kad jis netampa mažiau nusikalstamu dėl to, kad jis vykdomas įstatymiškai ir tvarkingai; kad jis nieko neprideda visuomenės gerovei; kad, priešingai, jis ją mažina lygiai tiek, kiek kainuoja išlaikyti tą išlaidų tarpininką, kurį vadiname *valstybe*?

Ir šį didžiausią mitą tautos pamokymui mes įrašėme Konstitucijos preambulėje. Štai pirmieji preambulės žodžiai:

„Prancūzija įsteigta kaip respublika, kurios tikslas... pakelti visų savo piliečių doroves, išsilavinimo ir gerovės lygį“.

Štai taip: Prancūzija – *abstrakcija* – turi pakelti prancūzų – *realybės* – dorumo, gerovės ir t. t. lygį. Argi tai nereiškia, kad esame apsėsti keistos iliuzijos, gundančios mus tikėtis visko iš kitos nei savo pačių galios? Ar tai nereiškia, kad virš ir šalia prancūzų yra dorybinga, apšviesta, turtinga būtybė, kuri gali ir turi teikti jiems savo malonių? Ar tai nereiškia remtis prielaida, be mažiausio pagrindo, kad tarp Prancūzijos ir Prancūzijos žmonių, t. y. tarp bendro, abstraktaus termino, žyminčio šiuos individus, ir pačių tų individų egzistuoja tėvo–sūnaus, prižiūrėtojo–prižiūrimojo, mokytojo–mokinio santykis? Aš puikiai suprantu, kad kartais perkeltine prasme kalbame apie Prancūziją kaip „rūpestingą tėvą“ ar „švelnią motiną“. Bet kad atsiskleistų visu savo grožiu toji kvailybė, kuri įrašyta mūsų Konstitucijoje, pakanka parodyti, kad minėtas teiginys gali būti apverstas, sakyčiau, ne tik jo nepabloginant, bet net jį pagerinant. Argi jo tikslumas nukentėtų, jei preambulėje būtų pasakyta:

„Prancūzai, įsteigdami Respubliką, siekia pakelti Prancūzijos dorovės, išsilavinimo ir gerovės lygį“?

Tad ko verta aksioma, kurios veiksnys ir tarinys gali būti be jokios žalos pakeisti vietomis? Kiekvienas supranta teiginį: „Motina žindys savo kūdikį“. Bet būtų juokinga pasakyti: „Kūdikis žindys savo motiną“.

Amerikiečiai kitaip suvokė piliečių ir valstybės santykį, kai jie savo Konstitucijos pradžioje įrašė šiuos žodžius:

„Mes, Jungtinių Valstijų žmonės, siekdami sukurti tobulesnę sąjungą, įtvirtinti teisingumą, išsaugoti vidinę rimtį, parūpinti bendrą gynybą, prisidėti prie visų gerovės ir užtikrinti visų mūsų ir mūsų palikuonių laisvę, nustatome...“

Čia nėra jokių mitinių būtybių, jokios abstrakcijos, iš kurios piliečiai galėtų visko reikalauti. Visa, ko jie tikisi, jie tikisi iš savęs ir savo pačių pastangų.

Pirmuosius mūsų Konstitucijos žodžius pakritikavau ne tam, kad atkreipčiau dėmesį vien į metafizinį subtilumą. Aš tvirtinu, kad šis *valstybės suasmeninimas* tiek praeityje, tiek ateityje bus neišsenkantis neramumų ir revoliucijos šaltinis.

Čia visuomenė, viena vertus, ir valstybė, kita vertus, laikomos dviem atskiromis būtybėmis, kur pastaroji, pirmajai turint teisę iš pastarosios reikalauti, apipila pirmąją ištisu žmogiškųjų malonių srautu. Koks turi būti neišvengiamas padarinys?

Viena yra faktas: valstybė neturi ir negali turėti tik vieną ranką. Ji turi dvi rankas, viena – kad imtų, kita – kad duotų; kitaip sakant, kietąją ranką ir minkštąją ranką. Šios pastarosios veikla būtinai subordinuota pirmosios veiklai. Griežtai kalbant, valstybė gali paimti ir neduoti. Matėme taip atsitinkant; ir tai paaiškinama jos rankų akytumu bei lipnumu. Jose visada išlieka dalis ar viskas iš to, ką jos paliečia. Bet niekada nebuvo regėta, niekada nebus regėta ir negali būti regėta, kad valstybė duotų visuomenei daugiau, nei ji iš jos paima. Todėl iš mūsų pusės kvaila būtų stovėti nužemintų elgetų povyzoje, mums ko nors prašant iš valstybės. Ji iš principo negali duoti kokios nors naudos individams bendruomenėje, nedarydama didesnio nuostolio visiems bendruomenės nariams.

Taigi dėl mūsų keliamų reikalavimų ji atsiduria akivaizdžiame ydingame rate.

Jeigu valstybė susilaiko nuo to malonių teikimo, kurio iš jos reikalaujama, ji kaltinama bejėgiškumu, bloga valia, nekompetentingumu. Jeigu valstybė mėgina tuos reikalavimus tenkinti, viskas baigiasi tuo, kad ji užkrauna žmonėms didesnius mokesčius, padarydama daugiau žalos nei naudos ir susilaukdama, kita vertus, visuotinio nepasitenkinimo.

Taigi susiduriame su dviem visuomenės lūkesčiais ir su dviem valdžios pažadais: *daug malonių ir jokių mokesčių*. Tokie lūkesčiai ir pažadai, būdami prieštaringi, niekada negali būti įgyvendinti.

Argi tai nėra visų mūsų revoliucijų priežastis? Juk tarp valstybės, kuri dosni neįgyvendinamais pažadais, ir visuomenės, kuri svaiginasi nerealiais lūkesčiais, įsiterpia dviejų rūšių žmonės – garbėtroškos ir utopistai. Jų vaidmuo visiškai padiktuotas situacijos. Pakanka šiems demagogams sušukti į žmonių ausis: „Valdžioje sėdintys jus apgaudinėja; jeigu mes būtume jų vietoje, mes apipiltume jus malonėmis ir išlaisvintume jus nuo mokesčių."

Ir žmonės tiki, ir žmonės tikisi, ir žmonės daro revoliuciją.

Šiems geradėjams tik paėmus valdžios vairą į savo rankas, iš jų pradedama reikalauti pažadų vykdymo: „Duokite man darbo, taip pat duonos, pašalpų, kreditų, mokslo ir kolonijų, – šaukia žmonės, – ir tuo pat metu, kaip žadėjote, nuimkite nuo manęs mokesčių naštą".

Naujoji *valstybė* ne mažiau susipainioja nei senoji, nes, kai jai tenka imtis neįmanomo dalyko, ji, žinoma, gali žadėti, bet ji negali tesėti. Ji mėgina išlošti laiko, kurio jai reikia brandinant savo milžiniškus projektus. Pradžioje ji padaro keletą nedrąsių mėginimų; viena vertus, ji šiek tiek pratęsia pradinio išsilavinimo trukmę; kita vertus, ji šiek tiek sumažina svaigalų mokesčius (1830). Bet ji visada susiduria su tuo pačiu prieštaravimu: jeigu ji nori užsiimti filantropija, ji turi užkrauti mokesčius; jeigu ji nori pašalinti mokesčius, ji turi išsižadėti filantropijos.

Šie du pažadai visada ir būtinai prieštarauja vienas kitam. Ląsti į skolas, t. y. maitintis ateitimi, tai būdas juos sulaikyti dabartyje; mėginama turėti šiek tiek naudos dabartyje sąskaita didesnio nuostolio ateityje. Bet toks elgesys prikelia bankroto šmėklą, kuri naikina pasitikėjimą, t. y. kreditą. Tad ką tuomet daryti? Tuomet naujoji valstybė užima griežtą liniją prieš savo kritikus: ji suburia savo šalininkus, kad ją palaikytų, ji slopina viešąją nuomonę, ji griebiasi savavališkų įsakų, ji išsižada savo ankstesnių principų, ji pareiškia, kad valdyti įmanoma tik tampant nepopuliaria; trumpai, ji paskelbia save *valdžia.*

Kaip tik šito laukia kiti demagogai. Jie pasinaudoja ta pačia iliuzija, pasuka tuo pačiu keliu, susilaukia tos pačios sėkmės ir netrukus prasmenga toje pačioje prarajoje.

Štai tokiu keliu mes priėjome prie Vasario Revoliucijos. Tuo metu iliuzija, apie kurią kalbame šiame straipsnyje, buvo kaip niekada tvirtai užvaldžiusi visų mintis, kartu su socialistinėmis doktrinomis. Labiau nei kada nors anksčiau žmonės tikėjosi, kad *valstybė*, respublikos forma, plačiai atvers savo gėrybių skrynias ir nutrauks mokesčių srautą. „Aš buvau dažnai apgaudinėjama, – tarė tauta, – bet šįkart aš pati žiūrėsiu, kad nebūčiau vėl apgauta."

Ką galėjo padaryti laikinoji vyriausybė? Deja! Tą, ką tokiais atvejais visos jos daro: žada ir bando išlošti laiko. Taip ji ir padarė, be to, pridėdama iškilmingumo savo pažadams, ji suteikė jiems griežtą įsakų formą. „Didesnė gerovė, trumpesnis darbo laikas, pašalpos, kreditai, nemokamas švietimas, kaimo apstatymas ir tuo pat metu druskos, svaigalų, laiškų, mėsos mokesčių sumažinimas – visa tai bus suteikta... kai susirinks Nacionalinė Asamblėja."

Nacionalinė Asamblėja susirinko, o kadangi nesuderinamos idėjos negali būti kartu įgyvendintos, jos uždaviniu, liūdnu uždaviniu, virto reikalas atšaukti kuo švelnesniu būdu vieną po kito laikinosios vyriausybės įsakus.

Ir vis dėlto, mėgindama nusivylimą sušvelninti, ji turėjo padaryti kai kurių nuolaidų. Kai kurie įsipareigojimai buvo palikti, kiti buvo įvykdyti simboline forma. Todėl dabartinė administracija mėgina išrasti naujų apmokestinimo būdų.

Tad, žvelgdamas kelis mėnesius į priekį, liūdnai savęs klausiu, kas atsitiks, kai naujieji valdžios pareigūnai iškeliaus po kraštą rinkti naujų mokesčių nuo paveldėjimo, nuo pajamų ir nuo žemės ūkio pelno. Tegul Aukštybės paneigia mano nuojautą, bet čia vėl matau, kokia erdvė atsiveria demagogams.

Pasiskaitykite paskutinįjį montanjarų[10] Manifestą, kurį jie išleido artėjant rinkimams. Nors jis gana ilgas, jį galima reziumuoti keliais žodžiais: *valstybė turi duoti piliečiams daug, o imti turi mažai.* Vėl ta pati taktika arba, jei norite, ta pati klaida.

„Valstybė turi užtikrinti nemokamą visų piliečių lavinimą ir švietimą."

Ji turi užtikrinti:

„Bendrą ir profesinį išsilavinimą, kuo labiau pritaikytą kiekvieno piliečio poreikiams, pašaukimui ir sugebėjimams."

Ji privalo:

„Išmokyti kiekvieną pilietį suvokti savo pareigas Dievui, žmonėms ir pačiam sau; ugdyti jo jausmus, įgūdžius ir gebėjimus; trumpai, suteikti jam darbo įgūdžių, savo tikrųjų interesų supratimą ir savo teisių išmanymą."

Ji privalo:

„Padaryti kiekvienam prieinamą literatūrą ir meną, žmonijos minties paveldą, proto lobyną, visus intelektualinius džiaugsmus, kurie pakelia ir stiprina dvasią."

Ji privalo:

„Apdrausti pilietį nuo kančių, kurias neša visos nelaimės, gaisrai, potvyniai ir t. t." [koks imlus šis mažytis „ir t. t."]

Ji privalo:

„Įsiterpti į santykius tarp kapitalo bei darbo ir imtis kredito reguliavimo."

Jai priklauso:

„Žemės ūkio praktinis skatinimas ir veiksminga jo apsauga."

Ji privalo:

„Supirkti geležinkelius, kanalus, kasyklas" [ir, žinoma, taip pat juos tvarkyti su tuo versliniu sumanumu, kuris jai taip būdingas].

Ji privalo:

„Skatinti to vertas įmones, teikti joms visokeriopą pagalbą ištekliais, kad jos pajėgtų iškilti. Reguliuodama kreditą, kad tokios įmonės išsilaikytų, ji turės pirmiausia kontroliuoti pramonines ir žemės ūkio sąjungas."

Valstybė turės visa tai atlikti neapleisdama tų pareigų, kurias ji turi šiandien; pavyzdžiui, jai visuomet reikės atrodyti grėsminga kaimyninėms šalims; juk, kaip sako programos signatarai, „saistomi šventu solidarumu ir respublikinės Prancūzijos pavyzdžiais, mes plečiame savo įsipareigojimus ir savo viltis už tų sienų, kurias despotizmas pastatė tarp tautų, labui tų, kuriuos spaudžia tironijos našta; mes tikimės, kad mūsų šlovingoji kariuomenė prireikus vėl taps laisvės kariuomene".

Matome, kad šventoji valstybės ranka, geroji ranka, kuri duoda ir teikia, bus labai veikli valdant montanjarams. Gal jūs galvojate, kad tokia pat veikli bus kietoji ranka, ranka, kuri lenda į jūsų kišenes ir jas ištuština?

Liaukitės apsigaudinėję. Demagogai nesuprastų savo naudos, jei jie nebūtų išmokę meno slėpti kietąją ranką, mojuodami švelniąja ranka.

Jų valdžia bus švente mokesčių mokėtojui.

„Tik prabangos, – sako jie, – o ne būtiniems dalykams turi būti užkrauti mokesčiai."

Argi tai nebus laimės diena, kai, norėdamas apipilti mus malonėmis, valstybės iždas pasitenkins

[10] Montanjarai *(Montagnards)* – 1848 m. taip buvo vadinami socialistinės demokratinės partijos nariai. Pavadinimas, žinoma, kilęs iš karingosios Dantono ir Robespierre'o „Kalno" partijos prancūzų Revoliucijos laikais.

imdamas iš mūsų tik mūsų perteklines lėšas?

Ir tai dar ne viskas. Montanjarų ketinimu „mokesčiai turi netekti prievartinio pobūdžio ir virsti vien brolybės aktu“.

Rojaus laikai! Aš gerai žinau, kad dabar madinga visur broliautis, bet aš net neįtariau, kad brolybė galėtų sutilpti mokesčių rinkėjo kvite.

Štai ką konkrečiai sako Manifesto signatarai:

„Mes reikalaujame nedelsiant panaikinti visus mokesčius pirmojo būtinumo dalykams, tokiems kaip druska, gėrimai ir t. t.

Reformuoti nekilnojamojo turto mokesčius, oktrojų ir licencijų išpirkimą.

Teisingumą padaryti nemokamą, t. y. supaprastinti formas ir sumažinti išlaidas.“ [Matyt, turima omenyje valstybiniai ženklai.]

Taigi nekilnojamojo turto mokesčiai, oktrojus, licencijų išpirkimas, ženklų mokesčiai, druskos, svaigalų, pašto mokesčiai – visi jie turi būti panaikinti. Šie ponai atrado paslaptį, kaip valstybės *švelniąją ranką* padaryti energingą ir veiklią, paralyžiuojant tuo pat metu jos *kietąją ranką.*

Iš tikrųjų! Klausiu nešališko skaitytojo – ar tai nėra vaikiškumas, dar daugiau, pavojingas vaikiškumas? Kodėl žmonėms nedaryti vieną po kitos revoliucijų, jeigu jie įsikalė į galvas nesustoti tol, kol nebus įgyvendintas štai šis prieštaravimas: „Nieko valstybei neduokime ir gaukime iš jos daug“?

Ar kas nors tiki, kad montanjarams atėjus į valdžią, jie patys netaps aukomis tų priemonių, kurias jie naudojo jai užgrobti?

Piliečiai, visa istorija yra kova dviejų politinių sistemų, kiekviena iš kurių gali būti paremta gerais argumentais. Pagal vieną, valstybė turi užsiimti daug kuo, bet ji taip pat turi daug imti. Pagal kitą, jos dvejopas veikimas turi būti vos pastebimas. Iš šių dviejų sistemų turime rinktis. Trečioji sistema, kuri yra šių dviejų mišinys ir kuri reikalauja iš valstybės visko, jai nieko neduodant, yra chimeriška, absurdiška, prieštaringa ir pavojinga. Tie, kurie ją skelbia ir kurie mėgaujasi kaltindami valdžią bejėgiškumu ir kiršindami jus ją smurtu versti, jums pataikauja ir jus apgaudinėja arba bent jau apgaudinėja patys save.

Mes gi teigiame, kad valstybė nėra ir negali būti kas nors daugiau kaip tik *bendra policinė galia*, kuri įsteigta ne kaip priespaudos ir abipusio plėšimo įrankis, bet, priešingai, kuri užtikrina kiekvienam savo ir šitaip leidžia įsiviešpatauti teisingumui bei saugumui.

Vertė Algirdas Degutis

NUOSAVYBĖ IR ĮSTATYMAS

Mano bendrapiliečiai patikėjo man *įstatymų leidėjo* titulą.

Šios garbės aš tikrai būčiau atsisakęs, jei šį titulą suprasčiau taip, kaip jį suprato Rousseau.

„Tas, kas išdrįsta formuoti tautą, – teigė jis, – turi jaustis galįs pakeisti pačią žmogaus prigimtį, galima sakyti, perdaryti kiekvieną individą – tobulą ir atskirą patį savaime – į dalį didesnės visumos, iš kurios tas individas semia savo gyvybę ir egzistavimą; pakeisti žmogaus fizinę konstituciją, idant ją sustiprintų ir t. t., ir pan. Jei tiesa, kad retai sutinkamas didis valdovas, tai ką jau besakyti apie didį įstatymų kūrėją? Pirmajam tereikia tik įgyvendinti kito jau sukurtą modelį. Antrasis – mašinos išradėjas, kai tuo tarpu pirmasis – tik operatorius, įjungiantis ir valdantis tą mašiną".

Tikėdamas, kad visuomenė yra žmogaus tvarinys, Rousseau be galo išaukštino įstatymą ir įstatymų kūrėją. Jo nuomone, įstatymų kūrėją ir likusią žmoniją skiria didžiulis atstumas, netgi praraja – panaši į tą, kuri skiria mašinos kūrėją nuo inertiškos materijos, iš kurios ta mašina padaryta.

Jo nuomone, įstatymas turėtų būti pajėgus pertvarkyti žmones ir kurti arba naikinti nuosavybę. Mano nuomone, visuomenė, asmenys ir nuosavybė egzistuoja iki įstatymo; patikslindamas paskutiniosios atžvilgiu aš pasakyčiau: ne nuosavybė egzistuoja įstatymų dėka, o įstatymas egzistuos todėl, kad yra nuosavybė.

Šios dvi sistemos skiriasi iš esmės. Kadangi jų išvados dažnai lieka nepastebėtos, aš tikiuosi, kad man bus leista suformuluoti klausimą labai griežtai. Pirmiausia, žodį *nuosavybė* aš vartoju bendrąja prasme, o ne siaurąja – kaip *nekilnojamasis turtas*. Man, kaip turbūt ir visiems ekonomistams, labai gaila, kad šis žodis nejučiom asocijuojasi su žemės valdymu. *Nuosavybę* aš suprantu kaip teisę, kurią turi dirbantysis į jo darbu sukurtą vertę.

Tai išsiaiškinus, aš klausiu, ar šią teisę sukūrė įstatymas, ar priešingai – ji ankstesnė ir pirmesnė už įstatymą; ar reikia įstatymo, kad galėtų atsirasti nuosavybė, ar priešingai – nuosavybė yra pirminis faktas ir teisė, iš kurių atsiranda įstatymas. Pirmuoju atveju kaip tik įstatymų leidėjas turi organizuoti, apibrėžti ir net naikinti nuosavybę, jei jis mano, kad taip bus geriau; antruoju atveju jo jurisdikcija apsiriboja nuosavybės teisių užtikrinimu ir apsauga.

Vieno iš žymiausių šių laikų mąstytojų p. de Lamennais'o pateikto konstitucijos projekto preambulėje aš aptikau tokius žodžius:

„Prancūzijos žmonės pareiškia, kad jie pripažįsta teisių ir pareigų pirmenybę bei viršumą prieš bet kokius pozityvius įstatymus, jų nepriklausomybę nuo pastarųjų.

Šios teisės ir pareigos, duotos paties Dievo, sudaro trejybinę dogmą, kuri apibrėžiama šventais žodžiais: Lygybė, Laisvė, Brolybė."

Aš klausiu, ar teisė į nuosavybę nėra viena iš tų teisių, kurios neatsiranda iš pozityvių įstatymų, o yra pirmesnės už bet kokį įstatymą ir yra racionalus paties įstatymo egzistavimo pagrindas.

Tai nėra, kaip gali pasirodyti, tik teorinis ar grynai retoriškas klausimas. Jis labai, fundamentaliai svarbus. Jo sprendimas visuomenei ypač aktualus, ir skaitytojas, tikiuosi, tuo įsitikins, kai tik aš palyginsiu šių dviejų sistemų ištakas ir pasekmes.

Ekonomistai teigia, kad *nuosavybė* yra Apvaizdos faktas, panašiai kaip ir žmogaus *asmuo.* Pirmojo įstatymas nesukuria, taip pat kaip ir antrojo. Nuosavybė yra neišvengiama žmogaus prigimties išvada.

Tikrąja to žodžio prasme, žmogus *gimsta savininku*, nes jis gimsta su poreikiais, kurių patenkinimas gyvybiškai svarbus, ir su organais bei sugebėjimais, kurių išvystymas būtinas tų poreikių patenkinimui. Sugebėjimai tėra asmens tęsinys; o nuosavybė – tik sugebėjimų tęsinys. Atimti iš žmogaus jo sugebėjimus yra tas pat, kaip jį nužudyti, kaip ir atimti iš žmogaus jo sugebėjimų vaisius – tas pat, kaip jį nužudyti.

Kai kurie politikos teoretikai labai susirūpinę, kokį žmogų Dievui derėjo sukurti. Tuo tarpu mes tyrinėjame tokį žmogų, koks jau yra Dievo sukurtas. Mes matome, kad jis negali gyventi, nepatenkindamas savo poreikių, kad savo poreikių jis negali patenkinti nedirbdamas ir kad jis nesiims jokio darbo, jei nebus tikras, kad galės pasinaudoti jo vaisiais savo poreikiams patenkinti.

Štai kodėl mes įsitikinę dieviška nuosavybės kilme ir tuo, kad žmonių įstatymų paskirtis – jos *gynimas ir saugojimas.*

Nuosavybės pirmenybė prieš *įstatymą* yra tiek akivaizdi, kad ją pripažįsta ir laukiniai, neturintys įstatymų, bent jau rašytinių. Jei laukinis paaukojo savo darbą būstui įsirengti, niekas neginčys šios jo nuosavybės. Aišku, kitas, stipresnis laukinis gali jį iš jo išvaryti, tačiau tas papiktintų visą gentį, sukeltų jos susirūpinimą. Kaip tik šis smurto pavojus lemia asociacijų kūrimąsi, bendras sutartis, *įstatymus*, įkuria viešosios policijos pajėgas nuosavybės apsaugai. Taigi įstatymas atsiranda iš nuosavybės, o ne nuosavybė iš įstatymo.

Galima sakyti, kad nuosavybės principas sutinkamas net gyvūnų pasaulyje. Kregždė taikiai augina jauniklius tame lizde, kurį pasidarė pati.

Net augalai gyvena ir vystosi asimiliacijos – *pasisavinimo* – dėka. Jie *pasisavina* jiems prieinamas medžiagas, dujas, druskas. Bet koks kišimasis į šį procesą gali būti pražūtingas.

Žmogus taip pat gyvena *pasisavindamas.* Pasisavinimas yra natūralus, Apvaizdos nustatytas, esmingai svarbus gyvenimui reiškinys, ir nuosavybė yra kaip tik tai, ką pasisavinti leidžia darbas. Jei kažkokia medžiaga darbo dėka *įsisavinama* ir *pasisavinama,* nors anksčiau ir nebuvo tokia, aš tikrai nesuprantu, kaip galima manyti, kad įstatymu šį pasisavinimo aktą galima perduoti individui, neatlikusiam šio darbo.

Kaip tik dėl šių esminių faktų, kurie yra būtina žmogaus prigimties pasekmė, ir atsiranda įstatymas. Kadangi noras gyventi ir tobulėti gali paskatinti stipresnį skriausti silpnąjį, tuo pažeidžiant pastarojo teisę į savo darbo vaisius, buvo susitarta, kad visų visuomenės narių suvienytos pajėgos bus skirtos įspėti ir nutraukti smurtą. Taigi įstatymo paskirtis – ginti teisę į nuosavybę. Susitariama ne dėl nuosavybės, o dėl įstatymo.

Paieškokime šių priešingų sistemų ištakų.

Visos mūsų ankstesnės konstitucijos skelbia *nuosavybės* šventumą, kas, atrodytų, nurodo į tai, kad organizuotos visuomenės tikslas – laisvas privačių asmenų ir asociacijų vystymasis per darbą. Tuo pripažįstama, kad teisė į nuosavybę pirmesnė už įstatymą, ir todėl vienintelis įstatymo tikslas – ginti nuosavybę.

Dabar aš klausiu, ar tokia deklaracija buvo įrašyta į mūsų konstitucijas grynai instinktyviai, tiesiog kaip padorumo formulė, negyva raidė, ar ja iš tikrųjų paremtos visos mūsų socialinės nuostatos?

Bet jei tiesa, kad literatūra išreiškia visuomenės nuostatas, šiuo klausimu kyla rimtų abejonių, nes tikrai dar niekad politikos teoretikai, žodžiais pagarbinę nuosavybės principą, taip aktyviai nenaudojo įstatymo ne nuosavybės teisių gynimui, bet nuosavybės, kredito ir darbo varžymui, silpninimui, pertvarkymui, balansavimui, lyginimui ir organizavimui.

Tai reiškia, kad įstatymas ir atitinkamai įstatymų leidėjui suteikta absoliuti valdžia individų ir nuosavybės atžvilgiu.

Tai gali mus liūdinti, bet neturėtų stebinti.

Iš kur semiamos mūsų mintys šiais klausimais ir net pati teisių samprata? Iš lotynų literatūros ir Romos teisės.

Aš nestudijavau teisės, bet žinojimo, kad mūsų teorijos remiasi Romos teise, man pakanka tvirtinti, kad jos yra klaidingos. Romėnai ir negalėjo laikyti nuosavybės kuo nors kitu, kaip tik grynai konvenciniu dalyku – rašytinio įstatymo tvariniu. Be abejo, jie negalėjo, kaip politinė ekonomija, pažvelgti į pačią žmogaus prigimtį ir suvokti būtiną ryšį, jungiantį poreikius, sugebėjimus, darbą ir nuosavybę. Tai daryti jiems būtų absurdiška, tolygu savižudybei. Kaip galėjo jie, gyvenantys iš plėšikavimo, kai jų nuosavybę sudarė grobis, kai visas jų gyvenimas rėmėsi vergų darbu, neišjudindami savo visuomenės pagrindų, įsileisti į savo teisyną mintį, kad tikroji nuosavybės teisė kyla iš ją sukūrusio darbo? Ne, šito jie negalėjo nei pasakyti, nei pagalvoti. Jiems teko pasinaudoti grynai empiriniu nuosavybės apibrėžimu – *jus utendi et abutendi* (teisė naudotis ir piktnaudžiauti), apibrėžimu, liečiančiu tik pasekmes, o ne priežastis ir kilmę. Pastarąsias kaip tik reikėjo nuslėpti.

Liūdna pripažinti, kad teisės mokslas, kokį turime devynioliktajame amžiuje, vis dar remiasi principais, suformuluotais Antikos laikais vergovei pateisinti; tačiau tai nesunku paaiškinti. Prancūzijoje teisės dėstytojas monopolizuotas, o monopolija stabdo vystymąsi.

Be abejo, juristai nesukuria visuomenės nuomonės, tačiau reikia pripažinti, kad universitetas ir bažnytinis švietimas puikiai ruošia prancūzų jaunimą sutikti su klaidingomis šiuo klausimu idėjomis, o tam

užtikrinti visi mes dešimčiai geriausių savo gyvenimo metų panardinami į karo ir vergovės atmosferą, vyravusią Romos visuomenėje.

Ar reikia stebėtis, kad devynioliktajame amžiuje atkartojama romėnų idėja, jog nuosavybė tėra konvencinis dalykas, teisinis institutas; jog ne įstatymas yra nuosavybės pasekmė, o nuosavybė – įstatymo pasekmė. Juk žinome, kad Rousseau susitarimo dalyku, įstatymų leidėjų išradimu ir išmone laikė ne tik nuosavybę, bet ir visą visuomenę.

„Visuomeninė tvarka – tai šventa teisė, kuria remiasi visos kartos. Tačiau ši teisė *duota ne Gamtos.* Todėl ji remiasi *sutartimi.*"

Taigi teisė, kuria remiasi visos kitos, tėra *konvencinė.* Todėl *nuosavybė*, kuri atitinkamai laikoma žemesne teise, taip pat *konvencinė.* Ji irgi ne *Gamtos duota.*

Rousseau idėjos įkvėpė Robespierre'ą. Iš to, ką apie nuosavybę kalba mokinys, nesunku atpažinti mokytojo teorijas ir net retorikos figūras.

„Piliečiai, pirmiausia aš siūlau keletą būtinų papildymų mūsų *nuosavybės* teorijai užbaigti. Tegul šis žodis nieko nebaugina. Jūs, godžios dvasios, gerbiančios tik auksą, galite nebijoti – jūsų turto aš nelieski, koks nešvarus bebūtų jo šaltinis... O dėl manęs, aš geriau būčiau gimęs Fabricijaus lūšnoje, negu Lukulo rūmuose ir t. t., ir pan."

Čia reikia pastebėti, kad nagrinėjant nuosavybės sąvoką, iracionalu ir pavojinga šį terminą vartoti kaip prabangos, dar blogiau – neteisėtai įgytos prabangos sinonimą. Fabricijaus lūšna – tokia pati nuosavybė kaip Lukulo rūmai. Bet leiskite atkreipti skaitytojų dėmesį į tolesnius žodžius, apibendrinančius visą sistemą:

„Apibrėždami laisvę – svarbiausią žmogaus poreikį, švenčiausią iš jo prigimtinių teisių, – mes visiškai pagrįstai sakėme, kad jos ribos – kitų teisės. Kodėl to paties jūs netaikote nuosavybei, *kuri sukurta visuomenės*, lyg amžini Prigimties dėsniai būtų mažiau pažeidžiami negu žmonių *konvencijos?*"

Po šių įžanginių pastabų Robespierre'as savo principus formuluoja taip:

„1. Nuosavybė – tai teisė, kuria gali naudotis kiekvienas pilietis disponuodamas *įstatymo numatyta* gėrybių dalimi.

2. Nuosavybės teisė, kaip ir visos kitos, apribota pareiga gerbti kitų teises."

Tokiu būdu Robespierre'as supriešina *laisvę* ir *nuosavybę.* Šių teisių kilmė skirtinga: viena duota prigimties, kita – visuomenės sukurta. Pirmoji – prigimtinė, antroji – *konvencinė.*

Jau vien tai, kad Robespierre'as numato toms teisėms vienodas ribas, atrodytų, turėjo priversti jį pripažinti ir vienodą jų kilmę. Tai, kad kalbant apie laisvę ar nuosavybę reikalaujama gerbti kitų teises, reiškia ne jų panaikinimą ar apribojimą, o greičiau kaip tik pripažinimą ir įtvirtinimą. Būtent todėl, kad nuosavybė, kaip ir laisvė, yra teisės, pirmesnės už įstatymą, abi jos egzistuoja tik tokiomis sąlygomis, kai gerbiamos kitų tokios pačios teisės, ir įstatymo funkcija – žiūrėti, kad ši riba būtų gerbiama; tai reiškia, kad pripažįstamas ir remiamas pats principas.

Kaip ten bebūtų, neabejotina, kad Robespierre'as, sekdamas Rousseau pavyzdžiu, nuosavybę laikė socialiniu institutu, konvencija. Jis jos visiškai nesiejo su jos teisiniu pagrindu – darbu. Tai teisė, – sakė jis, – disponuoti *įstatymo numatytu* gėrybių kiekiu.

Nebūtina priminti, kad per Rousseau ir Robespierre'ą romėniška nuosavybės samprata buvo perduota pačioms įvairiausioms mūsų socialistų mokykloms. Kaip žinia, pirmasis Louis Blanc'o darbų tomas, skirtas Revoliucijai, – tai ditirambai Ženevos filosofui ir Konvento vadui.

Taigi ši idėja, kad nuosavybės teisė visuomenės sukurta, kad ji yra įstatymų leidėjo išradimas, įstatymo tvarinys, kitaip tariant, kad ji nežinoma žmogui *natūralioje būklėje,* – iš romėnų perėjo mums per teisės dėstymą, klasikines studijas, aštuonioliktojo amžiaus politikos teoretikus, 1793 metų revoliucionierius bei šiuolaikinius planinės socialinės tvarkos propaguotojus.

Toliau nustatykime šių dviejų sistemų, kurias aš ką tik palyginau, pasekmes. Pradėkime nuo „legalistinės" sistemos.

Pirmoji pasekmė ta, kad atsiveria begalinė erdvė utopistinėms fantazijoms.

Tai natūralu. Juk iš principo pripažinus, kad nuosavybė atsiranda iš įstatymo, atsiranda tiek pat būdų sutvarkyti darbą, kiek gali atsirasti įvairių įstatymų variantų svajotojų galvose. Iš principo pripažinus, kad įstatymų leidėjo pareiga – savo nuožiūra tvarkyti, jungti ir formuoti individus bei nuosavybę, gali būti sugalvota begalė individų ir nuosavybės tvarkymo, jungimo bei formavimo būdų. Šiuo metu Paryžiuje cirkuliuoja ne mažiau kaip 500 pasiūlymų, kaip organizuoti darbą, ir dar tiek pat – kaip organizuoti kreditą. Be abejo, šie planai vienas kitam prieštarauja, tačiau visi jie remiasi ta pačia mintimi: būtent įstatymas sukuria teisę į nuosavybę; būtent įstatymų leidėjas gali disponuoti asmenimis ir jų darbo vaisiais kaip absoliutus šeimininkas.

Didžiausio visuomenes dėmesio susilaukė Fourier'o, Saint-Simono, Owen'o, Cabet'o ir Louis Blanc'o pasiūlymai. Bet būtų absurdiška įtikėti, kad šie penki organizavimo būdai – vieninteliai įmanomi. Jų yra neribotas skaičius. Kiekvieną rytą gali atsirasti dar vienas, dar labiau gundantis negu vakarykštis, ir... palieku jūsų vaizduotei nuspręsti, kas atsitiktų su žmonija, jei tik primetus mums vieną iš šių planų, staiga atsirastų kitas, dar įtikinamesnis. Žmonijai tektų rinktis, ar keisti savo gyvenimą kasdien, ar visiems laikams eiti keliu, jau pripažintu neteisingu, vien todėl, kad juo jau pradėta eiti.

Antroji pasekmė ta, kad visi šie svajotojai ima trokšti valdžios. Tarkim, aš sugalvojau darbo organizavimo sistemą. Ją paskelbti ir laukti, kol žmonės nuspręs, ar ši sistema tinkama, vadinasi, pripažinti, kad iniciatyva lieka jų rankose. Bet dabar nagrinėjamoje sistemoje iniciatyva – įstatymų leidėjo rankose. Įstatymų leidėjas, pasak Rousseau, turi jaustis pajėgus pakeisti žmogaus prigimtį. Todėl aš sieksiu tapti įstatymų leidėju, kad galėčiau įgyvendinti savo sugalvotą socialinę tvarką.

Dar daugiau, akivaizdu, kad sistemos, paremtos prielaida, jog nuosavybės teisė visuomenės sukurta, veda į privilegijų sistemą arba į visišką komunizmą, atsižvelgiant į gerus ar blogus išradėjo tikslus. Jei jis vadovausis savanaudiškais tikslais, jis pasinaudos įstatymu keleto praturtinimui visų sąskaita. Jei jis nusiteikęs filantropiškai, jis norės išlyginti visų pragyvenimo lygį ir todėl numatys priemones, užtikrinančias visiems įstatyminę teisę į lygią dalį visko, kas pagaminta. Tiesa, neaišku, ar tokiomis sąlygomis iš viso galima ką nors pagaminti.

Šiuo požiūriu Liuksemburgas (Nacionalinės Asamblėjos posėdžių vieta – vert.) neseniai pateikė neprilygstamą reginį. Ar neišgirdome pačiame devynioliktojo amžiaus viduryje, praėjus vos porai dienų po Vasario Revoliucijos (revoliucijos, vykusios su laisvės šūkiais), kaip žmogus, ministras, provincijos vyriausybės narys, oficialus asmuo, įgijęs neribotą revoliucinį autoritetą, ramiai klausia, ar mokant atlyginimus reikia atsižvelgti į darbininko jėgą, talentą, darbštumą, įgūdžius, kuriais sukuriamos gėrybės, ar, nepaisant šių asmeninių savybių ir jų naudingumo, geriau mokėti visiems vienodą algą? Tas tolygu klausimui, ar už jardą audeklo, kurį į rinką pateikė tinginys, turi būti sumokėta ta pati kaina, kaip ir už jardus, kuriuos parduoda darbštus žmogus. Ir kas jau visai neįtikėtina, tas veikėjas pareiškė, kad jam labiau patiktų vienodos visų pajamos, nepriklausomai nuo pagamintų prekių kokybės ir kiekio; o toliau jis nusigalvojo iki to, kad, nors gamyboje *du yra du,* pagal *įstatymą* turi būti *vienas.*

Štai kur nueinama pradėjus nuo prielaidos, kad įstatymas stipresnis už gamtą.

Tie, į kuriuos jis kreipėsi, suvokė, kad toks savavaliavimas prieštarauja pačiai žmogaus prigimčiai, kad vienas audeklo jardas neturėtų suteikti teisės į tokį pat atlyginimą kaip ir du. Konkurencija, kurią bandoma tokiu būdu užgniaužti, virs kitokia konkurencija – tūkstantį kartų blogesne: kiekvienas darbininkas stengsis dirbti kuo mažiau – juk įstatymas visiems garantuoja vienodus atlyginimus.

Bet pilietis[11] Blanc'as numatė ir šį prieštaravimą ir kad įveiktų šį *dolce far niente* – deja, tokį įprastą žmogui, kai jo darbas neatlyginamas, jis sugalvojo kiekvienoje komunoje įsteigti postą, kur būtų skelbiami tinginių vardai. Tiesa, jis nemini, ar bus ir inkvizitoriai, šnipinėjantys tingumo nuodėmę, teismai, baudžiantys už ją, bei policija, vykdanti nuosprendžius. Verta pastebėti, kad utopistų visiškai nejaudina tas milžiniškas valdžios aparatas, kurio reikia jų įstatyminiams mechanizmams įgyvendinti.

Kai Liuksemburgo deputatai šiek tiek pasimetė, atsistojo pilietis Vidalas, piliečio Blanc'o sekretorius, kad mokytojo idėjoms sudėliotų taškus ant „i". Pasinaudojęs Rousseau pavyzdžiu, pilietis Vidalas pasiūlė nei daugiau, nei mažiau, kaip pakeisti žmogaus prigimtį ir Apvaizdos įstatymą.

Apvaizda nusprendė suteikti kiekvienam individui tam tikrus poreikius su visomis jų pasekmėmis bei tam tikrus sugebėjimus, taip pat su jų pasekmėmis, taip sukurdama *savąjį interesą* arba, kitaip sakant, savisaugos instinktą bei troškimą tobulėti – didžiąją žmonijos motyvacinę jėgą. Ponas Vidalas ruošiasi visa tai pakeisti. Pažiūrėjęs į Dievo darbą, nusprendė, kad jis netikęs. Nuosekliai rutuliodamas prielaidą, kad įstatymas ir įstatymų kūrėjas gali viską, jis ruošiasi dekretu uždrausti interesą. Pastarąjį turi pakeisti *„garbės kodeksas*". Nuo šiol darbininkai dirbs ne tam, kad pragyventų ir išlaikytų šeimą, o tam, kad rūpintųsi savo garbe vengdami baisaus posto, lyg naujasis motyvas nebūtų tiesiog kita intereso forma.

Ponas Vidalas ilgai vardija, ką padarė armijos laikydamosi garbės kodekso. Tačiau tegu jis pasako visą tiesą, ir jei jis ruošiasi darbininkus mobilizuoti, tai ar galios karo įstatymai, numatantys mirties bausmę už 30 nusikaltimų; ar jie taps darbo įstatymų kodeksu?

[11] Kreipinys „pilietis" įvestas Prancūzijos Revoliucijos metu, panašiai kaip komunistų kreipinys „draugas", čia vartojamas ironiškai.

Ir dar baisesnė šio žalingo principo, su kuriuo aš dabar kovoju, pasekmė – neapibrėžtumas, lyg Damoklo kardas kabantis virš darbo, kapitalo, komercijos, gamybos; tas taip rimta, kad aš prašau skaitytoją sutelkti visą dėmesį.

Tokioje šalyje kaip Jungtinės Valstijos, kur nuosavybės teisė yra aukščiau už įstatymą, kur vienintelė viešosios policijos funkcija – saugoti šią prigimtinę teisę, kiekvienas žmogus gali visą savo darbą ir kapitalą skirti gamybai. Jam nereikia bijoti, kad įstatymų leidėjas nuolat žlugdys jo planus ir apskaičiavimus.

Ir atvirkščiai, kai elgiamasi pagal principą, kad ne darbas, o įstatymai yra nuosavybės pagrindas, kai utopijų kūrėjai gali primesti mums savo schemas visuotinai – dekretais, kiekvienas supranta, kad visi numatymo sugebėjimai ir išmintis, kuriais gamta apdovanojo žmogų, bus nukreipti prieš gamybos pažangą.

Iš kur tokiomis sąlygomis atsiras didvyris, drįstantis steigti įmonę ar pradėti verslą? Vakar išleistas dekretas, kad jam leidžiama dirbti tik nustatytą valandų skaičių. Šiandien nuspręsta, kad tam tikrų profesijų darbininkams reikia mokėti nustatytus atlyginimus, kas gali numatyti rytdienos ir tolesnius dekretus? Jei įstatymų leidėjas taip atitrūkęs nuo žmonių, visiškai įsitikinęs, kad jam leista disponuoti jų laiku, darbu, sandoriais, – visu tuo, kas yra jų *nuosavybė*, ar gali koks nors žmogus visoje šalyje nuspėti, kur jį ir jo darbą rytoj priverstinai nukreips įstatymas? Ir kas tokiomis sąlygomis iš viso ką nors darys?

Aš visai neneigiu, kad iš begalės sistemų, besiremiančių šiuo klaidingu principu, daug, net dauguma, atsiranda iš geranoriškų, net kilnių intencijų. Bet niekam tikęs pats principas. Kiekvieno plano akivaizdus tikslas – išlyginti turtą, bet dar akivaizdesnis principo, kuriuo paremti visi šie planai, rezultatas – išlyginti skurdą; maža to, pasekmė bus pasiturinčių šeimų nusmukdymas iki skurdo ribos ir daugelio skurdžių šeimų žuvimas nuo ligų ir bado.

Prisipažįstu, aš baiminuosi dėl savo šalies ateities, pagalvojęs, kokių rimtų finansinių problemų atsiras, įgyvendinant šį pavojingą principą.

Vasario 24-ąją mes sužinojome, kad mūsų biudžeto išlaidos viršija pajamas, kurias Prancūzija iš viso gali gauti; be to, kaip paskelbė finansų ministras, yra dar apie milijardas frankų skolų, kurias reikės išmokėti, kai tik bus pareikalauta.

Tokioje ir taip jau neraminančioje padėtyje išlaidos nuolat didinamos, o pajamos vis mažėja.

Ir tai dar ne viskas. Visuomenė apgaudinėjama besaikiais dviejų rūšių pažadais. Pirmieji – kad gausybė labdaringų, bet brangių institucijų bus įkurta visuomenės lėšomis. Antrieji – kad bus sumažinti visi mokesčiai. Tokiu būdu, viena vertus, bus steigiami vaikų darželiai, prieglaudos, nemokamos pradinės ir vidurinės mokyklos, dirbtuvės, mokamos didesnės senatvės pensijos. Vergvaldžiams bus išmokėtos kompensacijos, vergams atlyginti nuostoliai; valstybė įkurs kredito įstaigas, skolins darbininkams gamybos priemones, padvigubins kariuomenę, reorganizuos laivyną ir t. t., ir pan. O, kita vertus, ji panaikins druskos, laidotuvių ir kitus labiausiai nepopuliarius mokesčius.

Be abejo, kaip mes bevertintume Prancūzijos išteklius, teks sutikti bent jau su tuo, kad tuos išteklius reikia gausinti, kad jie atitiktų vis augančius planus – tokius milžiniškus ir akivaizdžiai prieštaringus.

Ir štai to neregėto judėjimo, reikalaujančio nežmoniškų pastangų, įkarštyje, tuo metu, kai visa šalies energija turi būti skiriama produktyviam darbui, pasigirsta šūksnis:

„Nuosavybės teisė sukurta įstatymo!“ Tai reiškia, kad įstatymų leidėjas gali bet kada išleisti įstatymus remdamasis bet kokia savo teorija, kuri sužlugdys visus gamybinius apskaičiavimus. Dirbantysis neva yra daikto ar vertės savininkas ne todėl, kad sukūrė juos savo darbu, o tik todėl, kad tai leidžia šiandieniniai įstatymai. Rytdienos įstatymai gali šias garantijas panaikinti, ir tada nuosavybė neteks savo teisėtumo.

Kokios bus pasekmės? Kapitalas ir darbas išsigąs, jie nustos planuoti ateičiai. Vyraujant tokiai doktrinai kapitalas bus paslėptas, iššvaistytas, sunaikintas. O kas tada atsitiks su darbininkais – tais darbininkais, kuriuos jūs taip giliai ir nuoširdžiai, tačiau visai nemokšiškai užjaučiate? Ar jie maitinsis geriau, jei žlugs žemės ūkio gamyba? Ar jie rengsis geriau, jei niekas nebedrįs statyti fabrikų? Ar atsiras daugiau darbo vietų, jei išnyks kapitalas?

O iš kokių šaltinių jūs semsite mokesčius? Ir kaip jūs pildysite iždą? Kuo mokėsite kariuomenei? Kaip grąžinsite skolas? Už kokius pinigus gaminsite gamybos priemones? Kuo remsite visus tuos labdaringus institutus, taip lengvai steigiamus dekretais?

Skubu užbaigti šias baisias pranašystes. Man belieka išnagrinėti priešingo principo pasekmes – „ekonomistų“ principo, kuris kildina nuosavybės teisę iš darbo, o ne iš įstatymo, kuris skelbia: „Nuosavybė pirmesnė už įstatymą: vienintelė įstatymo funkcija – saugoti nuosavybės teisę, nesvarbu kokia ta nuosavybė būtų, kaip ji atsirastų, kokiu būdu dirbantysis ją sukurtų – individualiai ar asociacijoje, su sąlyga, kad jis gerbia kitų teises.“

Pirmiausia ten, kur juristų principas gimdo tikrą vergovę, ekonomistų principas numato *laisvę.* Nuosavybė, teisė naudotis savo darbo vaisiais, teisė dirbti, tobulėti, lavintis savo nuožiūra, valstybei įsikišant tik jos pažeidimo atvejais – štai ką reiškia laisvė. Ir aš niekaip nesuprantu, kodėl gausūs laisvei priešingos sistemos šalininkai leidžia žodžiui *laisvė* likti Respublikos vėliavoje. Tiesa, kai kurie iš jų ėmėsi žygių pakeisti jį žodžiu *solidarumas.* Pastarieji atviresni ir nuoseklesni. Tačiau geriau jau jie sakytų ne *solidarumas*, o *komunizmas,* nes žmonių interesų solidarumas, kaip ir nuosavybė, nepriklauso nuo įstatymo.

Dar daugiau, ji numato vienybę. Tą mes jau matėme. Jei teisę į nuosavybę kuria įstatymų leidėjas, bus tiek pat nuosavybės rūšių, kiek klaidų pagimdys utopistų teorijos, t. y. begalybė. Jei, priešingai, teisė į nuosavybę yra Apvaizdos dovana, pirmesnė už bet kokią žmogišką įstatymų leidybą, ir kurią ta įstatymų leidyba privalo ginti, jokios kitos sistemos ir negali būti.

Be viso šito yra dar ir *saugumas:* viskas akivaizdžiai liudija, kad jei žmonės nuoširdžiai pripažįsta, jog kiekvieno pareiga – rūpintis savo paties pragyvenimu, kaip ir kiekvieno teisė – naudotis savo darbo vaisiais, jog visa tai anksčiau ir aukščiau įstatymo; jei žmonių įstatymai naudojami tik tam, kad būtų užtikrinta visų laisvė dirbti ir naudotis savo darbo vaisiais – tada visai žmonių veiklai užtikrinama visiškai saugi ateitis. Nėra priežasčių baimintis, kad vienu dekretu po kito įstatymų leidėjai žlugdys pastangas, griaus planus, vers niekais apskaičiavimus. Tokio saugumo paūksmėje bus sparčiai kuriamas kapitalas. Savo ruožtu greitas kapitalo kaupimas – pagrindinė darbo vertės didėjimo priežastis. Tada bus geriau ir darbininkų klasei: jie patys galės kooperuotis, kurdami naują kapitalą. Jiems atsivers galimybė pakilti virš samdinių statuso, investuoti į pramonę, steigti nuosavas įmones, susigrąžinti žmogiškąjį orumą.

Pagaliau amžinas principas, kad valstybė turi būti ne gamintoja, o tik užtikrinti gamintojų saugumą, būtinai implikuoja taupumą ir tvarką viešuosiuose finansuose; todėl tik šis principas laiduoja klestėjimą ir teisingą mokesčių pasiskirstymą.

Niekad neužmirškime, kad iš tikrųjų valstybė neturi nuosavų lėšų. Ji pati nieko neturi. Visa, ką ji turi, gauna iš dirbančiųjų. Taigi jei valstybė visur kišasi, tai neefektyvia ir išlaidžia savo agentų veikla ji išstumia asmeninę iniciatyvą. Jei, kaip Jungtinėse Valstijose, bus pripažinta, kad valstybės funkcija – užtikrinti visišką saugumą visiems, šiai funkcijai atlikti jai pakaks vos keleto milijonų frankų. Tokia ekonomija kartu su gamybos klestėjimu galiausiai leis įvesti vieningą tiesioginį mokestį, imamą nuo visų *nuosavybės* rūšių.

Tačiau teks palaukti, kol patirtis – galbūt pražūtinga patirtis – išmokys mus nors šiek tiek mažiau pasitikėti valstybe ir daugiau žmonija.

Aš užbaigsiu keliais žodžiais apie Prekybos laisvės asociaciją[12]. Ją labai kritikavo už tokį pavadinimą. Jos priešininkai džiūgavo, o šalininkai suglumo dėl to, ką vieni ir kiti palaikė klaida.

„Kam skleisti tokiu būdu nerimą? – klausė šalininkai. – Kam vėliavoje rašyti principą? Kodėl neapsiribojus vien reikalavimais tų išmintingų ir toliaregiškų pakeitimų muitų veikloje, kurių būtinumą įrodė laikas ir patirtis?"

Kodėl? Todėl, kad, bent jau mano manymu, prekybos laisvė niekada nebuvo vien tik muitinių tarnybų klausimas; tai teisės, teisingumo, viešosios tvarkos, nuosavybės klausimas. Nes privilegijos, kaip jos besireikštų, implikuoja nuosavybės teisių neigimą ar apribojimą; nes net mažiausia valstybės intervencija turto išlyginimo tikslu – kad kažkieno dalis būtų padidinta kitų sąskaita – yra *komunizmas*, kaip ir lašas vandens yra toks pat vanduo, kaip ir visas vandenynas. Todėl, kad aš numačiau, jog susilpninus nuosavybės teisę vienu būdu, greitai bus imtasi tūkstančio kitų būdų. Todėl, kad aš neapsiriboju kova vien už muitų panaikinimą – tai rodytų, jog aš pripažįstu klaidingą idėją, esą, *įstatymas pirmesnis už nuosavybę* – tuo tarpu aš laikausi priešingo principo, kurį griauna protekcionistinė sistema. Todėl, kad aš įsitikinau, jog žemvaldžiai ir kapitalistai patys pasėjo dabar juos bauginančią *komunizmo* sėklą, išsireikalaudami muito tarifų įstatymų savo penui padidinti darbininkų klasės sąskaita. Aš aiškiai suvokiau, kad ši klasė netrukus lygybės vardan pareikalaus *įstatymo turtui išlyginti*, o tai ir yra *komunizmas.*

Jei tik kritikai perskaitys pirmąjį mūsų asociacijos teiginį, programos projektą, pateiktą preliminarinei sesijai 1846 m. gegužės 10 d., jie įsitikins, kad tai ir buvo mūsų pagrindinė idėja:

„Mainai, kaip ir nuosavybė, yra prigimtinė teisė. Kiekvienas pilietis, pagaminęs ar įsigijęs gaminį, turi turėti galimybę jį tuoj pat sunaudoti pats ar perduoti jį bet kam pasaulyje, kas gali mainais duoti jam tai, ko reikia. Atimti iš jo šią galimybę, jei jis neįvykdė nieko, prieštaraujančio viešajai tvarkai ar moralei, vien tam, kad būtų padidintas kurio nors kito piliečio patogumas, vadinasi, įteisinti plėšimo aktą ir pažeisti teisingumą.

[12] 1846 m. F. Bastiatas padėjo įkurti pirmąją „Prekybos laisvės asociaciją" Bordo, o netrukus tapo panašios asociacijos, įkurtos Paryžiuje, sekretoriumi.

Tai reiškia ir viešosios tvarkos pažeidimą: kokia tvarka įmanoma visuomenėje, kurioje vienus verslus remia įstatymo ir policijos jėga, užtikrindama jiems sėkmę kitų priespaudos kaina."

Mes iškėlėme klausimą, daug platesnį už muitinių veiklą, todėl pridūrėme:

„Mes neginčijame visuomenės teisės apmokestinti prekybą, vykstančią per jos sienas, jei mokesčiai renkami bendroms išlaidoms, jei juos nulemia vien iždo poreikiai.

Bet kai tik mokesčiai praranda savo fiskalinį pobūdį, kai jais siekiama išstumti užsienio gaminius net paties iždo nuostolių sąskaita, kad būtų dirbtinai pakeltos panašių vietinių gaminių kainos perskirstant visuomenės lėšas vienos klasės naudai, nuo tos akimirkos prasideda protekcija, tiksliau – plėšikavimas; būtent su šiuo principu kovoja asociacija ir siekia jį pašalinti iš mūsų įstatymų".

Aišku, jei mes kovotume tik už muitų sumažinimą, jei mes būtume (kaip buvome kaltinami) tik tam tikrų komercinių interesų atstovai, mes tikrai nerašytume į savo vėliavą žodžių, išreiškiančių principą. Tai visai nereiškia, kad aš nenumačiau kliūčių, kurios iškils paskelbus karą neteisingumui, ir kad aš nežinojau, jog išsisukinėdami, slėpdami savo tikslą, nutylėdami dalį savo minčių, mes greičiau pasiektume vieną ar kitą dalinę pergalę? Bet kaip šitie – tik efemeriški – triumfai išpirktų ir apgintų didįjį nuosavybės principą, kurį tokiu atveju mes patys išstumtume į savo diskusijų pakraštį?

Kartoju, mes reikalaujame protekcionistinės sistemos panaikinimo ne kaip valdžios malonės, o kaip teisingumo akto, kaip laisves įgyvendinimo, kaip nuoseklios išvados iš teisės pirmenybės prieš įstatymą. Mums nereikia slėpti savo siekių po klaidinančiomis išraiškos formomis.

Ateis laikas, kai bus pripažinta, jog mes buvome teisūs, įrašydami į savo asociacijos vėliavą ne vilionę, apgaulę, dviprasmybę, o tik visiškai atvirą amžino tvarkos ir teisingumo principo išraišką; nes galia kyla tik iš principų – vienintelių žmogaus minties švyturių paklydusiems įsitikinimams.

Neseniai per visą Prancūziją nusirito pagaugai. Vos išgirdę žodį *komunizmas*, visi sunerimsta. Matant, kaip atvirai, beveik oficialiai, plinta keisčiausios sistemos, lydimos begalinės pražūtingų dekretų grandinės, ir nujaučiant, kad ateityje bus dar pražūtingesnių dekretų, kyla klausimas, kur mes einame. Kapitalas išgąsdintas, kreditai bėga, darbas atidedamas, arklas ir kūjis sustingsta pačiame darbo įkarštyje, lyg galinga elektros srovė būtų akimirksniu paralyžiavusi visų žmonių mintis ir rankas. Kodėl? Todėl, kad teisė į nuosavybę, ir šitaip jau apkarpyta protekcionizmo, patiria naujų smūgių; todėl, kad įstatymo kišimasis į gamybos reikalus *vertybėms stabilizuoti ir pajamoms išlyginti* – kišimasis, kurio pirmoji regima išraiška buvo protekcionistinė sistema, dabar grasinanti apsireikšti tūkstančiais formų, žinomų ir nežinomų. Taip, aš sakau tiesiai: būtent žemvaldžiai, kaip tik tie, kurie laikomi savininkais *per excellence,* pamynė nuosavybės teisę, kai pasinaudojo įstatymu, dirbtinai pakeldami žemės ir jos produktų kainas. Būtent kapitalistai pasiūlė išlyginti turtus įstatymu. *Protekcionizmas* buvo *komunizmo* pirmtakas, pasakysiu daugiau: jis buvojo pirmasis apsireiškimas. Ko šiandien reikalauja kenčiančios klasės? Jos reikalauja tik to, ko reikalavo ir gavo kapitalistai bei žemvaldžiai. Jos reikalauja *įstatymo įsikišimo* balanso, lygsvaros, lygybės turto dalybose. Tai, kas pirmuoju atveju buvo padaryta muitais, jie nori padaryti kitomis priemonėmis, tačiau principas lieka tas pats: *panaudoti įstatymą, paimant iš vienų ir perduodant kitiems*; ir tiktai po to, kai jūs, žemvaldžiai ir kapitalistai, pripažinote šį pražūtingą principą, nesipiktinkite, jei kiti, mažiau sėkmingi žmonės, irgi nori juo pasinaudoti. Kitaip negu jūs jie jau turi tam pagrindą.

Bet pagaliau žmonės pradeda praregėti ir mato, į kokią prarają mus stumia šis pirmasis esminių socialinio stabilumo sąlygų pažeidimas. Ar tai ne skaudi pamoka, ar ne akivaizdus įrodymas, kad egzistuoja priežasčių grandinė, per kurią pasireiškia Apvaizdos baudžiamasis teisingumas, matyti, kaip šiandien turtingieji bijo plėšikų, besivadovaujančių ta pačia klaidinga doktrina, kurios neteisėtus pamatus jie patys ir paklojo tikėdamiesi iš jos pasipelnymo. Taip, protekcionistai, jūs – komunizmo pirmtakai. Taip, ponai savininkai, jūs patys sugriovėte teisingą nuosavybės sampratą. Būtent politinė ekonomija davė jums teisingą idėją, o jūs pasmerkėte politinę ekonomiją, nes teisės į nuosavybę vardu ji priešinosi neteisėtoms jūsų privilegijoms. Ką pirmiausia padarė atėję į valdžią jus bauginančių mokyklų atstovai? Ėmė persekioti politinę ekonomiją, nes politinė ekonomija – tai amžinas protestas prieš *įstatyminį žmonių rūšiavimą,* kurio siekėte jūs, ir kurio dabar, sekdami jūsų pavyzdžiu, siekia kiti. Jūs iš įstatymo reikalavote kažko kito ir daugiau negu iš jo galima reikalauti, negu įstatymas gali duoti. Jūs jo prašėte ne saugumo (kas buvo jūsų teisė), o pridėtinės vertės, daug kartų didesnės negu jums priklauso, kurios jums negalima duoti, nepažeidžiant kitų žmonių teisių. O dabar jūsų reikalavimų absurdas tapo visuotiniu absurdu. Ir jei jūs norite išsigelbėti nuo jus bauginančios pražūtingos audros, jums telieka viena išeitis. Pripažinkite savo klaidą; atsisakykite privilegijų, sugrąžinkite įstatymą į jam deramą padėtį, apribokite įstatymų leidėjo veiklą jo tikrosiomis pareigomis. Jūs nuo mūsų nusisukote, jūs mus puolėte, nes jūs tikrai mūsų nesupratote. Dabar, matydami prarają, kurią patys išsikasėte, skubėkite jungtis prie

mūsų nuosavybės teisei apginti, suprantant, kad šis terminas apima ir žmogaus sugebėjimus, ir visa, ką tie sugebėjimai gali sukurti darbu ar mainais.

Mūsų ginama doktrina sukelia tam tikrą pasipriešinimą kaip tik savo ypatingu paprastumu: ji apsiriboja reikalavimu, kad įstatymas visiems užtikrintų *saugumą*. Žmonės sunkiai patiki, kad valdžios mechanizmas gali būti tokiu mastu sumažintas. Be to, kadangi ši doktrina apriboja *įstatymą visuotiniu teisingumu,* ji dar kaltinama tuo, kad nepripažįsta brolybės. Politinė ekonomija šį kaltinimą atmeta. Tai bus kito straipsnio tema.

Vertė Gintaras Miškinis

TEISINGUMAS IR BROLYBĖ

Ekonomistų mokykla daugeliu požiūrių nesutaria su įvairiomis socialistų mokyklomis, kurios vadina save labiau *pažengusiomis* ir kurios yra labiau aktyvios bei populiarios. Mūsų priešininkų (nenoriu sakyti – niekintojų) tarpe – komunistai, furjeristai, ovenistai, Cabet'as, Louis Blanc'as, Proudhonas, Pierre Leroux'as ir daugybė kitų.

Pažymėtina, kad šios mokyklos skiriasi tarpusavyje ne mažiau nei jos visos kartu skiriasi nuo mūsų. Vadinasi, pirma, jos visos paremtos principu, kurio mes nepriimame ir, antra, šis principas gali būti įvairiai interpretuojamas, kaip tai ir pasireiškia jų įvairovėje.

Manau, kad mus radikaliai nuo jų skiria štai kas:

Politinė ekonomija pasiryžusi *iš įstatymo* nereikalauti daugiau nei visuotinio teisingumo.

Socializmas įvairiomis savo formomis ir taikymais, kurių skaičius natūraiai neapibrėžtas, *iš įstatymo* papildomai reikalauja brolybės įgyvendinimo.

Na ir koks gi rezultatas? Socialistai, kartu su Rousseau, remiasi prielaida, kad įstatymas yra visuomeninės tvarkos pagrindas. Kaip žinome, Rousseau grindžia visuomenę sutartimi. Louis Blanc'as pirmame savo knygos apie Revoliuciją puslapyje sako:

„Brolybė – tai tas principas, kuris, žvelgdamas į didžiosios žmonių šeimos narius kaip kartu ir kiekvienas atskirai atsakančius vienas už kitą, laukia dienos, kada visuomenė, žmogaus tvarinys, bus suorganizuota žmogaus kūno, Dievo tvarinio, pavyzdžiu."

Remdamiesi prielaida, kad visuomenė yra *žmogaus tvarinys*, įstatymo kūrinys, socialistai negali neprieiti prie išvados, jog visuomenėje negali įvykti nieko, kas nebūtų iš anksto įsakyta ir sutvarkyta įstatymų leidėjo.

Todėl matydami, kad politinė ekonomija reikalauja iš įstatymo tik teisingumo visur ir visiems, t. y. visuotinio teisingumo, jie įsivaizduoja, jog ji nepripažįsta brolybės žmonių santykiuose.

Jie samprotauja griežtai logiškai. „Kadangi visuomenė grindžiama tik įstatymu, – sako jie, – ir kadangi jūs reikalaujate iš įstatymo tik teisingumo, tai jūs pašalinate brolybę iš įstatymo ir, vadinasi, iš visuomenės."

Iš čia – kaltinimai nelankstumu, šaltumu, kietumu, sausumu, kurie metami ekonominiam mokslui ir tiems, kurie jį skelbia arba pripažįsta.

Bet ar priimtina didžioji prielaida? Ar tiesa, kad visuomeninė tvarka remiasi tik įstatymu? Akivaizdu, jeigu taip nėra, tai visi šie kaltinimai netenką pagrindo.

Mes sakome, kad statutinis įstatymas, kuris visuomet galioja valdžios vardu, per prievartą, kuris palaikomas prievartine galia – durtuvais ir kalėjimais, negali įsakyti nei prieraišumo, nei draugystės, nei meilės, nei savęs išsižadėjimo, nei atsidavimo, nei pasiaukojimo. Vadinasi, jis negali, ir dėl tos pačios priežasties, įsakyti to, kas visa tai apima – brolybės. Argi tai pasakyti, vadinasi, panaikinti arba paneigti šias kilnias mūsų prigimties savybes? Žinoma, ne; tai reiškia tik pasakyti, kad visuomenė yra daugiau nei įstatymas; kad dauguma veiksmų joje atliekama ir dauguma jausmų žadinama už įstatymo ir neatsižvelgiant į įstatymą.

Aš protestuoju mokslo vardu, visomis savo galiomis prieš šį iškreiptą aiškinimą, kai mums nubrėžiant įstatymo ribas, mes kaltinami neigimu to, kas yra už jo ribų. Patikėkite, mus taip pat pagauna karšti jausmai, kai girdime žodį *brolybė*, ištartą mums prieš aštuoniolika šimtmečių nuo šventojo kalno viršūnės ir amžiams įrašytą į mūsų respublikos vėliavą. Mes taip pat norime matyti individus, šeimas, tautas bendraujant tarpusavyje, padedant vieni kitiems, gelbstint vienas kitą šiame skausmingame mirtingųjų gyvenimo kelyje. Mūsų širdys taip pat ima plakti smarkiau ir ašaros rieda skruostais, klausantis pasakojimų apie kilnius žygdarbius, kurie suteikia taurumo piliečių gyvenimui, suvienija skirtingas klases į glaudžią sąjungą ar greitina pažangą tautų, likimo pasirinktų būti civilizacijos priešakyje.

Ar čia turime kalbėti kiekvienas už save? Tokiu atveju tegul mūsų veiksmai bus kruopščiai ištirti. Žinoma, mes labai norėtume tikėti, kad toji gausybė politinių teoretikų, kurie šiandien nori išnaikinti

savanaudiškumo jausmą žmonių širdyse, kurie atrodo tokie negailestingi tam, ką jie vadina individualizmu, kurie be paliovos kartoja žodžius „atsidavimas“, „aukojimasis“, „brolybė“, patys vadovaujasi išimtinai tais aukštais siekiais, kuriuos jie siūlo kitiems, kad jie vykdo tai, ką jie skelbia, kad jie rūpestingai derina savo elgesį prie savo doktrinų. Mes iš tiesų norime tikėti jų žodžiais – kad jie kupini nesavanaudiškumo ir labdaringumo; bet, sudėjus viską krūvon, mes drįstame teigti, kad šiuo požiūriu nesibaiminame palyginimo.

Kiekvienas potencialus Decijus jų gretose puoselėja planą, kaip žmoniją padaryti laimingą, ir visi jie elgiasi taip, tarsi mes jiems prieštaraujame tik todėl, kad baiminamės dėl savo nuosavybės ar kitų visuomeninių pranašumų. Ne, mes prieštaraujame jiems todėl, kad laikome jų idėjas klaidingomis, o jų projektus – tiek pat naiviais, kiek ir pragaištingais. Jeigu mums būtų įrodyta, kad laimė gali būti sukurta Žemėje dirbtiniu visuomenės organizavimu arba broliavimosi įsaku, tai mūsų tarpe rastųsi tokių, kurie, net ekonomistais būdami, pasirašytų savo paskutiniu kraujo lašu tą įsaką.

Bet mums nebuvo įrodyta, kad brolybė gali būti primesta. Iš tiesų, kai ji kur nors pasireiškia, ji mus žavi kaip tik todėl, kad ji pasireiškia už bet kokių įstatyminių varžtų. Brolybė būna arba spontaniška, arba jos apskritai nebūna. Ją paskelbti įsaku, vadinasi, ją sunaikinti. *Įstatymas* iš tikrųjų gali *priversti* žmones išlikti teisingais; bet beprasmiška mėginti *priversti* juos būti pasiaukojančiais.

Be to, ne aš išradau šį skirtumą. Kaip jau sakiau, prieš aštuoniolika šimtmečių šie žodžiai buvo ištarti mūsų tikėjimo dieviškojo Pradininko:

Įstatymas tau sako: Nedaryk kitiems to, ko nenorėtum, kad darytų tau.

O aš tau sakau: Daryk kitiems tai, ko norėtum, kad kiti darytų tau.

Man atrodo, šie žodžiai nubrėžia ribą, kuri skiria teisingumą nuo brolybės. Be to, man atrodo, kad jie nubrėžia demarkacijos liniją – nesakyčiau, kad absoliučią ar neprieinamą, bet teorinę ir racionalią – tarp įstatymo apribotos srities ir beribės žmogiškumo srities.

Kai daugybė šeimų, kiekvienai iš kurių, skyrium ar kartu su kitomis, reikia dirbti, kad galėtų pragyventi, turtėti ir tobulėti – kai tos šeimos sutelkia kai kurias savo galias, tai ko jos gali daugiau reikalauti iš šios sutelktinės galios, kaip tik visų asmenų, visų darbo vaisių, visos nuosavybės, visų teisių, visų interesų apsaugos? Žinoma, kiekvieno teisė yra apribota tokia pat visų kitų teise. Tad įstatymas negali reikšti nieko daugiau kaip šios ribos pripažinimą ir rūpinimąsi, kad ji būtų gerbiama. Jeigu jis leistų kai kam šią ribą pažeidinėti, būtų daroma žala kitiems. Įstatymas taptų neteisingas. Jis taptų dar labiau neteisingas, jeigu jis ne tik taikstytųsi su tokiais pažeidimais, bet pats jų reikalautų.

Panagrinėkime, pavyzdžiui, nuosavybę. Jos principas skelbia, kad visa, ką asmuo sukūrė savo darbu, priklauso jam – kiek šis darbas buvo sumanus, kryptingas, sėkmingas ir atitinkamai produktyvus. O kas, jeigu du dirbantieji nori sujungti savo jėgas arba pasidalyti bendrą produktą tarpusavio susitarimu, arba jeigu vienas nori duoti kitam paskolą ar dovaną? Ką čia gali veikti įstatymas? Man rodos, nieko – jeigu įstatymas tik reikalauja sutarčių vykdymo, bausdamas už klaidinimą, prievartą ir apgaulę.

Ar tai reiškia, kad jis draudžia pasiaukojimą ir dosnumą? Kam galėjo šauti į galvą tokia mintis? Bet ar jis užsimos taip toli, kad juos įsakytų? Būtent šiuo klausimu ekonomistai nesutaria su socialistais.

Jeigu socialistai nori pasakyti, kad ypatingomis aplinkybėmis, išimtiniais atvejais, valstybė gali skirti lėšų nelaimėje atsidūrusiems žmonėms, pagelbėdama jiems prisitaikyti prie pasikeitusių sąlygų, mes, žinoma, sutiksime. Tai daroma dabar; mes norime, kad tai būtų daroma geriau. Tačiau šiame kelyje yra taškas, kurio nevalia peržengti; tai taškas, kur įsiterpia valdžios nuožiūra, pakeisdama individo nuožiūrą ir tokiu būdu ją sunaikindama. Tokiu atveju visiškai akivaizdu, kad organizuota labdara padarytų daugiau pastovios žalos negu laikinos naudos.

Bet čia mums nerūpi ypatingos priemonės. Mus domina štai kas: ar bendru teoriniu požiūriu įstatymo paskirtis – skelbti ir ginti *iki jo egzistuojančias* abipuses teises ar tiesiogiai daryti žmones laimingus, prievarta reikalaujant iš jų labdaringumo, savęs išsižadėjimo ir abipusio pasiaukojimo?

Kas mane labiausiai gąsdina pastarojoje sistemoje (ir dėl ko aš iš naujo prie to grįžtu šiame paskubomis parašytame straipsnyje) – tai netikrumas, kuriam ji pasmerkia visą žmogaus veiklą ir jos rezultatus, nežinomybės faktorius, prieš kurį ji pastato visuomenę, nežinia, kuri gali paralyžiuoti visas jos galias.

Kiekvienas žino, kas yra ir kur yra teisingumas. Tai pastovus, nekintamas taškas. Jeigu įstatymas vadovaujasi teisingumu, kiekvienas žino, ko reikia laikytis, ir atitinkamai elgiasi.

Bet kas žino, kur prasideda ir kur baigiasi brolybė? Kur jos ribos? Koks jos pavidalas? Akivaizdu – ji beribė. Brolybė, pagal jos apibrėžimą, tai aukojimasis kitiems, darbas kitų labui. Kai ji laisva, spontaniška, savanoriška, aš ją suprantu, ir aš ją sveikinu. Aš žaviuosi pasiaukojimu juo labiau, kai jis eina iš visos širdies. Bet kai skelbiamas principas, jog brolybė bus primesta įstatymu, t. y. kalbant paprasčiau, kad darbo vaisių dalybos

bus vykdomos įstatymų leidėjų, nepaisant paties darbo teisių, kas gali pasakyti, kokiu mastu šis principas bus taikomas, kokį pavidalą įgis įstatymų leidėjo kaprizas, kokios priemonės bus paskelbtos rytoj? Ir aš klausiu, ar gali kokia nors visuomenė egzistuoti tokiomis sąlygomis?

Pastebėkite, kad aukojimasis pačia savo prigimtimi, kitaip nei teisingumas, neturi apibrėžtų ribų. Jis tęsiasi nuo į elgetos kepurę įmesto santimo iki paties gyvenimo atidavimo, *usque ad mortem. mortem autem crucis*[13]. Evangelija, kuri išmokė žmones brolybės, ją paaiškino tobulybės patarimuose: „Kas užgauna tave per vieną skruostą, atsuk ir antrąjį; kas atima iš tavęs apsiaustą, negink ir marškinių." Ji davė mums daugiau nei brolybės paaiškinimą; ji davė mums tobuliausią, labiausiai jaudinantį ir aukščiausią jos pavyzdį ant Golgotos kalno.

Ar kas tvirtins, kad įstatymų leidyba ir administracinės priemonės, kuriomis bus įgyvendinamas brolybės principas, turi siekti taip toli? Ar jos turi sustoti kažkur pusiaukelėje? Tačiau kurioje vietoje jos sustos, kokia taisykle vadovausis? Šiandien tai priklausys nuo vienų, rytoj – nuo kitų rinkimų.

Tas pats netikrumas gaubia ir brolybę. Ar aukotis turės keli – visų kitų labui, ar visi – kelių kitų labui? Kas man gali pasakyti, kaip čia pasielgs įstatymas? Juk negalima neigti, kad yra begalė formulių brolybei pasiekti. Nebūna nė dienos, kad penketas ar šešetas jų neatkeliautų į mano pašto dėžutę, ir visos jos, prašau atkreipti dėmesį, yra visiškai skirtingos. Išties, ar tai ne beprotybė tikėtis, kad tauta išsaugos blaivų protą ar bent šiokią tokią materialią gerovę, jei bus išpažįstamas principas, kad įstatymų leidėjas gali kiekvieną dieną visą šalį suriesti į bet kurią iš šimto tūkstančių brolybės formulių, tuo metu jam labiau patikusių?

Palyginkime svarbiausius padarinius kiekvienos iš šių dviejų sistemų – tos, kurią rekomenduoja ekonomistai, ir tos, kurią siūlo socialistai.

Pirma, įsivaizduokime, kad tauta savo įstatymų leidybos pagrindu ima visuotinį teisingumą.

Tarkime, piliečiai pasako valdžiai: „Mes patys imamės atsakomybės už savo gyvenimą; patys rūpinsimės darbu, verslu, išsilavinimu, savo tobulėjimu, tikėjimu; jūsų vienintelė pareiga bus saugoti visus mus visuose mūsų veiksmuose, mūsų teisių ribose."

Tiek įvairių dalykų yra išmėginta, kad aš tikrai norėčiau pamatyti savo šalį, ar bent kurią kitą, išmėginant šią tvarką. Tikrai, niekas negali neigti, kad jos mechanizmas stebėtinai paprastas. Kiekvienas naudojasi savo teisėmis kaip jis išmano, jei tik jis nepažeidžia kito teisių. Šis išmėginimas būtų juo labiau įdomus, nes, kaip rodo patirtis, prie šios sistemos labiausiai priartėjusios tautos pranoksta visas kitas saugumu, gerove, lygybe ir orumu. Taip, jei man būtų skirta dar bent dešimt gyvenimo metų, aš savo noru atiduočiau devynerius tam, kad nors vienerius metus galėčiau stebėti šį eksperimentą savo šalyje. Nes, man atrodo, aš būčiau laimingas liudininkas štai kokių padarinių:

Pirmiausia, kiekvienas būtų tikras dėl savo ateities, bent jau kiek jai turi įtakos įstatymas. Kaip jau minėjau, griežtas teisingumas yra toks aiškiai apibrėžtas dalykas, kad įstatymų leidyba, besirūpinanti tik teisingumu, būtų praktiškai nekintanti. Ji galėtų kisti tik vis labiau panaudodama savo priemones šiam vieninteliam tikslui: žmogaus asmens ir jo teisių apsaugai. Todėl kiekvienas galėtų skirti savo pastangas bet kokiam verslui be jokios baimės ir netikrumo. Bet kokia karjera būtų atvira visiems; kiekvienas žmogus galėtų laisvai naudotis savo sugebėjimais pagal savo interesus, savo polinkius, savo talentą ar aplinkybes; nebūtų nei privilegijų, nei monopolijų, nei kokių nors apribojimų.

Be to, valdžios galia pasiektų šį tikslą juo lengviau, nes ji būtų naudojama užkirsti kelią ir sudrausminti apgaulę, melą, nusižengimą, nusikaltimą ir prievartą – užuot švaistoma, kaip dabar, dalykams, kurie svetimi jos esminei paskirčiai. Net mūsų priešininkai neneigs, kad neteisingumo šalinimas ir slopinimas yra pagrindinis valstybės vaidmuo. Tad kodėl ši neteisingumo užkirtimo ir slopinimo funkcija mūsuose taip netoli pažengė? Todėl, kad valstybė ją apleido, užsiimdama tūkstančiais kitų jai patikėtų darbų. Todėl ir saugumas nėra pavyzdinis prancūzų visuomenės bruožas – toli gražu! Tačiau jis būtų visiškai užtikrintas toje

[13] „Iki mirties, net mirties ant kryžiaus".

sistemoje, kurią aš čia ėmiausi analizuoti. Būtų saugumas ateities atžvilgiu, kadangi jokia utopija negalėtų būti primetama naudojant viešosios policijos pajėgas; būtų saugumas dabarties atžvilgiu, kadangi tos pajėgos būtų skiriamos išimtinai kovai su neteisingumu ir jo šalinimui.

Čia turiu pasakyti keletą žodžių apie saugumo padarinius. Viešpataujant saugumui, nuosavybei visais savo pavidalais – žemės, asmeninei, pramoninei, intelektinei, rankų darbo – negresia jokie pavojai. Ji apginta nuo piktadarių antpuolių ir, kas dar svarbiau, nuo įstatymo puldinėjimų. Bet kokios paslaugos, kurias dirbantieji teikia visuomenei ar vieni kitiems, ar kuriomis jie keičiasi su svetimšaliais, visos šios paslaugos visada išsaugos savo natūralią vertę. Šiai vertei, žinoma, turės įtakos aplinkybių pokyčiai, bet ji bent jau nebus veikiama įstatymo kaprizų, apmokestinimo netikėtumų ar parlamentinių intrigų, reikalavimų ir įtakų. Gėrybių ir paslaugų kainos svyruos minimaliai; ir, esant tokioms sąlygoms, pramonė negalės nekilti, turtas nedidėti, kapitalas nesikaupti milžinišku greičiu.

Toliau didėjant kapitalo fondams, didėja jų konkurencija; pajamos iš jų mažėja arba, kitaip sakant, mažėja palūkanų procentas. Jo našta gaminių kainoms vis lengvėja. Santykinė kapitalo dalis bendrajame darbo produkte mažėja. Gamybos priemonės pasklinda vis plačiau, tapdamos prieinamos vis didesniam žmonių skaičiui. Vartojimo prekių kainos mažėja kartu su kapitalo dalies jose mažėjimu; todėl mažėja pragyvenimo kaina, o tai yra pirmoji dirbančiųjų klasės nepriklausomybės sąlyga.

Tuo pat metu ir dėl tos pačios priežasties (kapitalo spartaus augimo) būtinai kyla atlyginimai. Kapitalas iš tikrųjų neduoda jokių pajamų, jei jis nenaudojamas. Kuo labiau didėja atlyginimų fondas ir kuo pilniau jis išnaudojamas išlaikant tam tikrą darbininkų skaičių, tuo labiau kyla atlyginimai.

Taigi griežto teisingumo ir atitinkamai laisvės bei saugumo sistemos padarinys yra vargingųjų klasių padėties dvejopas palengvėjimas: pirma, pragyvenimo kainos mažėjimas ir, antra, atlyginimų kilimas.

Šis natūralus dvejopas dirbančiųjų padėties gerėjimas negali neturėti įtakos ir jų moralinei padėčiai. Taip žengiama lygybės keliu. Aš čia turiu omenyje ne tik tą lygybę prieš įstatymą, kurios ši sistema akivaizdžiai reikalauja, bet ir realią fizinę bei moralinę lygybę, atsirandančią dėl to, kad atlygis už darbą kyla, atlygiui už kapitalą smunkant.

Jeigu žvilgtelėsime į tokios tautos santykius su kitomis tautomis, pamatysime, kad visi jie palankūs taikai. Apsigynimas nuo agresijos yra vienintelis jos politikos tikslas. Ji nei grasina kam nors, nei jai kas nors grasina. Jai nereikia jokios diplomatijos ir juo labiau diplomatijos iš jėgos pozicijų. Galiojant visuotinio teisingumo principui, kai joks pilietis negali užkirsti kelio kitam piliečiui pirkti ar parduoti užsienyje, komerciniai šios tautos santykiai plėtosis visiškai laisvai. Niekas negali neigti, kad šie santykiai padeda išsilaikyti taikai. Jie patys sukuria tikrąją ir nepakeičiamą gynybinę sistemą, kuri arsenalus, įtvirtinimus, karo laivynus bei nuolatines kariuomenes padaro beveik beprasmiškus. Todėl visa šios tautos energija bus skiriama produktyviam darbui, papildomam kapitalo gausinimui su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis.

Nesunku pastebėti, kad tokioje tautoje valdžios aparatas labai sumažėtų, o administracijos – be galo supaprastėtų. Ką jis turi daryti? Apriboti viešąsias policijos pajėgas vienintele funkcija – teisingumo palaikymu piliečių santykiuose. Bet tai gali būti padaryta be didelių išlaidų, ir šiandien Prancūzijai tai kainuoja tik dvidešimt šešis milijonus frankų. Vadinasi, tauta beveik nemokės mokesčių. Tikra dar ir tai, kad civilizacijos pažanga padarys valdžią vis paprastesnę ir ekonomiškesnę, nes kuo labiau teisingumas taps gerų visuomeninių įpročių išdava, tuo labiau apsimokės mažinti pajėgas, telkiamas jam palaikyti.

Kai tauta apkraunama mokesčiais, nėra nieko sunkesnio, sakyčiau, net labiau neįmanomo, kaip lygiai tą naštą padalyti. Statistikai ir finansų įstaigos jau net nemėgina to siekti. Tačiau dar sunkiau užkrauti mokesčių naštą ant turtuolių pečių. Valstybė gali turėti pakankamai pinigų tik paimdama jų iš kiekvieno ir ypač iš masių. Tačiau toje paprastoje sistemoje, kurią čia beviltiškai propaguoju, sistemoje, kuri kainuoja tik keletą dešimčių milijonų frankų, nėra nieko lengvesnio už lygių mokesčių įgyvendinimą. Vieningas mokestis, proporcingas nuosavybės dydžiui, uždėtas kiekvienai šeimai, be jokių išlaidų dabartiniam municipalinių tarybų aparatui, būtų visiškai pakankamas šiam tikslui. Nebeliktų vietos tam įkyriam uolumui bendro iždo labui, kuriuo pasižymi raji valdininkija – politinio kūno parazitai ir kirmėlės; netiesioginiams pinigų išieškojimams prievarta ir suktumu; finansinėms pinklėms, pastatytoms visose produktyvaus darbo atodangose; grandinėms, kurios neša mums dar daugiau žalos iš mūsų atimtų laisvių požiūriu, nei iš mūsų atimtų išteklių mastu.

Ar man reikia įrodinėti, kad esant šiai sistemai būtinai įsiviešpatautų tvarka? Juk iš kur galėtų kilti suirutė? Ne iš skurdo; skurdas, bent jau chronišku pavidalu, šalyje būtų nežinomas; ir net jeigu kur atsitiktinai ar laikinai būtų patiriamas vargas, niekas nesumanytų dėl jo kaltinti valstybės, valdžios, įstatymo. Šiandien, kai laikomasi principo, jog valstybė turi pasirūpinti kiekvieno gerove, visiškai suprantama, kad valstybė laikoma atsakinga už šį įsipareigojimą. Norėdama jį įvykdyti, valstybė didina mokesčius ir atneša

skurdo daugiau nei jo pašalina. Visuomenei keliant vis naujus reikalavimus, o valstybei prigalvojant vis naujų mokesčių, mes neišvengiamai einame nuo vienos revoliucijos prie kitos. Bet jeigu būtų suprasta, kad valstybė gali imti iš dirbančiųjų tik tiek, kiek tiksliai būtina juos nuo bet kokios apgaulės ir prievartos apginti, tai nematau, iš kurios pusės galėtų kilti suirutė.

Kai kas gali pagalvoti, kad esant tokiai paprastai, taip lengvai įgyvendinamai sistemai, visuomenė būtų labai niūri ir liūdna. Kas liktų iš didžiųjų valstybės reikalų? Ką veiktų valstybės veikėjai? Ar pati Nacionalinė Asamblėja, apsiribodama Civilinio ir Baudžiamojo kodekso pataisų svarstymu, nenustotų tenkinti nepasotinamo visuomenės smalsumo regėti dramatišką jos karštų debatų ir kovų spektaklį?

Šie keisti nuogąstavimai kyla iš idėjos, kad valstybė ir visuomenė yra vienas ir tas pat – vienos klaidingiausių ir žalingiausių idėjų. Jeigu tokia tapatybė egzistuotų, tai, žinoma, valstybės supaprastinimas reikštų visuomenės vaidmens apribojimą.

Bet argi tas faktas, kad viešosios policijos pajėgos būtų apribotos teisingumo apsauga, ką nors atimtų iš piliečių iniciatyvos? Ar jų veikla, net šiandien, sutelpa į įstatymo nustatytas ribas? Argi jiems būtų neleistina, neperžengiant teisingumo ribų, kurti didžiulę įvairovę privačių organizacijų ir asociacijų – religinių, labdaros, pramoninių, žemės ūkio, intelektualinių ir net falangistinių bei karinių? Juk priešingai, visiškai tikra, kad kapitalo gausa būtų palanki visoms tokioms iniciatyvoms. Tačiau kiekvienas jungtųsi prie jų savanoriškai, savo paties sąskaita ir rizika. Tuo tarpu tie, kurie geidžia valstybės kišimosi, nori kurti šias asociacijas visuomenės sąskaita ir rizika.

Be abejonės, kai kas sakys: šioje santvarkoje mes aiškiai matome teisingumą, ekonomiją, gerovę, taiką, tvarką ir lygybę, bet mes nematome joje brolybės.

Tad dar kartą paklauskime savęs: Ar žmogaus širdyje yra tik tai, kas ten įdėta įstatymų leidėjo? Ar brolybė turi pasireikšti Žemėje per balsavimo dėžę? Ar įstatymas draudžia jums užsiimti labdara vien dėl to, kad visa, ką jis jums užkrauna, tai pareiga laikytis teisingumo? Ar mes turime patikėti, kad moterų pasiaukojimas liautųsi ir kad gailestingumas nerastų vietos jų širdyse, jeigu aukojimosi ir gailestingumo nebūtų reikalaujama įstatymu? Pagal kurį kodekso straipsnį jauna moteris išplėšiama iš motinos rankų ir jai liepiama eiti tarnauti į niūrius prieglaudos namus, kur ji matys tik baisų kūno luošumą ir dar baisesnį dvasios luošumą? Kuris kodekso straipsnis nustatys kunigo pašaukimą? Kokiam statuto įstatymui, kokiam valdžios įsikišimui mes turime būti dėkingi už krikščionybės atsiradimą, už apaštalų uolumą, už kankinių drąsą, už Fenelono ar Francis de Paulo labdarą, už daugybės žmonių savęs išsižadėjimą, kurie mūsų dienomis tūkstančius kartų rizikavo gyvybe dėl tautos reikalo?

Kiekvienąkart, kai regime gerą ir gražų veiksmą, mes visiškai natūraliai norime, kad tokie veiksmai taptų visuotine praktika. Ir kai matome visuomenėje jėgą, kuriai niekas nepajėgia atsispirti, mūsų pirmas noras – pasitelkti ją pagalbon, įsakant tokį veiksmą įstatymu ir primetant jį kiekvienam. Bet kyla klausimas, ar nedegraduoja tiek šios jėgos prigimtis, tiek šio veiksmo prigimtis – kai įstatymine pareiga padaroma tai, kas savo esme spontaniška ir savanoriška. Bent jau man netelpa galvoje, kaip įstatymas, kuris yra prievarta, galėtų būti naudingai taikomas kokiam nors kitam tikslui, kaip tik skriaudikų sutramdymui ir teisių apsaugai.

Aprašiau visuomenę, kur tai įgyvendinta. Dabar tarkime, jog šioje visuomenėje įsigali nuomonė, kad įstatymas neturi būti ribojamas teisingumo; kad jis turi įgyvendinti brolybę.

Kas įvyks? Mano pasakojimas nebus ilgas, nes skaitytojui reikia tik atbulai perskaityti ką tik aprašytą vaizdą.

Pirmiausia bauginantis netikrumas, mirtinas nesaugumas apniks visą privačios veiklos sritį; juk brolybė gali pasireikšti milijardais nežinomų pavidalų ir, vadinasi, milijardais nenumatomų įsakų. Begalė projektų kiekvieną dieną pradės kelti grėsmę visiems nusistovėjusiems santykiams. Brolybės vardu vieni reikalaus *atlyginimų lygybės;* dėl to dirbančiųjų klasės bus nusmukdytos iki Indijos kastų lygio; nei sugebėjimai, nei drąsa, nei stropumas, nei sumanumas nebepajėgs jų vėl pakelti: švininis įstatymas trauks juos žemyn. Pasaulis jiems taps Dantės pragaru: *Palikite viltį, čionai įžengę.* Brolybės vardu kiti reikalaus, kad darbo diena būtų sutrumpinta iki dešimties, aštuonių, šešių, keturių valandų; dėl to sustings gamyba. Kadangi neliks duonos alkiui numalšinti, nė drabužių nuo šalčio apsiginti, trečias pareikalaus, kad duona ir drabužiai būtų pakeisti popieriniais valdžios pinigais. Argi neperkame daiktų už pinigus? Dauginti pinigus, – pasakys jis, – vadinasi, dauginti duoną ir drabužius, o dauginti popierius, vadinasi, dauginti pinigus. Tai ir reikėjo įrodyti. Ketvirtas reikalaus, kad įsaku būtų uždrausta konkurencija; penktas – kad įstatymiškai būtų panaikintas savanaudiškumas; šis įsigeis, kad valstybė pasirūpintų užimtumu; anas – švietimu; dar kitas – kad ji skirtų visiems pensijas. O štai šis panorės nuversti nuo sostų visus karalius žemėje; ir paskelbs brolybės vardu

visuotinį karą. Čia sustosiu. Visiškai akivaizdu, kad jeigu žengsime šiuo keliu, utopijų pasiūla bus neišsemiama. Sakysite, kad jos bus atmestos? Sutinku; bet lieka *galimybė*, kad jos nebus atmestos, ir to pakanka sukelti *netikrumui,* didžiausiai darbo rykštei.

Kapitalas šioje sistemoje negali būti sukrautas. Jo truks, jis bus brangus ir sukauptas keliose rankose. Tai reikš, kad atlyginimai mažės, o nelygybė vis platėjančia praraja atitvers socialines klases.

Netrukus viešas iždas visiškai pakriks. Ir argi gali būti kitaip, kai valstybė atsako už parūpinimą visiems visko? Žmonės bus prispausti mokesčių; įsiskolinimai vysis vienas kitą; surijusi dabartį valstybė pradės ryti ateitį.

Pagaliau, kadangi bus pripažintas principas, jog už brolybę tarp piliečių atsako valstybė, pamatysime visą tautą virstant prašytojais. Žemvaldžiai, žemdirbiai, pramonė, komercija, laivininkystė, verslovės – visi puls reikalauti iš valstybės malonių. Viešas iždas bus tiesiog išgrobstytas. Kiekvienas ras puikių argumentų, įrodančių, kad įstatyminė brolybė turi būti suprantama štai tokiu būdu: „Duokite man gėrybių, o kiti tegul už jas moka“. Kiekvieno pastangos bus nukreiptos į tai, kaip iš įstatymų leidybos išplėšti *broliškos* privilegijos kąsnį. Vargingosios klasės, kad ir turėdamos daugiausia pagrįstų pretenzijų, ne visada daugiausia laimės; jų gretos nuolat didės, o tai reikš, kad mūsuose viena revoliucija vysis kitą.

Vienu žodžiu, prieš mūsų akis atsivers visas niūrus reginys, kurio įžanga jau prasidėjo kai kuriose šiuolaikinėse visuomenėse, joms pripažinus šią pragaištingą *įstatyminės brolybės* idėją.

Man nebūtina sakyti, kad visa ši idėja kilo iš kilniadvasiškų jausmų ir nesavanaudiškų motyvų. Būtent dėl to ji taip greitai susilaukė masių paramos ir būtent dėl to ji atvers prarają po mūsų kojomis, kai atsiskleis jos klaidingumas.

Pridursiu, kad būčiau laimingas, jei ji pasirodytų neklaidinga. Dieve mano! Jeigu visuotinę brolybę būtų galima įvesti įsaku ir jeigu viešųjų policijos pajėgų sankcijomis ji galėtų būti įgyvendinta; jeigu savanaudiškumo motyvas gali, kaip to geidžia Louis

Blanc’as, išnykti balsuotojų rankų pakėlimu; jei straipsnis *„Padarysime galą savanaudiškumui!“ taikingos demokratijos* programoje gali būti įgyvendintas įstatymiškai; jei galimas toks susitvarkymas, kai valstybė duoda kiekvienam viską, iš nieko neimdama; tokiu atveju tegul bus taip ir padaryta. Aš, be abejonės, balsuosiu už šį dekretą džiaugdamasis, kad žmonija pasieks tobulumo ir laimės tokiu trumpu bei lengvu keliu.

Tačiau reikia aiškiai pasakyti, kad visos šios idėjos mums atrodo vaikiškai chimeriškos ir bergždžios. Kad jos įžiebė viltį tai klasei, kuri triūsia ir vargsta neturėdama laiko mąstymui, nėra stebėtina. Bet kaip jos galėjo suvilioti dalyką išmanančius politinius teoretikus?

Šie rašytojai nusprendė, kad dėl vargų, apnikusių jų brolius, kalta *laisvė*, t. y. teisingumas. Jie pradėjo nuo idėjos, kad laisvės, griežto teisingumo sistema jau išmėginta įstatymiškai ir kad ji šio išmėginimo neatlaikė. Iš to jie padarė išvadą, kad įstatymų leidybai reikia žengti tolesnį žingsnį ir kad pagaliau ji turi būti įkvėpta *brolybės* principo. Iš to kilo visos sensimonistinės[14], furjeristinės[15], komunistinės, ovenistinės[16] mokyklos; iš ten eina visos šios pastangos mobilizuoti darbą; reikalavimai, kad valstybė užtikrintų visiems savo piliečiams išlaikymą, gerovę ir išsilavinimą; kad ji būtų dosni, labdaringa, užsiimtų viskuo ir visais; kad jos paskirtis - maitinti kūdikius, šviesti jaunuomenę, rasti darbą sveikiems, parūpinti pensijas ligoniams; vienu žodžiu, kad ji, tiesiogiai įsikišdama, turi pašalinti visus vargus, numatyti ir patenkinti visus norus, parūpinti kapitalo visoms įmonėms, šviesos visiems protams, vaistų visoms žaizdoms, prieglaudų visiems nelaimėliams ir paramos, net praliejant prancūzų kraują, visoms prispaustoms tautoms Žemėje.

Kas nenorėtų matyti visų šių gėrybių plūstant į Žemę iš *įstatymo*, kaip kokio neišsenkančio šaltinio? Kas nebūtų laimingas matydamas valstybę pakeliant sunkumus, imantis visų atsargumo priemonių, visos atsakomybės, visų pareigų, visų tų varginančių ir sunkių uždavinių, kuriuos neperprantama Apvaizdos išmintis užkrovė žmonijai, paliekant individams, iš kurių ji sudaryta, patraukliausius ir lengviausius dalykus - pasitenkinimą, malonumą, tikrumą, ramybę, poilsį, visuomet užtikrintą dabartį, visuomet besišypsančią ateitį, turtą be vargo, šeimą be atsakomybės, paskolą be užstato, gyvenimą be pastangų?

Žinoma, norėtume visa tai turėti – *jei tai būtų įmanoma.* Bet ar tai įmanoma? Štai kur klausimas. Mes nesuprantame, ką žmonės turi galvoje kalbėdami apie valstybę. Mums atrodo, kad šis nepaliaujamas

[14] Sensimonizmas – prancūzų filosofo A. K. Šen Simono (A. C. Saint-Simon, 1760–1825) ir jo šalininkų sukurta utopinio socializmo srovė.

[15] Prancūzų socialisto utopisto S. Furjė (Ch. Fourier, 1772–1837) skelbtos idėjos: laimės, vienybės ir harmonijos siekianti visuomenė savo tikslus realizuoja gyvendama autarkinėse bendruomenėse.

[16] Anglų filosofo R. Oweno (Owen, 1771–1858) utopinio socializmo teorija.

valstybės personifikavimas yra keisčiausia ir labiausiai žeminanti iš visų mistifikacijų. Kas visgi yra šitoji valstybė, kuri prisiima sau visas dorybes, visas pareigas, visus dosnumo aktus? Iš kur ji ima išteklius, kuriuos ji turi dalyti kaip malones individams? Argi ne iš pačių individų? Kaip tada šie ištekliai gali būti padauginti perleidžiant juos per parazituojančio ir godaus tarpininko rankas? Argi neaišku, priešingai, kad visas valdžios aparatas savo prigimtimi yra toks, kad jis tik siurbia daugybę naudingų išteklių, mažindamas dirbantiesiems tenkančią jų dalį? Argi taip pat neakivaizdu, kad šie, prarasdami dalį savo gerovės, dar praranda ir dalį savo laisvės?

Kokiu požiūriu besvarstyčiau žmogiškąjį įstatymą, negaliu suprasti, kaip galima iš jo reikalauti ko nors daugiau nei teisingumo.

Tarkime, iš įstatymo reikalaujama pasirūpinti religijos reikalais. Žinoma, galima geisti, kad pasaulyje būtų išpažįstamas tik vienas tikėjimas – jei tai būtų *teisingas tikėjimas.* Tačiau kad ir kaip geidžiama būtų vienovė, dar labiau vertinga įvairovė, t. y. tyrimas ir diskusija, kol dar nėra neklystamo ženklo, kuriuo šis *teisingas tikėjimas* akivaizdžiai atsiskleidžia visiems žmonėms, valstybės įsikišimas, net brolybės vardu, būtų priespaudos ir *neteisingumo* aktas, jeigu juo būtų mėginama įgyvendinti vienybę; nes kas gali būti užtikrintas, kad valstybė, gal net nesąmoningai, nepradės slopinti tiesos netiesos labui? Vienybė turi eiti iš visuotinio laisvo minčių sutarimo ir iš tos natūralios traukos, kuria tiesa veikia žmonių protus. Tad visa, ko iš įstatymo galima reikalauti, – tai laisvės visiems įsitikinimas, ir nesvarbu, kokia intelektualinė anarchija dėl to įsivyrautų. Nes ką įrodo ši anarchija? Tą, kad vienybė eina ne intelektualinės evoliucijos pradžoje, o jos pabaigoje. Ji yra ne išeitis, o kulminacijos taškas. Įstatymas, kuris ją primestų, būtų neteisingas; ir jeigu teisingumas nebūtinai reiškia brolybę, tai bent jau reikia pripažinti, kad brolybė reiškia netesingumą.

Tas pat pasakytina apie švietimą. Žinoma, jeigu žmonės galėtų sutarti, koks švietimas geriausias jo turinio ir metodo požiūriu, tai galima būtų steigti bendrą visuomeninio švietimo sistemą; nes tokiu atveju pats įstatymas apsaugotų mus nuo klaidų. Bet kol toks kriterijus nėra surastas, kol įstatymų leidėjas ir Viešojo švietimo ministras negali mums parodyti savo neklystamumo ženklų, tol geriausias šansas tinkamam metodui atrasti ir netikusiam atmesti bus erdvės palikimas įvairovei, bandymams ir suklydimams, eksperimentavimui ir individualioms pastangoms, *siekiančioms savo naudos iš rezultatų,* trumpai – laisvei. Tie šansai bus blogiausi bendroje švietimo sistemoje, sukurtoje įsaku, nes tokioje sistemoje padaryta klaida yra pastovi, visuotinė ir nepataisoma. Todėl tie, kurie brolybės vardu reikalauja *įstatymu* nustatyti mokymo turinį ir padaryti jį privalomą visiems, turėtų suprasti, kad jie rizikuoja įstatymiškai įtvirtinti visiško paklydimo mokymąsi; juk įstatyminiai varžtai gali iškreipti tiesą, iškreipdami tuos protus, kurie tariasi ją pagavę. Tad aš klausiu, ar tai brolybė tikrąja šio žodžio prasme, jei ji griebiasi jėgos, primesdama ar bent jau rizikuodama primesti žmonijai paklydimą? Įvairovės bijomasi; ji smerkiama kaip anarchija. Bet juk ji yra būtinas pačios žmonių nuomonių ir įsitikinimų įvairovės padarinys, ir ji nyksta diskusijų, tyrimo ir patirties įsigijimo metu. O kokią turi teisę viena sistema įstatymiškai, t. y. jėga, išstumti kitą sistemą? Čia vėl matome, kad ši tariamoji brolybė, kuri griebiasi įstatymo arba legalumo saitų, yra teisingumo priešybė.

Tą pačią pastabą galėčiau padaryti apie spaudą ir, tiesą sakant, aš nelabai suprantu, kodėl tie, kurie reikalauja vieningos valstybinio švietimo sistemos, nereikalauja vieningos valstybinės spaudos. Nes spauda taip pat yra švietimo rūšis. Spauda pripažįsta diskusiją, nes ji iš jos gyvena. Tad joje taip pat matome įvairovę ir anarchiją. Kodėl tuomet neįkurti Spaudos ministerijos ir neatiduoti jos globai visos knygų ir laikraščių leidybos Prancūzijoje? Arba valstybė yra neklystanti ir visiems bus geriau jos kontrolėn atidavus žmonių protus, arba ji tokia nėra ir tada nėra daugiau pagrindo atiduoti jai švietimą nei spaudą.

Svarstydamas mūsų užsienio santykius, nematau kitos tokios apdairios, blaivios, visiems priimtinos taisyklės – tokios, kuri galėtų tapti įstatymu – nei teisingumas. Pakreipti šiuos santykius įstatyminės, prievartinės brolybės principui, vadinasi, paskelbti nuolatinį, visuotinį karą; nes tai reiškia įsipareigoti mūsų galią, mūsų piliečių kraują ir turtą, atiduoti tiems, kurie juos naudos įstatymų leidėjo simpatiją žadinančiam reikalui. Išties keistos rūšies brolybė! Jau Servantesas seniai išjuokė jos tuštybę.

Tačiau man atrodo, kad didžiausią pavojų ši brolybės dogma kelia darbo srityje, kai priešingai pačiai idėjai, išreikštai tuo šventu žodžiu, žmonės svajoja įtraukti ją į mūsų teisinius kodeksus su visomis baudžiamosiomis sankcijomis, kurias numato statutiniai įstatymai.

Brolybė visada reiškia pasišventimą ir pasiaukojimą; štai kodėl mes ja nuoširdžiai žavimės. Jeigu, kaip sako kai kurie socialistai, broliško pasišventimo aktai naudingi jų autoriui, tai jų nereikia įsakinėti; žmonėms nereikalingas įstatymas, verčiantis juos siekti savo naudos. Toks požiūris žemina ir dergia brolybės idėją.

Todėl gerbkime jos esminį bruožą, kurį išreiškia šie žodžiai: *Brolybė – savanoriškas aukojimasis, paskatintas brolybės jausmo.*

Jeigu brolybę jūs paverčiate įstatymine pareiga, pramoniniame kodekse iš anksto nustatydami privalomus jos aktus, tai kas lieka iš šio apibrėžimo? Lieka vien aukojimasis; bet nesavanoriškas, prievartinis aukojimasis, išgautas bausmės baime. Ir, kalbėkime atvirai, kas yra toks aukojimasis, kuris primetamas vienam žmogui kito žmogaus labui? Argi tai brolybės pavyzdys? Ne, tai neteisingumo aktas; kalbant tiesiai – tai įstatyminio plėšimo forma, blogiausios rūšies plėšimas, nes jis sistemiškas, pastovus ir neišvengiamas.

Ką padarė Barbesas, kai gegužės 15 d. sesijoje jis paskelbė mokesčių padidinimą milijardu frankų vargingosioms klasėms paremti? Jis įgyvendino jūsų principą. Pasiskaitykite dar Sobrier'o proklamacijos preambulę, kuri baigiasi kaip ir Barbeso kalba: „Atsižvelgiant į tai, kad brolybė turi būti daugiau nei tuščias žodis, kad ji turi pasireikšti darbais, skelbiama: kapitalistai sumokės...“

Kokią teisę turite jūs, kurie protestuojate, kaltinti Barbesą ir Sobrier'ą? Juk jie nepadarė nieko kito, kaip tik pasielgė šiek tiek logiškiau už jus, pastūmėjo jūsų pačių principą šiek tiek toliau.

Tvirtinu – kai tik šis principas įžengia į įstatymų leidybą, net jei pradžioje nedrąsiai, visur jis tuoj pat paralyžiuoja kapitalą ir darbą; nes nėra jokios garantijos, kad jis nebus neribotai plečiamas. Argi reikia įrodinėti, kad žmonėms praradus tikrumą dėl laisvės naudotis savo darbo vaisiais, jie apskritai nedirbs arba dirbs mažiau? Puikiai žinoma, kad netikrumas yra pagrindinė kapitalo paralyžiaus priežastis. Jis atbaido kapitalą ir neleidžia jam susiformuoti; ir kas po to laukia būtent tų klasių, kurių vargus tokiu būdu mėginama palengvinti? Esu įsitikinęs, kad vien šito pakanka pačią turtingiausią tautą greitai nusmukdyti žemiau Turkijos lygio.

Aukojimasis, mokesčių įstatymu užkrautas vieniems kitų labui, akivaizdžiai praranda visus brolybės požymius. Ir kas tokiu atveju nusipelno už jį padėkos? Įstatymų leidėjas? Jam tai nieko nekainavo – tik rankos pakėlimą balsuojant. Mokesčių mokėtojas? Jis moka ne savo noru. Tad kam skirti dėkingumą, kurio aukojimasis reikalauja? Kur ieškoti jo moralės?

Nelegalus plėšikavimas kelia visų pasibjaurėjimą; jis atsuka prieš save visas viešosios nuomonės galias ir pastūmėja jas stoti teisingumo pusėn. Legalus plėšikavimas, priešingai, vykdomas ramia sąžine, ir jis negali nesusilpninti moralinių tautos galių.

Drąsa ir apdairumu žmogus gali apsiginti nuo nelegalaus plėšikavimo. Bet niekas negali apsiginti nuo įstatymiško plėšikavimo. O jei kas mėgina, koks baisus reginys atsiveria visuomenei! Plėšikau – tojas, ginkluotas įstatymu, ir jo auka, besipriešinanti įstatymui.

Kai brolybės vardu įstatyminis kodeksas priverčia piliečius vienas kitam aukotis, jis tuo dar nepakeičia žmogaus prigimties. Kiekvienas tada pradeda stengtis duoti kuo mažiau ir paimti kuo daugiau iš bendro aukų fondo. Manote, kad šioje kovoje daugiau laimi varguoliai? Tikrai ne jie, o tie, kurie turi daugiausia įtakos ir gudrumo.

Gal taip suprasta brolybė bent jau sukuria vienybę, santarvę ir harmoniją? Tikrai, brolybė yra toji dieviška grandinė, kurios grandys galiausiai suvienys individus, šeimas, tautas ir rases; bet ji tai padarys tik likdama tuo, kuo ji yra – pačiu laisviausiu, savanoriškiausiu, vertingiausiu ir religingiausiu iš visų jausmų. Suklastotoji brolybė neatliks šio žygio; įstatyminis plėšikavimas gali pasiskolinti brolybės vardą, jos išvaizdą, jos formules ir jos simbolius, bet jie niekada nebus kas nors kita kaip nesantaikos, sumaišties, nepagrįstų pretenzijų, teroro, skurdo, sąstingio ir priešiškumo šaltinis.

Prieš mus keliamas vienas rimtas argumentas. Mums sako: Taip, iš tiesų, teisingumas – tai laisvė ir lygybė prieš įstatymą. Bet griežtas teisingumas išlieka neutralus atžvilgiu turtuolių ir beturčių, stiprių ir silpnų, protingų ir kvailų, savininkų ir proletarų, bendrapiliečių ir užsieniečių. Kadangi *žmonių interesai iš prigimties antagonistiniai*, duoti jiems laisvę, saistomą tik teisingumo, vadinasi, beturtį, silpnąjį, neišmanėlį, proletarą, beginklį gladiatorių padaryti auka.

„Ką duos gero, – klausia p. Considerant'as, – toji pramoninė laisvė, kuria buvo taip pasikliaujama, arba garsusis *laisvosios konkurencijos* principas, kuris buvo laikomas tokiu demokratišku savo prigimtimi? Nieko jie neduos, išskyrus didesnę vergovę, visuotinę baudžiavą masėms, neturinčioms kapitalo, gamybos įrankių ir, svarbiausia, išsilavinimo ir todėl priklausančioms nuo pasiturinčios ir gerai apsirūpinusios pramonininkų klasės. Mums sakoma: „Visi keliai atviri; kiekvienas laisvas įsivelti į šias peštynes; sąlygos vienodos visiems kovos dalyviams.“ Puiku. Bet užmirštamas vienas dalykas – kad šiame dideliame mūšio lauke vieni yra treniruoti, disciplinuoti, aprūpinti, iki dantų ginkluoti, jie turi didžiules provizijos atsargas, įrengimus, amuniciją bei karo mašinas ir jie yra užėmę visas strategines padėtis; tuo tarpu kiti – apiplėšti, nuskurdę, tamsūs ir alkani, kad sudurtų galus su galais ir išlaikytų savo žmonas bei vaikus, yra priversti melsti savo *priešų* kokio nors, net menkiausiai atlyginamo darbo.“

Štai kaip! Pramonė lyginama su karu! Šie ginklai, kurie vadinami kapitalu, šie įvairiausi įrengimai ir atsargos, kurie niekad negali būti panaudoti kitaip kaip tik maištingajai Gamtai užkariauti, lyginami pasitelkus pasigailėtiną sofizmą, su tais kruvinais ginklais, kuriuos žmonės atsuka vienas prieš kitą mūšio lauke! Iš tikrųjų nesunku koneveikti pramoninę tvarką, kai pasiskolinamas visas karo žodynas jai suniekinti.

Giliausias, nesutaikomas socialistų ir ekonomistų nesutarimas yra šis: socialistai mano, kad žmonių interesai iš esmės antagonistiniai. Ekonomistai mato natūralią žmonių interesų harmoniją arba, tiksliau, būtiną ir spartėjančią jų harmonizaciją. Štai kur visas skirtumas.

Remdamiesi prielaida, kad žmonių interesai natūraliai antagonistiniai, socialistai, loginės būtinybės vedami, ieško *dirbtinio* šių konfliktuojančių interesų supriešinimo ar net mėgina, kur tik gali, užsmaugti žmogaus širdyje savo naudos siekį. Būtent šitai jie mėgino padaryti Nacionalinėje Asamblėjoje. Bet nors jiems pakanka pamišimo mėginti, jiems trūksta galių nugalėti; ir, savaime suprantama, dergdami individualizmą savo knygose, jie ima už jas honorarus ir kasdieniuose gyvenimo reikaluose elgiasi kaip visi kiti.

Žinoma, jeigu žmonių interesai natūraliai antagonistiniai, turime paminti po kojomis teisingumą, laisvę ir lygybę prieš įstatymą. Tada turime pertvarkyti pasaulį arba, kaip jie sako, *perkonstruoti visuomenę* pagal vieną iš tos daugybės jų planų, kurių išradinėjimas niekad nenutrūksta. Savanaudiškumas, dezorganizacijos principas tada turi būti pakeistas įstatyminiu, primestu, nesavanorišku, prievartiniu aukojimusi, trumpai – organizuotu plėšimu. Kadangi šis naujas principas gali sukelti tik visuotinį pasibjaurėjimą ir pasipriešinimą, bus mėginama pirmiausia prastumti jį apgaulingu brolybės vardu, kad po to būtų galima griebtis įstatymo, kuris yra prievarta.

Tačiau jeigu Apvaizda nepadarė klaidos, ji sutvarkė dalykus taip, kad žmonių interesai, viešpataujant teisingumui, natūraliai prisitaiko vienas prie kito pačiu harmoningiausiu būdu; jeigu laisvės sistemoje jie, anot p. de Lamartine, sukuria teisingumą, kurio jiems nesukurtų net galingiausia despotija; jeigu teisių lygybė yra tiesiausias kelias į faktinę lygybę, tokiu atveju iš įstatymo negalime reikalauti nieko daugiau kaip tik teisingumo, laisvės ir lygybės.

Būtent prie šios išvados prieina politinė ekonomija. Ji neišsigalvojo šios išvados, ji ją atranda. Bet ji džiaugiasi ją atradusi, nes argi tai ne didžiausias pasitenkinimas protui regėti harmoniją laisvėje, kai kiti teįstengia jos reikalauti dirbtinėmis priemonėmis?

Priekaištai, kuriuos socialistai dažnai mums adresuoja, išties keisti! Jeigu, mūsų nelaimei, mes klystame, tai kodėl jie dėl to nesielvartauja? Juk ką mes sakome? Mes sakome: reikalą rimtai ištyrus, turi būti pripažinta, kad kas Dievo padaryta, padaryta gerai, ir todėl teisingumas bei laisvė atveria pažangai didžiausias galimybes.

Socialistai mano, kad mes klystame; tai jų teisė. Bet kodėl jie dėl to net nenusimena; juk mūsų klaida, jeigu ji bus įrodyta, reikš, kad būtina skubiausiai visa, kas natūralu, keisti tuo, kas dirbtina, laisvę keisti despotizmu, amžinąją ir dieviškąją išmintį – laikina ir žmogiškąja išmone.

Įsivaizduokite chemijos profesorių kalbant: „Pasauliui gresia didžiulė katastrofa; Dievas nesiėmė reikiamų atsargumo priemonių. Ištyriau orą, kuris keliauja iš žmonių plaučių, ir padariau išvadą, kad jis netinka kvėpavimui; tokiu būdu, apskaičiavęs atmosferos tūrį, galiu numatyti dieną, kada ji bus galutinai užteršta ir žmonija išmirs nuo džiovos, jei nepasinaudos mano išrastu dirbtinio kvėpavimo būdu.“

Po to atsistoja kitas profesorius ir sako: „Ne, žmonija dėl to neišmirs. Tiesa, oras, kuris padėjo palaikyti gyvūno gyvybę, jam jau netinka; bet jis tinka augalo gyvybei palaikyti, o augalų skleidžiami aromatai tinka žmogaus kvėpavimui. Nepakankamai įsigilinę kai kurie žmonės pradėjo galvoti, kad Dievas padarė klaidą; reiklesnis tyrimas rodo harmoningą Jo kūrinių sąrangą. Žmonės gali nesibaimindami kvėpuoti, kaip Gamta nustatė.“

Ką turėtume pasakyti, jei pirmasis profesorius pradėtų koneveikti antrąjį: tu esi šaltas, negailestingas, kietaširdis chemikas; tu čia dėstai baisiąją *laissez f aire* doktriną; tu nemyli žmonijos, nes tu įrodei mano respiratorinio aparato nereikalingumą.

Čia visa mūsų ginčo su socialistais esmė. Ir tie, ir mes kartu geidžiame harmonijos. Jie ieško jos begalinėse schemose, kurias nori įstatymais primesti žmonijai; mes randame ją žmonių ir daiktų prigimtyje.

Čia būtų gera vieta įrodyti, kad žmonių interesai linkę harmonizuotis, nes tai pagrindinis klausimas; bet tam prireiktų ištiso politinės ekonomijos kurso, ir skaitytojas man atleis, jei čia nesiimsiu šio uždavinio. Pasakysiu tik tiek: jeigu politinė ekonomija pasiekia įžvalgos, kad žmonių interesai harmoningi, ji ją pasiekia todėl, kad ji nesustoja, kaip socializmas, prie tiesioginių reiškinio padarinių, bet eina prie jų baigiamųjų ir galutinių išdavų. Čia ir yra visa paslaptis. Šios dvi mokyklos skiriasi taip, kaip tiedu chemikai, apie kuriuos tik ką kalbėjau: vienas mato dalį, kitas – visumą. Pavyzdžiui, jei socialistai turėtų noro pasekti konkurencijos padarinius iki pat galo, t. y. iki vartotojo, užuot sustodami prie gamintojo, jie pamatytų, kad ji yra galingiausias

lygybės ir pažangos veiksnys tiek šalyje, tiek užsienyje. Ir būtent todėl, kad politinė ekonomija randa harmoniją šiuose galutiniuose padariniuose, ji sako: mano valdose *galima daug ko pasimokyti, bet jose maža kas veikti.* Daug ko pasimokyti – kadangi padarinių grandinė gali atsiverti tik didžiausiam atsidėjimui; maža kas veikti – kadangi galutinėje išdavoje atsiskleidžia viso reiškinio harmonija.

Man teko šiuo klausimu kalbėtis su garsiu veikėju, kurį Revoliucija iškėlė į pačias viršūnes. Aš jam pasakiau: „Tik teisingumo galima reikalauti iš įstatymo, kuris veikia prievartos būdu."

Jam atrodė, kad žmonės iš įstatymo gali tikėtis dar ir brolybės. Šį rugpjūtį jis man parašė: „Jeigu kada nors, krizės metu, atsidursiu prie vairo, Jūsų idėja sudarys pusę mano kredo."

Čia aš jam atsakiau: „Antroji jūsų kredo pusė pasmaugs pirmąją, nes jūs negalite paskelbti įstatyminės brolybės, nepaskelbdami įstatyminio neteisingumo."

Pabaigai noriu socialistams pasakyti: Jeigu jūs manote, kad politinė ekonomija atmeta asociaciją, organizaciją ir brolybę, jūs klystate.

Asociacija! Ar jūs nežinote, kad tai yra pati visuomenė, pati save nuolat tobulinanti?

Organizacija! Ar jūs nežinote, kad ji ir sudaro skirtumą tarp nevienalyčių elementų samplaikų ir Gamtos tobulybės kūrinių?

Brolybė! Ar jūs nežinote, kad jos santykis su teisingumu yra širdies jausmingumo santykis su proto šaltumu?

Mes jums pritariame. Mes sveikiname jūsų pastangas skleisti žmonėse sėklą, kuri ateityje subrandins vaisių.

Bet mes jums priešinamės, kai tik jūs pradedate šauktis įstatymo ir mokesčių, t. y. prievartos ir plėšikavimo; nes tai, kad jūs reikalaujate prievartos, rodo ne tik, kad jūs labiau pasitikite savimi nei žmonijos genijumi, mes dar matome ir tai, kad kėsindamiesi į žmogaus prigimtį jūs griaunate pačią esmę tos brolybės, kurią siekiate įgyvendinti.

Vertė Algirdas Degutis

KLIŪTIS – PRIEŽASTIS

Žmogus pirminėje būsenoje neturi nieko.

Tarp jo poreikių ir jų patenkinimo nusidriekia begalė *kliūčių*, kurios įveikiamos darbu. Štai kas įdomu išsiaiškinti: kokiu būdu ir kodėl tos pačios kliūtys, kurios trukdė jo gerovei, tapo, jo akimis žiūrint, jo gerovės priežastimi.

Man reikia nuvažiuoti šimtą mylių. Bet mano kelyje manęs laukia kalnai, upės, pelkės, neįžengiami miškai, valkatos, vienu žodžiu – *kliūtys*; kad įveikčiau šias kliūtis, turiu arba pats įdėti daug pastangų, arba, jeigu tas pastangas įveiks kiti, turiu už jas mokėti. Visiškai akivaizdu, kad mano padėtis būtų žymiai geresnė, jeigu tų kliūčių nebūtų.

Kad pragyventų ilgą virtinę dienų, skiriančių lopšį nuo kapo, žmogus turi suvartoti maistui daugybę produktų, apsisaugoti nuo orų netikėtumų, sergėtis pavojų ir gydytis nuo ligų. Alkis, troškulys, liga, karštis, šaltis – visa tai yra kliūtys, kuriomis apsuptas jo gyvenimas. Gyvendamas už visuomenės ribų, jis turėtų jas šalinti medžiokle, žvejyba, žemdirbyste, verpimu, audimu, namų statyba; ir, suprantama, jam būtų naudingiau, jei šių kliūčių būtų mažiau arba išvis nebūtų.

Visuomenėje žmogus nesigrumia asmeniškai su kiekviena iš šių kliūčių, tai daro už jį kiti; mainais į tokią paslaugą jis imasi šalinti kurią nors iš kliūčių, kuriomis apsupti jo kaimynai.

Akivaizdu, kad ir vienam žmogui, ir visiems žmonėms, t. y. visuomenei, būtų naudingiau, jei tos kliūtys būtų menkesnės arba jų būtų mažiau.

Pasigilinus į visuomeninių reiškinių ir žmonių norų pokyčius, atsiradusius dėl mainų, galima lengvai pastebėti, kokiu būdu pradėta painioti reikmę su turtu ir kliūtį su priežastimi.

Darbo pasidalijimo ir mainų galimybės padarinys yra tas, kad kiekvienas žmogus, užuot šalinęs savo paties naudai visas jį supančias kliūtis, užsiima tik *viena* kuria nors kliūtimi ją šalindamas ne vien sau, bet ir kitiems žmonėms, kurie savo ruožtu teikia jam tokią pat paslaugą.

Iš čia seka, kad žmogus įžiūri savo gerovės priežastį toje kliūtyje, kurios šalinimu jis užsiima kitų žmonių labui. Kuo ši kliūtis didesnė, rimtesnė, apčiuopiamesnė, tuo daugiau jo kaimynai bus linkę jam atsilyginti už jos šalinimą – šalindami jo labui jį varžančias kliūtis.

Antai medikas nekepa sau duonos, nesiuva drabužio, negamina instrumentų. Tai už jį padaro kiti; jis gydo jų ligas. Kuo tos ligos gausesnės, rimtesnės ir dažniau pasikartojančios, tuo mieliau ligoniai sutinka dirbti jo asmeninei naudai. Šiuo atžvilgiu liga, t. y. bendra žmonių gerovės kliūtis, yra asmeninės mediko gerovės priežastis. Visi gamintojai savo pačių atžvilgiu daro tą pačią išvadą. Laivyno savininkas turi naudos iš kliūties, vadinamos *atstumu;* žemdirbys – iš to, kas vadinama *alkiu;* audėjas – iš *šalčio;* mokytojas gyvena iš *tamsumo;* juvelyras – iš *puikybės;* notaras – iš galimo *nesąžiningumo,* panašiai kaip medikas – iš *žmonių ligų.* Vadinasi, visiškai teisinga, kad kiekvieno žmogaus užsiėmimo tiesioginė nauda priklauso nuo tos kliūties, kurią jis šalina, egzistavimo ir didėjimo.

Tai pastebėję, kai kurie teoretikai šiuos asmeninius motyvus deda į viso savo mokslo pamatus ir sako: reikmė yra turtas; darbas yra turtas; kliūtis gerovei yra gerovė. Dauginti kliūtis, vadinasi, skatinti pramonę.

Jiems iš paskos eina valstybės vyrai. Jų rankose viešoji valdžia, ir kas dar gali būti natūraliau, kaip panaudoti ją kliūtims dauginti ir stiprinti, nes juk taip didėja ir plinta turtas? Jie sako, pavyzdžiui: „Jei neleisime įsivežti geležies iš tos šalies, kur yra jos perteklius, sukursime kliūtį jai griauti. Susidūrę su šia kliūtimi, žmonės turės mokėti už tai, kad ji būtų pašalinta. Dalis mūsų piliečių užsiims jos šalinimu, ir ji juos praturtins. Ir kuo ji bus stipresnė, kuo mažiau bus geležies rūdos, kuo labiau ji bus neprieinama, kuo sunkiau bus ją parsigabenti, kuo toliau ji bus nuo jos vartojimo vietos, tuo daugiau rankų bus užimta geležies apdirbimo pramonėje su visomis jos atšakomis. Todėl turime pašalinti iš vartojimo svetimšalių geležį, pastatyti kliūtį, kad sukurtume ją šalinantį darbą.“

Taip pat galime samprotauti apie mašinų draudimą.

Mums pasakys: štai tie žmonės neturi kur laikyti vyno – tai kliūtis; o štai kiti žmonės ją šalina darydami statines. Vadinasi, mes turime džiaugtis kliūties buvimu, nes ji duoda tautai darbo ir praturtina dalį mūsų piliečių. Bet štai išrandama mašina, kuri nukerta ąžuolą, jį nugeni, supjausto į daugybę lentų, sujungia jas ir taip pagamina statines. Kliūtis tapo gerokai mažesnė, kartu sumažėjo ir kubilių pajamos. Turime išsaugoti kliūtį ir kubilių pajamas. Turime uždrausti naudojimąsi mašinomis.

Kad įsitikintume šios išvados klaidingumu, pakanka suprasti, jog žmogaus darbas yra *ne tikslas, o priemonė. Jis niekada neliks nepanaudotas.* Jeigu neliks vienos kliūties, jis imsis šalinti kitą, ir visuomenė išsivaduos nuo dviejų kliūčių tuo pačiu darbo kiekiu, kuris šalindavo tik vieną iš jų. Jeigu kubilių darbas kada nors taptų nereikalingas, jis rastų sau kitą pritaikymą. Bet jūs paklauskite, kuo jis bus atlygintas? Tuo pačiu, kuo jis atlyginamas dabar, nes jeigu dalis darbo išlaisvinama dėl kliūties pašalinimo, tai kartu išlaisvinama ir atitinkama atlyginimo dalis. Jeigu kas sakys, kad žmogui neliks darbo, turės įrodyti, kad žmonija nebesusidurs su kliūtimis. Bet tada pats darbas, tapęs neįmanomu, taps ir nereikalingas.

Mums nebus kas veikti, ir visų mūsų poreikių bei norų patenkinimui pakaks ištarti: *tebūnie.*

Vertė Algirdas Degutis

NEIGIAMAS GELEŽINKELIS

Aš esu sakęs, kad kol rūpinsimės tik gamintojų reikalais, kaip, deja, nutinka, neišvengsime veiklos, priešingos bendrajam interesui, kadangi gamintojas nori ne ko kito, o kuo daugiau kliūčių, norų ir pastangų.

Aš aptikau nuostabią to iliustraciją Bordo (Bordeaux) laikraštyje.

Ponas Simiot[17] kelia tokį klausimą:

Ar geležinkelio linijoje iš Paryžiaus į Ispaniją neturėtų būti pertrūkio Bordo mieste?

Jo atsakymas – turėtų, ir tam jis pateikia krūvą priežasčių. Aš siūlau panagrinėti vieną jų.

Paryžiaus–Bayonne atkarpoje geležinkelis turi būti pertrauktas Bordo mieste, tuomet ir keleiviai bus priversti šiame mieste sustoti. Tai bus pelninga valtininkams, nešikams, viešbučių savininkams ir kitiems.

Čia mes puikiai matome, kaip paslaugų teikėjų interesams teikiama pirmenybė, palyginti su vartotojų interesais.

Tačiau jei Bordo miestas turi teisę gauti pelno iš pertraukto geležinkelio ir jei tai atitinka bendrąjį interesą, tuomet Angouleme, Poitiers, Tours, Orleans ir, tiesą pasakius, visos tarpinės stotelės, tarp jų ir Ruffec, Chatellerault ir t. t., ir t. t., taip pat turėtų reikalauti geležinkelio pertrūkių. To jos turėtų reikalauti bendrojo intereso labui, kuris yra vietinio verslo interesas, nes kuo daugiau tokių pertrūkių trasoje, tuo daugiau bus sumokėta už prekių saugojimą, pernešimą ir pervežimą kiekviename kelio taške. Taip mes galiausiai nutiesime geležinkelį, sudarytą iš tarpų, kitaip sakant – *neigiamą geležinkelį.*

Ką besakytų protekcionistai, nuo to netaps mažiau aišku, kad *apribojimų pagrindinis principas* yra toks pat kaip *pertraukto geležinkelio:* vartotojo paaukojimas gamintojui, tikslo paaukojimas priemonei.

[17] Alexandre Etienne Simiot, *Gare du chemin de fer de Paris a Bordeaux* (Bordeaux: Durand, 1846) autorius, vėliau Gironde atstovas Rinkėjų asamblėjoje.

PREKYBOS BALANSAS

Mūsų oponentai ėmė laikytis taktikos, kuri stato mus į keblią padėtį. Kai mes išdėstome savo doktriną, jie kuo pagarbiausiai ją priima. Kai mes kritikuojame jų principus, jie jų atsisako su didžiausiu pasaulyje palankumu. Jie tik prašo, kad mūsų doktrina, kurią jie priima kaip teisingą, būtų išdėstyta knygose, o jų principai, kurių klaidingumą jie pripažįsta, reikštų taisyklę praktiniuose dalykuose. Duokite jiems valdyti tarifus, ir jie paliks jums teorijos sferą.

„Žinoma, – neseniai viena proga sakė ponas Gaulthier de Rumilly[18], – niekas iš mūsų nenori gaivinti senų prekybos balanso teorijų." Labai gerai, bet pone Gaulthier, nepakanka klaidai tiesiog duoti trumpą įspėjimą. Tu turi taip pat susilaikyti neįrodinėjęs tuojau pat ir dar dvi valandas, kad ta klaida buvo teisybė.

Pakalbėkime apie poną Lestiboudois[19]. Tai žmogus, kuris mąsto nuosekliai ir diskutuoja logiškai. Jo išvadose nerasi to, kas neseka iš prielaidų; jis nereikalauja praktikoje daryti nieko tokio, ko nėra pagrindęs teoriškai. Galima diskutuoti, ar tie principai, kuriais jis remiasi kaip pirminėmis prielaidomis, yra teisingi, tačiau jis svarstydamas bent jau remiasi principais. Jis tiki ir viešai skelbia, kad jeigu Prancūzija duoda dešimt, kad gautų penkiolika, ji praranda penkis. Taigi gana aišku, kad jis ir įstatymus siūlo rašyti pagal šią logiką.

Jis sako „svarbu yra tai, kad mūsų importo mastai nuolat auga ir atsilieka nuo eksporto. Tai reiškia, kad kiekvienais metais Prancūzija nuperka daugiau užsienio produkcijos ir parduoda mažiau vietinės. Skaičiai tai įrodo. Ką mes matome? 1842 metais importas viršijo eksportą 200 milijonų frankų. Šie faktai, mano nuomone, įrodo, kad *vietiniai gamintojai nėra pakankamai apsaugoti*, kad mes esame priklausomi nuo tiekimo iš užsienio gamintojų ir kad konkurencija iš mūsų varžovų pusės žlugdo mūsų pramonę. Dabartiniai įstatymai, mano nuomone, pripažįsta faktą, kad tai, ką skelbia ekonomistai – jog kai mes perkame, mes būtinai parduodame atitinkamą kiekį prekių – nėra tiesa. Akivaizdu, kad mes galime pirkti mokėdami ne savo įprastiniais gaminiais, ne savo pajamomis, ne dabartinio darbo vaisiais, bet savo kapitalu. Tuo produktu, kuris buvo sukauptas taupant, tuo produktu, kuris yra reikalingas gamybai. Taigi mes galime naudoti ir išeikvoti ankstesnio taupymo rezultatus, mes galime save nuskurdinti bei sužlugdyti ir visiškai sunaudoti savo nacionalinį kapitalą. *Ir būtent tai mes darome. Kiekvienais metais mes atiduodame 200 milijonų frankų užsieniečiams*."

Šis žmogus bent jau dėsto savo mintis aiškiai. Jo kalboje nėra jokios veidmainystės. Prekybos balanso principas yra atvirai pripažįstamas. Prancūzija importuoja 200 milijonų daugiau nei eksportuoja. Vadinasi, Prancūzija kasmet praranda po 200 milijonų. Ir kokia gi išeitis? Apriboti importą. Tai neišvengiama.

Dėl to mūsų puolimą teks atlaikyti ponui Lestiboudois, nes ką gi kalbėti su ponu Gaulthier'u? Jeigu jam pasakysi „prekybos balanso principas yra klaidingas", jis tau atsakys „būtent tai aš ir sakiau iš pat pradžių." Jei tu jam sakysi „prekybos balanso principas yra teisingas", jis tau atsakys „tai yra būtent tai, prie ko aš priėjau savo išvadose".

Ekonomistų mokykla mane, be abejonės, pasmerktų dėl mano ginčo su ponu Lestiboudois. Jie pasakytų, kad kovoti su prekybos balanso principu yra tas pats, kas kovoti su vėjo malūnais.

Tačiau mes turime būti atidūs, nes prekybos balanso principas nėra toks senas, sergantis ar miręs, kaip ponas Gaulthier'as norėtų, kad mes galvotume. Mat visi Rūmai, įskaitant ir patį Gaulthier'ą, savo balsais palaikė pono Lestiboudois teoriją.

Tačiau nenorėdamas varginti skaitytojų, aš labai išsamiai šios teorijos nenagrinėsiu. Pasitenkinsiu pateikdamas ją faktų testui.

Mums nuolatos teigiama, kad laisvosios prekybos principai galioja tik teorijoje. Bet pasakykite man, džentelmenai, ar jūs manote, kad verslininkų apskaitos knygos galioja praktikoje? Man atrodo, kad jei yra pasaulyje kas nors, kas svarbu praktikoje, kai kalbame apie pelną arba nuostolį, – tai komercinė apskaita. Ar mes manome, kad viso pasaulio verslininkai per amžius buvo susitarę vesti savo apskaitos knygas taip, kad pelną

[18] L. M. C. H. Gaulthier de Rumilly (1792–1884), deputatas, tarifų, geležinkelio ir prekybos administracijos vadovas.

[19] G. T. Lestiboudois (1797–1876), deputatas ir gydytojas.

parodytų kaip nuostolį, o nuostolį kaip pelną? Priešingai, aš greičiau patikėsiu, kad ponas Lestiboudois yra prastas ekonomistas.

Po to, kai vienas mano draugas verslininkas įvykdė du sandorius, kurių rezultatai buvo labai skirtingi, man tapo smalsu palyginti apskaitos metodus, kuriuos naudojo bankas ir kuriuos naudojo muitinė. Muitinės metodus, kaip aiškino Lestiboudois, patvirtino šeši šimtai mūsų įstatymų leidėjų.

Ponas T. iš Le Havre į Jungtines Valstijas išsiuntė laivą, kuris vežė krovinį prancūziškų prekių, daugiausia vadinamosios Paryžiaus mados pavyzdžių už 200 000 frankų. Tokia suma buvo deklaruota muitinėje. Kai krovinys atvyko į Naująjį Orleaną, jis turėjo sumokėti dešimties procentų laivo rinkliavą ir trisdešimties procentų muito mokestį, iš viso 280 000 frankų. Prekės buvo parduotos su dvidešimties procentų, arba 40 000 frankų, pelnu už 320 000 frankų, kuriuos gavėjas pavertė medvilne. Už šią medvilnę teko sumokėti dar dešimt procentų už atvežimą, draudimą, komisinius ir kt. Taigi, kai naujas krovinys atvyko į Le Havre, jo vertė buvo 352 000 frankų. Šis skaičius ir buvo užfiksuotas muitinės apskaitoje. Ponas T. kelionės pabaigoje vėl gavo dvidešimties procentų, arba 70 400 frankų, pelną. Kitaip tariant, medvilnę jis pardavė už 422 400 frankų.

Jei ponas Lestiboudois panorėtų, aš galėčiau atsiųsti jam duomenų iš pono T. apskaitos knygų. Ten jis galėtų pamatyti, kad pelno-nuostolio ataskaitos kredito stulpelyje, kitaip tariant, kaip pelnas, yra du įrašai: vienas 40 000, kitas 70 400 frankų. Ponas T. yra visiškai tikras, kad šiuo klausimu jo apskaitoje klaidų nėra.

O ką ponui Lestiboudois apie šį sandorį byloja muitinės apskaitos knygos? Jos sako, kad Prancūzija eksportavo 200 000 frankų ir importavo 352 000 frankų. Tuomet garbingasis deputatas daro išvadą, kad *„yra naudojami ir išeikvojami ankstesnio taupymo rezultatai, kad mes save skurdiname ir žlugdome ir kad Prancūzija atidavė 152 000 frankų savo kapitalo užsieniečiam“*.

Po kurio laiko ponas T. išsiuntė kitą laivą su panašiu 200 000 frankų vertės mūsų vietinės gamybos prekių kroviniu. Bet nelaimingas laivas paskendo išplaukdamas iš uosto. Ponui T. nebeliko nieko kita, kaip tik įrašyti į savo knygas du trumpus įrašus: įvežtų prekių, kurias vežė laivas N, pirkimo išlaidos – 200 000 frankų. *Šių prekių pelnas ir nuostolis*: 200 000 frankų nuostolis dėl visiško krovinio praradimo.

Tuo tarpu muitinė savo knygose 200 000 frankų įrašė į eksporto skiltį ir ji niekada nieko neįrašys šioje sąskaitoje į priešingą importo skiltį. Vadinasi, ponas Lestiboudois ir Atstovų rūmai traktuos šį laivo sudužimą kaip aiškų grynąjį 200 000 frankų pelną Prancūzijai.

Yra ir toliau siekiančių išvadų, kurias galima padaryti iš šios istorijos. Būtent, kad pagal prekybos balanso teoriją, Prancūzija disponuoja visai paprastais būdais bet kuriuo metu padvigubinti savo kapitalą. Pakanka tiesiog praleisti savo prekes pro muitinę, o po to išmesti į jūrą. Tokiu atveju eksportas bus lygus kapitalui, importo nebus ir netgi negalės būti, ir mes laimėsime visa, ką prarijo vandenynas.

„Tu tik juokauji“, - sakys protekcionistai. „Mes negalėtume teigti tokių absurdų.“ Tačiau jūs teigiate, dar daugiau, jūs veikiate pagal šias absurdiškas taisykles ir tiek, kiek galite, verčiate jų laikytis savo bendrapiliečius.

Tiesa yra ta, kad mes turime apsukti prekybos balanso principą ir skaičiuoti nacionalinį pelną kaip importą, viršijantį eksportą. Šis skirtumas minus sąnaudos sudaro grynąjį pelną. Tačiau ši teorija, kuri yra teisinga, veda tiesiai prie laisvosios prekybos principo. Aš pateikiu šią teoriją jums, džentelmenai, kaip aš pateikiau ir kitas, svarstytas kituose knygos skyriuose. Galite sutirštinti spalvas tiek, kiek norite, šio testo nėra ko bijoti. Įsivaizduokite, jei jums patinka, kad užsieniečiai užtvindo mūsų pakrantes įvairiausiomis naudingomis prekėmis, nieko iš mūsų neprašydami. Netgi jeigu mūsų importas begalinis, o eksporto nėra, aš metu jums iššūkį įrodyti man, kad mes nuo to netapsime skurdesni.

Vertė Guoda Steponavičienė

PLĖŠIKAVIMO FIZIOLOGIJA

Kodėl aš tebestoviu ant šios nuobodžios politinės ekonomijos scenos?

Kodėl? Klausimas yra logiškas. Visi darbai savo prigimtimi yra pakankamai atstumiantys, kad turėtume teisę klausti, kokių tikslų jais siekiame.

Panagrinėkime ir matysime.

Aš nepriskiriu savęs tiems filosofams, kurie dedasi garbinantys skurdą, jei ne savo, tai bent žmonijos vardu.

Aš kalbu tiems, kurie turi turto. Kalbėdamas aš turiu omenyje ne kelių išskirtinųjų prabangą, o visų patogumą, gerovę, saugumą, nepriklausomybę, išsilavinimą ir orumą.

Yra tik du būdai gauti priemonių, būtinų išlaikyti, pagražinti ir pagerinti gyvenimą: kūrimas arba grobimas.

Kai kurie sako: „Plėšikavimas yra atsitiktinis įvykis, visiškai lokalus ir laikinas blogis, pasmerktas moralės filosofijos, baudžiamas įstatymo ir nevertas politinės ekonomijos dėmesio."

Tačiau neatsižvelgiant į tai, kaip palankiai ar optimistiškai būtume nusiteikę, mums teks pripažinti, kad šiame pasaulyje plėšikaujama ir grobiama plačiu mastu ir kad tai užima per didelę didžiųjų žmonijos įvykių dalį, kad juos galėtų ignoruoti bet kuris iš socialinių mokslų, o politinė ekonomija tuo labiau.

Eikime toliau. Kas trukdo visuomenės tvarkai tobulėti (bent jau iki tokio lygio, iki kurio pagerėjimas yra įmanomas) – tai nuolatinės jos narių pastangos gyventi ir klestėti kitų sąskaita.

Taigi, jeigu grobimo nebūtų, visuomenė būtų tobula ir socialiniai mokslai liktų be tyrimo objekto.

Eikime dar toliau. Kai grobimas daliai visuomenės tapo gyvenimo būdu, ilgainiui jie susikūrė jį sankcionuojančią teisinę sistemą ir jį šlovinantį moralinį kodą.

Pakanka paminėti kelias akivaizdžiausias grobimo formas, kad parodytume jo vietą žmonių reikaluose.

Pirmasis yra karas. Tarp laukinių nugalėtojas nužudo nugalėtąjį, kad užvaldytų medžioklės teises, kurios jeigu nėra neginčytinos, tai bent nebeginčijamos.

Po to seka vergija. Kai žmogus suprato, kad darbo dėka žemė gali tapti derlinga, jis susiorganizavo tokias dalybas su savo broliu: „Tavo triūsas, mano derlius."

Toliau eina teokratija. „Atsižvelgiant į tai, ar tu tai, kas tau priklauso, atiduosi man, ar pasilaikysi sau, aš atversiu tau vartus į dangų arba į pragarą."

Galų gale pasirodo monopolija. Jai būdingas bruožas yra leisti gyvuoti didžiajam visuomenės dėsniui – paslauga už paslaugą, bet naudoti jėgą derybose ir taip pažeisti teisingą pusiausvyrą tarp suteiktų ir gautų paslaugų.

Grobimas visuomet turi savyje užkratą, kuris galiausiai jį nužudo. Retai pasitaiko, kad daug žmonių plėštų kelis žmones, nes tokiu atveju plėšiamųjų greitai sumažėtų ir jie nebegalėtų patenkinti plėšikų godumo. Toks plėšimas greitai pasibaigtų, nes plėšikams reikėtų išsilaikyti.

Beveik visada didelė grupė žmonių yra engiami kelių, tačiau ir šiuo atveju grobimui lemta išsikvėpti. Jis naudoja jėgą (kaip karo ir vergijos atveju), o jėga su laiku pereina į daugumos pusę.

O jei naudojama apgaulė, kaip teokratijos ir monopolijos atveju, natūralu, kad dauguma tai supras, priešingu atveju protas yra nieko vertas.

Be to, egzistuoja dar vienas stebuklingas dėsnis, kurio veikimas kiekvienos grobimo sistemos sėkmei yra ne mažiau lemiantis: grobimas ne tik perskirsto turtą; jis visuomet jo dalį ir sunaikina. Karas sunaikina daugybę vertybių. Vergija paralyžiuoja gebėjimus. Teokratija nukreipia energiją vaikiškiems arba žalingiems tikslams. Monopolijos taip pat permeta turtą iš vienos kišenės į kitą, bet didelė jo dalis iššvaistoma pakeliui.

Tai pasigėrėtinas dėsnis. Be jo, esant lygiam jėgų pasiskirstymui tarp engiamųjų ir engėjų, grobimas niekuomet nesibaigtų. Dėl šio dėsnio situacija nuolat linkusi pasikeisti į priešingą pusę. Arba dėl to,

kad plėšikai pradeda suprasti, jog per daug turto sunaikinama, arba dėl to, kad blogis nuolat blogina padėtį, o visko, kas blogina, lemtis yra viena – pabaiga.

Ateina laikas, kai vis labiau stiprėjantis turto naikinimas įgauna tokį mastą, kad grobikas tampa skurdesnių, nei būtų elgęsis dorai. Taip atsitinka, kai karas tautai kainuoja daugiau nei grobis. Kai šeimininkui tenka daugiau sumokėti už vergo darbą, nei už laisvo žmogaus. Kai teokratija taip atbukina žmonės ir taip išsunkia jų energiją, kad nebėra ką iš jų išspausti. Kai monopolija vis labiau didina savo pastangas sunaudoti, kai mažiau lieka ką naudoti, panašiai kaip sunkiau melžti karvę, kai tešmuo tuštėja.

Monopolija, be abejonės, yra grobimo padermės rūšis. Yra keli jos variantai – be kitų, sinekūra (gerai apmokama, bet nereikalaujanti darbo tarnyba), privilegijos ir prekybos apribojimai.

Kai kurios monopolijų formos, pvz., feodalų teisės, gali atrodyti paprastos ir naivios. Esant šiai sistemai, masės buvo plėšiamos, ir jos tai žinojo. Sistemoje buvo piktnaudžiaujama jėga, nuo ko ji ir žlugo.

Kitos formos yra sudėtingesnės. Dažnai masės yra plėšiamos, bet pačios to nežino. Gali netgi atsitikti, kad jos galvoja, jog yra už viską skolingos grobikui, ne tik už tai, ką joms leidžiama turėti, bet ir už tai, kas iš jų paimama arba prarandama procese. Juo labiau aš tvirtinu, kad ilgainiui dėl tokio išradingo mechanizmo kaip muitinė daugybė žmonių tampa plėšikais to nežinodami ir patys neketindami tokiais tapti. Šios rūšies monopolijos kyla iš apgaulės ir minta klaidomis. Jos klesti nežinojimo tamsoje ir išnyksta tiktai atėjus žinojimo šviesai.

Aš pasakiau pakankamai, kad parodyčiau, jog politinė ekonomija turi akivaizdžią praktinę funkciją. Ji yra žibintas, kuris, apšviesdamas apgaulę ir klaidą, sunaikina šį visuomenės sutrikimą, vadinamą grobimu. Kažkas – aš galvoju, kad moteris – teisingai tai apibrėžė kaip „saugumo spyna ant žmonių santaupų“.

K o m e n t a r a i

Jeigu šiai mažai knygelei būtų lemta išgyventi tris ar keturis tūkstančius metų, skaitomai vėl ir vėl, apmąstomai ir studijuojamai sakinys po sakinio, žodis po žodžio, raidė po raidės iš kartos į kartą tarsi naujas koranas. Jeigu galėtume užpildyti visas pasaulio bibliotekas anotacijų, paaiškinimų ir parafrazių lavina, aš galėčiau palikti savo išdėstytus pastebėjimus likimo valiai, nebūgštaudamas dėl jų glaustumo. Kadangi jiems reikia komentarų, aš manau, kad protingiausia būtų man juos pateikti pačiam.

Tikra ir teisinga žmonijos taisyklė yra *savanoriški mainai, kai paslaugos mainomos į paslaugas.* Grobimas vyksta tada, kai apgaulės galia sutrukdoma mainų laisvė tam, kad paslauga būtų gauta už ją mainais nieko neteikiant.

Grobiama tada, kai sulaukiama, kol žmogus ką nors pagamins ir tada iš jo tai paimama prievarta.

Taip daryti išskirtinai draudžia Dievo įsakymas: nevok!

Kai taip elgiasi vienas kitas individas, tai vadinama vagyste ir baudžiama kalėjimu. Kai taip elgiasi viena tauta su kita, tai vadinama *pergale* ir veda į šlovę.

Kodėl toks skirtumas? Verta paieškoti priežasčių. Paieška mums atskleidžia nenugalimą jėgą – viešąją nuomonę, kuri tarsi oras apgaubia mus taip glaudžiai, kad mes to net nepastebime. Rousseau niekuomet nekalbėjo taip teisingai, kai jis pasakė „reikia didžiulio mokslinio įžvalgumo pamatyti faktus, kurie yra arčiausiai mūsų“.[20]

Viešoji nuomonė vagies atžvilgiu būtent dėl to, kad jis veikia vienas, yra neigiama. Jis visiems kelia baimę. Tačiau jei jis turi draugų, jis jiems giriasi savo žygiais. Čia jau galime stebėti viešosios nuomonės galią, nes vagis iš savo bendrų gauna pritarimą, kuris išlaisvina jį nuo jausmo, kad jis daro kažką negera. Jis netgi pradeda didžiuotis savo gėda.

Karys gyvena kitokiame pasaulyje. Viešoji nuomonė, kuri jį smerkia, yra kažkur kitur – užkariautose tautose – ir jos spaudimas nejuntamas. Bet nuomonė tų, kurie jį supa, jam pritaria ir jį palaiko. Jis ir jo draugai jaučia stiprų bendro intereso jausmą, kuris juos vienija. Tėvynė, kuri pati susikūrė sau priešus ir pavojus, jaučia būtinybę garbinti savo vaikų drąsą. Ji teikia apdovanojimus, garbę ir šlovę labiausiai pasižymėjusiems bebaimiams kariams, kurie išplėtė jos valdas ir atgabeno daugiausia grobio. Jų žygius

[20] Citata yra iš prancūzų filosofo J. J. Rousseau (1712–1778) pirmosios *Discourse of Inequality* dalies. Bastiatui ši citata padarė tokį įspūdį, kad *Economic Harmonies* jis ją pavartojo penkis kartus.

apdainuoja poetai, o moterys pina girliandas. Tokia yra viešosios nuomonės galia – ji atskiria neteisybės idėją nuo grobimo ir išlaisvina plėšiką netgi nuo sąžinės priekaištų, kad jis padarė kažką bloga.

Viešoji nuomonė, reaguojanti į karo grobimus, turi labai nedaug įtakos, kadangi ji susidaro ne plėšiančiųjų, bet plėšiamųjų pusėje. Ji nėra visiškai neveiksminga. Ji tampa svarbia, kai šios tautos pradeda turėti tarpusavio ryšių ir ima geriau viena kitą pažinti. Šia prasme akivaizdu, kad kalbų mokymasis ir laisvė padeda skirtingoms tautoms bendrauti, o tai daro didelę įtaką antigrobikiškoms nuostatoms.

Deja, dažnai atsitinka taip, kad gyvenantys grobikiškos tautos kaimynystėje, kai tik gali, patys tampa grobikais ir persiima tokiomis pačiomis nuostatomis.

Kai tai atsitinka, belieka vienas vaistas – laikas. Žmonėms savo skausmingu patyrimu tenka įsitikinti, kokią žalą daro vienas kito plėšimas.

Kai kas gali siūlyti kitokią susilaikymo formą – moralinę įtaką. Bet moralinės įtakos tikslas yra skatinti dorybingus veiksmus. Kaip aš galiu nebegrobti, jei visuomenė priskiria šį veiksmą prie didžiųjų dorybių? Ar buvo kada labiau taiką skelbianti ir plačiau paplitusi religija kaip krikščionybė? Tačiau ką mes stebėjome aštuoniolika šimtmečių? Žmonių kovos vienas prieš kitą ne tik nepaisant religijos, bet ir jos vardu, spektaklį. Laiminti tauta ne visuomet yra puolanti. Būna blogų dienų, kai kariams tenka ginti savo namus ir nuosavybę, savo šeimas, savo tautinę nepriklausomybę, savo laisvę. Tokiais laikais karas įgauna didžiojo žygio bruožų. Taikos Princo pašventinta vėliava simbolizuoja visa, kas Žemėje yra šventa. Žmonės garbina ją, kaip gyvą tėvynės paveikslą ir jai prisiekia. Karo dorybės yra pakylėjamos virš visų kitų. Bet kai pavojus praeina, viešoji nuomonė lieka tokia pati. Ir natūralios kerštо dvasios (kuri maišoma su patriotizmu) įkvėpti, žmonės mėgsta žygiuoti su savo branginama vėliava iš vienos sostinės į kitą. Panašu, tarsi Gamta taip ruoštų bausmę agresoriui.

Šios bausmės baimė, o ne mūsų geresnės žinios, laiko mūsų ginklus sandėliuose, nes negalime paneigti, kad labiausiai civilizuotos tautos ima kariauti ir mažai mąsto apie teisingumą, kai joms nereikia bijoti jokių atsakomųjų veiksmų.

Jeigu religija yra bejėgė, jei žinojimas yra bejėgis, tai kaip baigti karus?

Politinė ekonomija rodo, kad net ir pergalės atveju karas visuomet vyksta dėl kelių žmonių intereso daugelio žmonių poreikių sąskaita. Reikia tik vieno – masės šią tiesą turi aiškiai suprasti. Viešoji nuomonė, kuri šiandien vis dar pasidalijusi, tuomet persisvers į taikos pusę.

Prievartinis grobimas turi ir kitų formų. Užuot laukęs, kol žmogus pagamins tai, ką jis nori iš jo atimti, grobikas užvaldo patį žmogų, atima jo laisvę, priverčia jį dirbti. Plėšikas jam nesako: „Jeigu tu man padarysi tą ir tą, aš tau padarysiu tą ir tą“, bet sako: „Tavo triūsas – mano visi malonumai.“ Tai yra vergystė, kuri visada netinkamai naudoja galią.

Svarbus klausimas, ar ne pačios nenugįnčijamai dominuojančios galios prigimtyje glūdi siekis panaudoti save netinkamai? Aš asmeniškai tuo netikiu ir galiu taip pat tikėtis, kad krentantis akmuo turi galią sustabdyti savo kritimą, kaip ir galiu patikėti, kad jėga pati save apribos.

Norėčiau bent jau sužinoti apie šalį ar epochą, kurioje vergystė buvo panaikinta laisva šeimininkų valia.

Vergystė yra kitas stulbinantis religinių ir humanitarinių jausmų svarbos pavyzdys konflikte su galinga savanaudiško intereso jėga. Kai kurioms šiuolaikinėms minties mokykloms, kurios tikisi, kad savęs atsižadėjimas yra tas principas, kuris pakeis visuomenę, tai gali atrodyti apgailėtina. Leiskime tuomet jiems pradėti reformuoti žmogaus prigimtį.

Antilų salose[21] šeimininkai – nuo tėvų iki sūnų – išpažino krikščionybę nuo pat tų laikų, kai tenai atsirado vergija. Keletą kartų per dieną jie kartojo žodžius: „Visi žmonės yra broliai, mylėti artimą, vadinasi, laikytis įstatymo“. Tačiau jie turėjo vergų ir jiems tai atrodė visiškai natūralu bei teisėta. Ar šių dienų reformatoriai tikisi, kad jų žodžiai bus taip visuotinai priimami, taip gerai žinomi, tokie autoritetingi ir taip dažnai bus kiekvieno lūpose, kaip Evangelija? Ir jei Evangelijai nepavyko iš lūpų per didžiuosius savanaudiškumo barjerus patekti į širdį, kaip jie gali tikėtis, kad jų etikos principai padarys tokį stebuklą?

Ar vergystė yra nesugriaunama? Ne. Savanaudiškumas ją sukūrė, jis ją ir sugriaus. Individualūs interesai, kurie padarė žaizdą, nėra taip apsaugoti, kad panaikintų bendruosius interesus, kurie gydo.

[21] Turimos omenyje Prancūzijai priklausiusios Vest Indijos salos Martinique ir Guadeloupe, kur vergija gyvavo iki 1848 m. ir dar vėliau.

Kita politinės ekonomijos demonstruojama tiesa yra ta, kad laisvas darbas yra iš esmės pažangesnis, judantis pirmyn, o vergo darbas visada yra statiškas. Taigi pirmasis neišvengiamai triumfuos prieš antrąjį. Kuo baigėsi negrų indigažolių auginimas?[22]

Laisvo darbo naudojimas cukraus gamyboje lems vis mažėjančias jo kainas. Vergai taps proporcingai mažiau pelningi savo šeimininkams. Vergija jau seniai būtų pati žlugusi Amerikoje, jei Europos įstatymai nebūtų palaikę dirbtinai aukštų cukraus kainų. Dėl to mes matome vergvaldžius, jų kreditorius ir aukštus įstatymų leidybos atstovus, dedančius didžiules pastangas išlaikyti šiuos įstatymus, nes šiandien jie yra didieji vergovės rūmo ramsčiai.

Deja, šie įstatymai susilaukia daugybės žmonių, kurių šalyse vergovė senai išnyko, palaikymo. Iš to galime padaryti išvadą, kad visuomenės nuomonė ir čia valdo.

Jei ji tokia galinga netgi jėgos sferoje, ji dar galingesnė apgavysčių srity. Tai, beje, sritis, kurioje viešoji nuomonė labiausiai veiksminga. Apgavystė yra piktnaudžiavimas intelektu. Viešoji nuomonė tampa tuo šviesesnė, kuo žmogaus intelekto pasiekimai didesni. Šios dvi jėgos yra bent jau tos pačios prigimties. Grobiko naudojama apgaulė reiškia grobiamojo lengvatikybę, o vaistas nuo lengvatikybės yra tiesa. Vadinasi, šviesdami žmonių protus, mes atimame iš šios rūšies grobimų jo peną.

Trumpai apžvelgsiu kai kuriuos grobimus, kurie vykdomi, remiantis apgaule, plačiu mastu.

Pirmasis yra grobimas, remiantis teokratinėmis apgavystėmis. Iš ko jis susideda? Iš vertimo žmogų tarnauti (atiduodant maistą, rūbus, prabangą, prestižą, įtaką ir galią) mainais už fiktyvias paslaugas.

Sakydamas žmogui: „Aš tau tuojau suteiksiu paslaugą“, aš privalau laikytis žodžio. Priešingu atveju žmogus greitai sužinos, ko iš manęs galima laukti, ir mano apgaulė bus greitai demaskuota.

Bet, tarkime, aš sakau: „Mainais už tavo paslaugas aš suteiksiu tau didžiulę paslaugą, bet ne šiame pasaulyje, o kitame. Ar po šio gyvenimo tu būsi visiškai laimingas, ar žlugęs, visiškai priklauso nuo manęs. Aš esu tarpininkas tarp žmogaus ir Dievo ir galiu, jei reikia, atverti tau dangaus ar pragaro duris.“ Jeigu šis žmogus manimi tiki, jis tampa visiškai priklausomas nuo mano malonės.

Tokia prievartos rūšis buvo plačiai taikoma nuo pat pasaulio pradžios, ir tokios galios mastai, kokius šiais būdais pasiekė Egipto žyniai, yra gerai žinomi.

Nesunku suprasti, kaip apgavikai veikia. Pakanka savęs paklausti, kaip jūs elgtumėtės jų vietoje.

Jeigu turėdamas tokių kėslų aš papulčiau tarp neišsilavinusių žmonių ir kažkokiu ypatingu ar stebuklingu būdu man pavyktų save pateikti kaip antgamtinę būtybę, aš prisistatyčiau Dievo pasiuntiniu, turinčiu absoliučią galią kontroliuoti žmonių ateities likimus.

Tada uždrausčiau bet kokių mano teiginių tyrimus. Ir eičiau dar toliau: kadangi mano didžiausias priešas būtų protas, aš apskritai uždrausčiau naudoti protą, bent jau šio stulbinančio reiškinio atžvilgiu. Aš priskirčiau šį ir visus susijusius klausimus prie griežčiausių, kaip laukiniai sako, tabu. Atsakinėti į juos, klausti jų ir net galvoti apie juos būtų nedovanojamas nusikaltimas.

Tai iš tiesų būtų išradingumo viršūnė paskelbti tabu kaip kliūtį visiems intelekto keliams, kurie padėtų atskleisti mano apgaulę. Kas galėtų geriau garantuoti jos pastovumą už net abejonių paskelbimą šventvagyste?

Tačiau prie šios esminės garantijos pridėčiau dar kelias atsargines. Pavyzdžiui, kad žinios niekuomet nebūtų teikiamos masėms, aš suteikčiau sau ir savo bendrams išskirtinę teisę visiems mokslams. Aš paslėpčiau juos po mirusia kalba ir hieroglifų abėcėle. Ir tam, kad niekuomet nebūčiau netikėtai jokio pavojaus užkluptas, pasirūpinčiau įsteigti kelias institucijas, kurios man leistų kasdien skverbtis vis gilyn į kiekvieno žmogaus sąžinės užkaborius.

Aš nebūčiau toks neteisingas, kad netenkinčiau kai kurių tikrų savo tautos poreikių, ypač jei tai darydamas galėčiau didinti savo įtaką ir valdžią. Pavyzdžiui, žmonės labai stokoja išsilavinimo ir moralės, ir aš galėčiau tapti abiejų jų šaltiniu. Taip aš galėčiau savo nuožiūra nukreipti žmonių protus ir širdis. Aš įtvirtinčiau nepertraukiamą ryšį tarp moralės ir savo valdžios. Pateikčiau juos kaip negalinčius egzistuoti vienas be kito, todėl jei kažkas drįstu iškelti tabu paskelbtą klausimą, visa visuomenė, kuri juk negali gyventi be moralės, imtų jausti žemę slystant iš po kojų ir nukreiptų savo rūstybę prieš šį neapdairų novatorių.

Pasiekus tokią būseną, šie žmonės neabejotinai priklausys man labiau, nei jie būtų buvę mano vergai. Vergas nekenčia savo grandinių, maniškiai savąsias laimintų. Ir aš galėčiau dėti vergo žymę ne ant jų kaktos, bet ant pačios jų širdies ir sąžinės.

[22] Daug efektyvesni ir humaniškesni gamybos metodai taikyti Indijoje smarkiai sumažino Vest Indijos vergų augintų indigažolių paklausą.

Vienintelė viešoji nuomonė gali nuversti tokį blogio rūmą, bet kur ji turi pradėti, jei kiekvienas akmuo yra tabu? Tai turi būti laiko ir spaudos darbas. Apsaugok Dieve, aš čia nesiekiu sutrikdyti to patogaus tikėjimo, kad šis kančių kupinas gyvenimas yra tik įžanga į būsimą laimingą gyvenimą! Bet šis mūsų nenugalimas troškimas, kuris priverčia tuo patikėti, yra gėdingai eksploatuojamas. Ir niekas, netgi Popiežius, negali to paneigti. Man atrodo, kad yra vienas ženklas, pagal kurį galima atskirti, ar žmonės yra tokiu būdu apgaudinėjami. Pamąstykit apie religiją ir kunigą ir pažiūrėkit, ar kunigas yra religijos įrankis, ar religija padaryta kunigo įrankiu.

Jeigu kunigas yra religijos įrankis, jeigu jo vienintelė mintis yra skleisti visur savo etikos principus ir jų naudingą įtaką, jis bus švelnus, tolerantiškas, nuolankus, dosnus ir atsidėjęs savo darbui. Jo gyvenimas atspindės jo dievišką modelį. Jis skelbs laisvę ir lygybę tarp žmonių, taiką ir brolybę tarp tautų. Jis atsispirs trumpalaikės galios gundymams, nes jis nenorės susisieti su tuo, kas iš visų pasaulio dalykų labiausiai vertas atsižadėjimo. Jis bus žmonių kunigas, geras patarėjas ir švelnus guodėjas. Žmogus, kurio nuomonė yra gerbiama, ir žmogus, paklusnus Evangelijai.

Jeigu priešingai, religija yra kunigo įrankis, jis elgsis su ja kaip su įrankiu, kurį galima keisti, lenkti, vynioti pagal savo tikslą, kad su juo būtų galima pasiekti didžiausią įmanomą naudą sau.

Jis padidins klausimų, kurie yra tabu, skaičių. Jis pritaikys savo moralės principus pagal laiko dvasią, kintančias aplinkybes ir žmones. Jis stengsis sukelti masėms pagarbą ir baimę išmoktais judesiais bei pozomis. Šimtus kartų per dieną jis burbės žodžius, kurie jau seniai prarado savo prasmę ir tapo tik tuščiais šablonais. Jis prekiaus relikvijomis, bet tik tiek, kad nesutrikdytų žmonių tikėjimo jų šventumu, ir pasirūpins, kad žmonių pastabumui didėjant, jo prekyba taptų mažiau matoma. Jis užsiiminės pasaulietiškomis intrigomis ir jis visada bus esančiųjų valdžioje pusėje, vien tiktai tam, kad esantys valdžioje būtų jo pusėje. Trumpai tariant, iš kiekvieno jo veiksmo bus aišku, kad tai, ko jis siekia, nėra pasitarnauti religijai per dvasininkiją, bet pasitarnauti dvasininkijai per religiją. Ir kadangi tokios didelės pastangos reiškia, jog siekiama tikslo, o tikslas pagal mūsų hipotezę yra ne kas kita kaip valdžia ir turtai, galutinis įrodymas, kad žmonės yra kvailinami, yra tai, kad kunigas yra turtingas ir galingas.

Gana aišku, kad piktnaudžiauti galima ir tikra, ir netikra religija. Iš tiesų, kuo autoritetas yra vertesnis pagarbos, tuo didesnis pavojus, kad juo bus neteisingai naudojamasi. Bet šiuo atveju pasekmės būna labai skirtingos. Piktnaudžiavimas tokiu autoritetu visuomet papiktina teisingus, apsišvietusius, savimi pasitikinčius visuomenės narius. Jų tikėjimo niekas negali įveikti, ir dėl tikros religijos susilpnėjimo liūdna daug labiau nei dėl netikros žlugimo.

Šios rūšies grobimo mastai visada atvirkščiai proporcingi žmonių nuovokumui, nes piktnaudžiavimo prigimtis yra eiti taip toli, kiek tik įmanoma. Nesakau, kad didžiadvasiškų ir atsidavusių kunigų nepasitaiko tarp neišsilavinusių žmonių. Bet kas neleis niekšui užsivilkti sutanos ir sustabdys jo norą nešioti mitrą? Grobikai paklusta Malthuso (Malthusian) dėsniui: jų daugėja, atsižvelgiant į jų gyvenimo išteklius; o niekšų gyvenimo ištekliai yra jų aukų patiklumas. Bandyk nebandęs, informuotos ir apsišvietusios visuomenės nuomonės niekas nepakeis. Tai vienintelis vaistas.

Kita grobimo rūšis – *komercinis sukčiavimas.* Šis terminas man atrodo per daug siauras, nes kalti gali būti ne tik prekeiviai, kurie klastoja savo prekes ar nusuka jų svorį, bet ir šundaktariai bei šunadvokačiai. Tokiais atvejais viena iš dviejų mainomų paslaugų yra nuvertėjusi moneta. Kadangi dėl gaunamos paslaugos pradžioje buvo savanoriškai sutarta, akivaizdu, kad tokio pobūdžio plėšikavimo sumažės visuomenei gaunant daugiau informacijos.

Toliau eina piktnaudžiavimas *valstybės tarnyba* – didžiulė sfera plėšikavimui. Tokia didelė, kad mes į ją galime tik žvilgtelėti.

Jei Dievas būtų sukūręs žmogų kaip vienišą gyvūną, kiekvienas dirbtume sau. Individo turtas būtų proporcingas paslaugoms, kurias kiekvienas žmogus suteikė sau.

Kadangi žmogus yra visuomeninis gyvūnas, paslaugos yra mainomos į paslaugas.

Visuomenės nariai turi tam tikrų poreikių, kurie yra tokie bendri ir universalūs, kad jų teikimui organizuojama *valstybės tarnyba.* Tarp tų poreikių yra saugumo poreikis. Žmonės sutinka mokėti mokesčius, kad įvairių paslaugų forma būtų sumokėta tiems, kurie rūpinasi bendru saugumu.

Šis susitarimas niekaip neprieštarauja mainų principui, kaip jis suformuluotas politinėje ekonomijoje: *padaryk man tai, ir aš tau padarysiu tai.* Sandorio esmė yra ta pati, tiktai atsiskaitymo metodas yra kitas, tačiau šis faktas yra labai svarbus.

Tradiciniuose privačiuose sandoriuose kiekviena pusė išlieka vieninteliu tiek gaunamų, tiek teikiamų paslaugų vertintoju. Ji visada gali atsisakyti mainų arba atlikti juos kitur. Taigi rinkoje yra poreikis tik tokių paslaugų, kurios bus savanoriškai priimamos.

Tai negalioja valstybei, ir ypač negaliojo iki atstovaujamosios valdžios atsiradimo. Ar mums reikia valstybės paslaugų, ar ne, ar jos yra tikros, ar netikros, mes visuomet jas privalome priimti ir sumokėti nustatytą kainą.

Visi žmonės yra linkę sureikšminti savo teikiamas paslaugas ir sumenkinti gaunamas. Įsiviešpatautų tikras chaosas, jeigu privačiuose sandoriuose mes neturėtume *sutartinės kainos* garantijos.

Šios garantijos visiškai arba beveik visiškai nėra sandoriuose su valdžia. Tačiau valstybė, kuri galiausiai pati yra sudaryta iš žmonių (nors šiais laikais tai nepripažįstama, bent jau pagal prasmę), laikosi įprastinės krypties. Ji nori mums rimtai tarnauti – daugiau nei mes esam nusipelnę – ir priversti mus priimti tarsi tikras paslaugas tai, kas dažnai yra labai toli nuo jų. Ir visa tai yra daroma siekiant gauti tam tikrų paslaugų iš mūsų būtent per mokesčius.

Valstybė taip pat paklūsta Maltuso dėsniui. Ji plečiasi proporcingai jos egzistencijos pagrindui ir stengiasi gyvuoti ir be to egzistencijos pagrindo, kuris yra, pagal paskutinius tyrimus, ne kas kita kaip jos žmonės. Vargas žmonėms, kurie nepajėgia apriboti valstybės veiksmų sferos! Laisvė, privatus verslas, gerovė, laimė, nepriklausomybė, asmens orumas – visa tai išnyksta.

Mat yra viena paminėjimo verta aplinkybė: tarp tų paslaugų, kurių mums reikia iš valstybės, svarbiausia yra *saugumas.* Norėdama mums šią paslaugą garantuoti, valstybė turi turėti savo galioje jėgą, galinčią įveikti visas pavienes ar kolektyvines, vidaus ar išorės jėgas, kurios galėtų kelti pavojų. Šis faktas ir anksčiau aptartas lemtingas polinkis žmonių, gyvenančių kitų sąskaita, daro situaciją kupiną grėsmės.

Kad tai suprastume, turime turėti omenyje, kokiu didžiuliu mastu istorijos eigoje grobimas vyko dėl valdžios piktnaudžiavimo ir dėl jos pertekliaus. Pakanka paklausti, kokios paslaugos buvo teikiamos žmonėms ir kokios buvo iš jų paimamos tokiose valstybėse kaip Asirija, Babilonas, Egiptas, Roma, Persija, Turkija, Kinija, Rusija, Anglija, Ispanija ir Prancūzija. Nesuvokiami skirtumai tarp to kas duodama ir kas paimama kiekvieną kartą sukrečia vaizduotę.

Galų gale buvo įkurtos atstovaujamosios valdžios. Kai kurie a priori tikėjosi, kad visa tai baigsis tarsi mostelėjus burtų lazdele.

Tiesą sakant, tokia valdžia remiasi principu:

„Patys žmonės per savo atstovus nuspręs pobūdį ir principus paslaugų, kurias jie laikys reikalingomis priskirti *valstybės paslaugoms*, bei pasiūlys mokėtino atlygio už šias *paslaugas* dydį.“

Tendencija atimti kitų nuosavybę buvo tiesiogiai supriešinta su tendencija ginti savo nuosavybę. Buvo visos priežastys tikėtis, kad antroji įveiks pirmąją.

Iš tiesų aš esu įsitikinęs kad tolimoje perspektyvoje atstovaujamosios valdžios sistema pasiteisins. Tačiau reikia pripažinti, kad iki šiol to nebuvo.

Kodėl? Dėl dviejų gana paprastų priežasčių: vyriausybės buvo per daug įžvalgios, o žmonės per mažai.

Valdžia yra itin sumani. Ji elgiasi metodiškai, žingsnis po žingsnio, pagal gerai parengtą planą, kuris yra nuolat tobulinamas per tradiciją ir patirtį. Ji tyrinėja žmogų ir jo aistras. Jei ji pastebi, pvz., kad žmonės linkę kariauti, ji skatina ir kursto šį pražūtingą polinkį. Savo diplomatijos pastangomis ji apsupa tautą pavojais ir kaip natūralią išvadą pateikia reikalavimą, kad ji suteiktų kareivių, jūrininkų, atsargų ir įtvirtinimų. Dažnai valdžiai net nereikia rūpintis pateikti šiuos reikalavimus, nes visa, ko ji nori, jai pasiūloma. Tuomet valdžia turi darbo, pensiją ir galimybę dalyti paaukštinimus. Visam tam reikia daug pinigų, todėl įvedami mokesčiai ir paskolos su kintamosiomis palūkanomis.

Jeigu tauta dosni, valdžia pasiūlo išgydyti visas pasaulio ligas. Ji pažada atgaivinti prekybą, padaryti žemės ūkį klestintį, išplėtoti pramonę, paskatinti menus ir literatūrą, panaikinti skurdą ir t. t., ir t. t. Viso to reikia, kad būtų sukurtos kelios naujos valdžios institucijos ir mokama alga dar didesniam skaičiui biurokratų.

Trumpai tariant, taktika yra tokia – tikrų paslaugų pretekstu inicijuoti tai, kas yra ne kas kita kaip apribojimai. Ir tada tauta moka ne už paslaugas, bet už kenkimą. Valdžios, įgaudamos gigantiškas proporcijas, galiausiai sunaudoja pusę nacionalinių pajamų. Žmonės apstulbsta pastebėję, kad nors jie girdi apie nuostabius išradimus, galinčius be galo didinti prekių kiekį, jie dirba taip pat sunkiai kaip visada ir negyvena geriau nei anksčiau.

Bėda yra ta: kadangi valdžia veikė labai veiksmingai, žmonės savo gebėjimų neparodė. Todėl kai prireikia pasirinkti tuos, kuriems bus patikėtos valdžios galios ir kurie turės nuspręsti valdžios veiklos sferą bei užmokestį už tai, ką jie pasirenka? Valstybės pareigūnus. Jie pačiai vykdomajai valdžiai patiki galią nubrėžti jos veiklos ribas ir reikalavimus. Jie elgiasi kaip Moljero pseudodžentelmenas, kuris, rinkdamasis kostiumus ir spręsdamas dėl jų kiekio, pasikliovė savo siuvėju.

Tuo tarpu reikalai iš blogų tapo blogesniais ir žmonės ėmė matyti – nors dar ne išeitį (iki to jie dar nepriaugo), tai bent jau bėdas.

Valdymas tapo toks malonus užsiėmimas, kad visi ėmė siekti ten patekti. Dėl to demagogai niekuomet nenustoja žmonėms kalbėję: „Mes žinome apie jūsų kančias ir mes apgailestaujame. Viskas būtų kitaip, jeigu valdytume mes."

Šis laikotarpis, kuris paprastai būna gana ilgas, yra pasipriešinimo ir maištų laikotarpis. Jeigu žmonės būna nugalėti, karo išlaidos pridedamos prie jų mokesčių. Jeigu jie laimi, valdžia sumuša rankas ir toliau piktnaudžiauja.

Ir tai tęsiasi tol, kol žmonės išmoksta atpažinti ir apginti savo tikruosius interesus. Taigi mes visuomet prieiname prie tos pačios išvados: vienintelis vaistas yra pažangus visuomenės švietimas.

Kai kurios tautos, atrodo, yra ypač linkusios pulti melstis valstybės plėšikavimui. Tai tos tautos, kurių žmonės mažai pasitiki savo gebėjimais bei kilnumu ir kurie jaučiasi pasimetę, kai kiekviename žingsnyje jiems *nevadovauja ir nenurodinėja* ką daryti. Nors ir nesu daug keliavęs, mačiau šalių, kur žmonės mano, jog žemės ūkis nesivystys, jei vyriausybė nerems eksperimentinių ūkių. Kad greitai neliks arklių, jei valdžia neteiks veislinių žirgų. Kad tėvai nemokys savo vaikų arba mokys tik blogų dalykų, jeigu vyriausybė nenuspręs, ko reikia mokyti ir t. t., ir t. t. Tokiose šalyse gali įvykti daug revoliucijų, o vyriausybės gali kristi viena po kitos. Tačiau nepaisant to, pavaldiniai yra valdomi valdžios nuožiūra ir malone (nes polinkis, apie kurį aš čia kalbu, yra tai, iš ko valdžia yra sudaryta), kol žmonės galų gale supranta, kad geriau yra palikti kuo daugiau *paslaugų* suinteresuotosioms pusėms keistis *už laisvai sutartą kainą.*

Mes matėme, kad visuomenė egzistuoja keisdamasi paslaugomis. Tai turi būti tik mainai prekėmis ir sąžiningomis paslaugomis. Bet mes taip pat parodėm, kad žmogui labai rūpi ir todėl jis turi neįveikiamą polinkį padidinti vertę paslaugų, kurias jis suteikia. Aš iš tiesų nematau jokių kitų būdų apriboti šias pretenzijas, kaip laisvas sandorio priėmimas arba atmetimas iš tų, kuriems šios paslaugos yra siūlomos, pusės.

Taigi tam tikri žmonės remiasi įstatymu, norėdami atimti šią natūralią laisvę iš kito žmogaus. Tokia grobimo rūšis yra vadinama monopolija arba privilegija. Kalbėkime atvirai apie jos ištakas ir pobūdį.

Visi žino, kad paslaugos, kurias jie siūlo rinkai, bus įvertintos ir apdovanotos proporcingai jų trūkumui. Dėl to kiekvienas norėtų įstatymo, kuris neleistų į rinką tų, kurie yra pasirengę teikti panašias į jo paslaugas. Arba (kas yra iš esmės tas pats) jei tam tikros gamybos priemonės yra būtinos paslaugoms suteikti, bus pageidaujama įstatymu įtvirtinti išskirtines teises šioms priemonėms valdyti.

Apie šios rūšies grobimą aš čia daug nekalbėsiu, apsiribosiu tik vienu komentaru.

Atskira monopolija visuomet praturtina tuos, kuriems ši teisė buvo suteikta. Gali atsitikti taip, kad visa gamintojų klasė, užuot reikalavusi tą monopoliją panaikinti, ims reikalauti panašių monopolijų sau. Šio pobūdžio grobimas, tapęs sistema, yra kvailiausia pajuoka iš kiekvieno. Galutinis rezultatas yra toks: kiekvienas mano gaunąs *daugiau* iš bendrosios rinkos, kurioje *visų rūšių pasiūla buvo sumažinta.*

Nebebūtina ir pridurti, kad ši nenormali sistema taip pat sėja nesantaikos sėklą tarp visų klasių, profesijų ir tautų. Ji reikalauja nuolatinio, bet visada neprognozuojamo valdžios įsikišimo, dėl to joje apstu piktnaudžiavimų, aprašytų ankstesniame skirsnyje. Ji padaro kiekvieną gamybos įmonę beviltiškai nesaugia ir pripratina žmones, kad įstatymas, o ne jie patys yra atsakingi už savo pragyvenimo šaltinį. Būtų sunku įsivaizduoti produktyvesnį socialinių neramumų šaltinį.

P a s i t e i s i n i m a s

Galite paklausti: „Kodėl toks bjaurus žodis *plėšikavimas (grobimas)?* Nepaisant to, kad jis grubus, jis žeidžia ir erzina. Jis tik nuteikia ramius ir nuosaikius žmones prieš tave ir apkartina visą diskusiją.“

Aš tvirtinu, kad aš gerbiu žmones. Aš tikiu beveik visų protekcionizmo propaguotojų nuoširdumu. Aš nepretenduoju į teisę abejoti bet kurio žmogaus dorumu, sąžiningumu ar humaniškumu. Aš kartoju, kad protekcionizmas yra pasekmė – lemtinga pasekmė – paplitusios klaidos, kurios aukomis ir bendrininkais yra visi ar bent didžioji dalis žmonių. Bet galiausiai aš negaliu neleisti dalykams būti tokiais, kokie jie yra.

Įsivaizduokite kažką panašaus į Diogeną, iškišantį galvą iš savo statinės ir sakantį: „Atėnų gyventojai, jūs verčiate vergus jums dirbti. Ar jums niekada nekilo mintis, kad jūs užsiimate pasibaisėtinu plėšikavimu?“

Arba įsivaizduokite tribūną, taip kalbantį Forume: „Romos gyventojai, jūsų gyvenimo būdas remiasi sėkme apiplėšti visas kitas tautas.“

Žinoma, jie pasakytų tik nenuginčijamą tiesą. Ar dėl to mes turime daryti išvadą, kad Atėnuose ir Romoje gyveno tik negarbingi žmonės ir kad Sokratas ir Platonas, Kato (*Cato)* ir Cincinatis buvo niekingi asmenys?

Kas galėtų tokią mintį priimti? Juk šie didūs žmonės gyveno aplinkoje, kuri neleido jiems įsisąmoninti šios neteisybės. Yra gerai žinoma, kad Aristotelis negalėjo netgi įsivaizduoti visuomenės, kuri pajėgtų egzistuoti be vergovės.

Naujaisiais laikais vergovė egzistavo iki mūsų dienų, nesukeldama plantatoriams didelių sąžinės dvejonių. Armijos tarnavo kaip didžiulio masto užkariavimų instrumentas, kitaip tariant, plataus masto plėšikavimui. Ar tai reiškia, kad jų vadai ir eiliniai asmeniškai nebuvo tokie, o gal net labiau sąžiningi nei žmonės, užsiimantys gamyba? Tokie, kurie parausta vien nuo minties apie vagystę ir kurie geriau susidurs su tūkstančiu mirčių, negu bent kartą pasielgs negarbingai.

Kaltinti reikia ne žmones, bet viešosios nuomonės bendrąją tendenciją, kuri apakina ir suklaidina juos ir dėl kurios kalta yra visa visuomenė.

Tas pats pasakytina ir apie monopoliją. Aš kaltinu sistemą, o ne atskirus asmenis, visuomenę kaip visumą, o ne kažkuriuos išskirtinius jos narius. Jeigu vergove nesibaisėjo didieji filosofai, kaip lengva yra ūkininkams ir amatininkams apsigauti dėl protekcionizmo prigimties bei jo pasekmių!

Vertė Guoda Steponavičienė